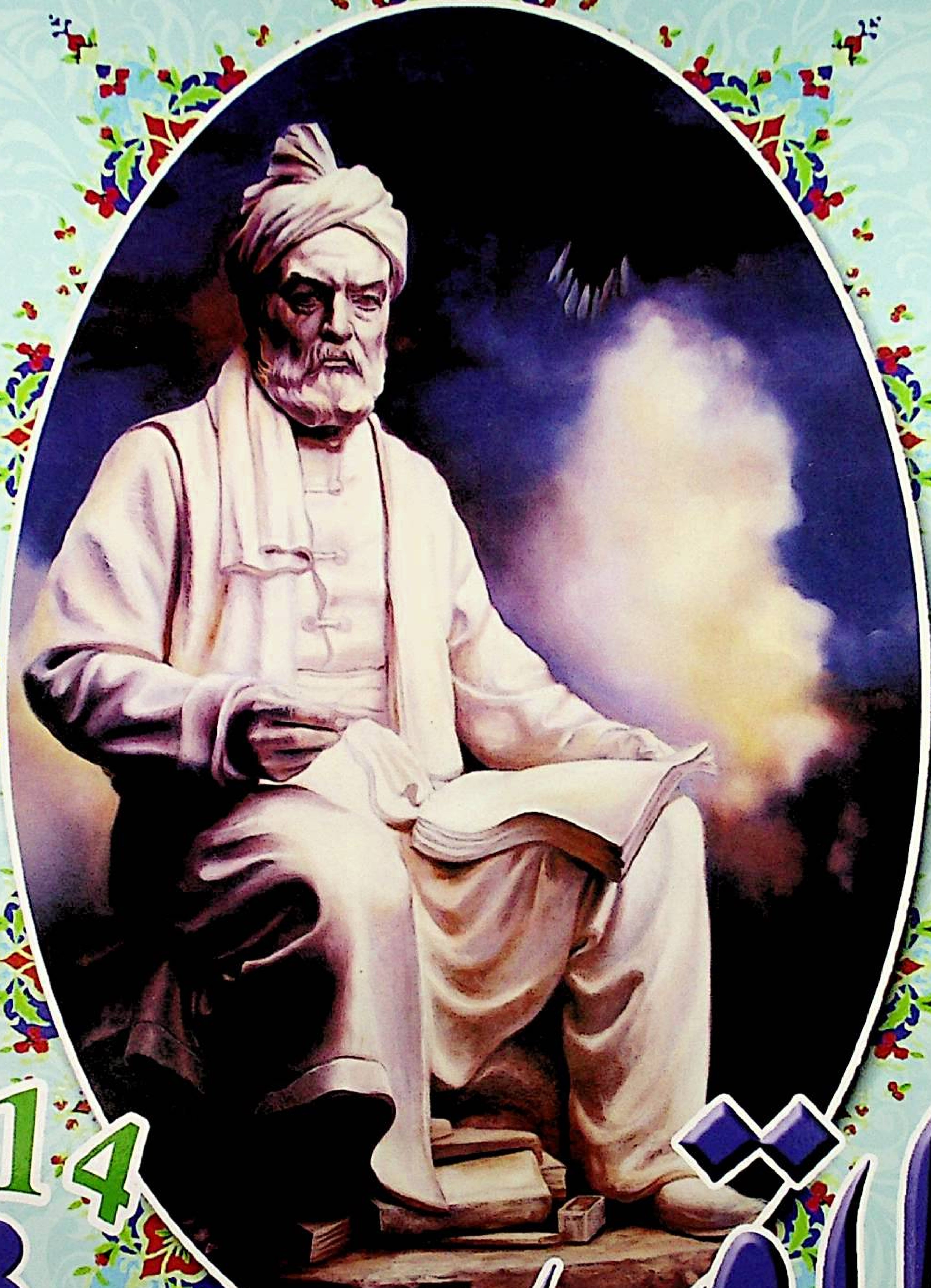

بۇلاق

2014

3

ISSN 1005-0876
06>
9 771005 087006
定价：8.50元

源泉 (布拉克) ◎ BULAK

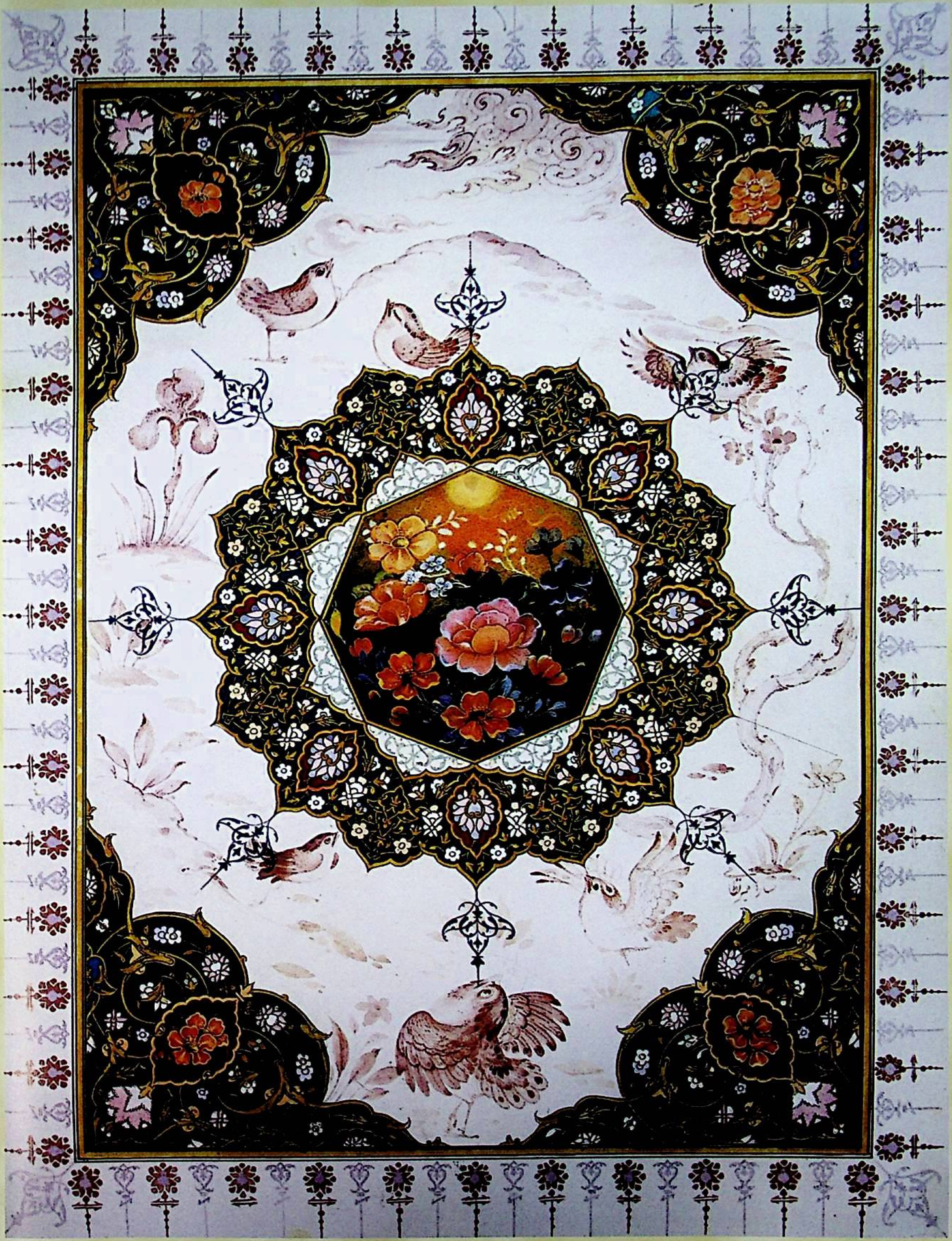

گۈل ۋە قۇش

سارا مىر نىزامى

ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە فولكلورىنىڭ
قوش ئايلىق ژۇرنىلى

بۇلاق

36 - يىل نەشرى   ئومۇمىي 156 - سان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

گەر ئاشىق ئىسەڭ مېھرۇ ۋەفا قىلما ھەۋەس

دەرد ئىستەۋۇ دەفئىغە دەۋا قىلما ھەۋەس

ھىجرانۇ ۋىسال مۇتلەقا قىلما ھەۋەس

دىلدارىڭدىن غەيرى رىزا قىلما ھەۋەس

ئەي جانۇ كۆڭۈل بىر بىرىڭىزگە قارىشىڭ

ئول كۈي سارى رەخشى تەمانىنا يارىشىڭ

ھال ئۇستىدە ئەركەنىم سۆزىن ئۆتكەرىشىڭ

ھالىمنى سورارغا كەلمەسە يالبارىشىڭ

نەۋايى

بۇلاق

2014 ـ يىللىق 3 ـ سان

باش مۇھەررىرى: ئەلى توختى   مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇختار ماموت

بۇ ساندا

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىن

ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى .... مەۋلانا يەقىنىي (5)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رۇزىمۇھەممەت مۇتەللىپ قاشتاش

قەدىمكى ئۇيغۇر تىل ـ يېزىقىدىكى «يىغلاڭغۇ بۇدساتۋانىڭ ھېكايىسى» .... (24)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رازىيە نۇرى

ئەدەبىي مۇھاكىمىلەر

ئۇيغۇر يېقىنقى زامان پوئېزىيەسىدە ئىپادىلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ .... غەيرەتجان ئوسمان ئوتغۇر (47)

«زەلىلىي دىۋانى»غا تولۇقلىما .... قۇربانجان ئابدۇقادىر، ئەرافات ھەسەن مۇسابايېف (71)

قەسىدىچىلىك پىرى ــ ئەنسارىي .... شېرىن قۇربان، مەدەلىخان بالۇن (96)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

گۈننار ياررىڭ نەشرگە تەييارلىغان «قەشقەر خەلق قوشاقلىرى» .... گۈننار ياررىڭ (101)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمىن ئېلتېكىن
قىلىچ باتۇر (چۆچەك) .... (104)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
موزدۇز ۋە بەگ (چۆچەك) .... (109)
توپلاپ رەتلىگۈچى: ئېزىز پىراۋىدىن

خەۋەرلەر

دوستلۇق بايرىمى .... مېھرى مۇھەممەد سىدىق (ئۆزبېكىستان) (111)
نەشرگە تەييارلىغۇچى: خاسىيەت غازى

※

مۇقاۋىنىڭ 1 ـ بېتىدە: فىردەۋسى (رەسسام: زەھرا توركامەن)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمايىل
ياردەمچى مۇھەررىرى: دىلئارام باھاۋىدىن
كوررېكتورى: ئارزۇگۈل كېرىم
مۇقاۋا لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827971 ـ 0991
ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@aliyun . com
تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 2827472 ـ 0991

مەۋلانا يەقىنىي

ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەد مۇتەللىپ

بۈيۈك ئالىم، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ يولباشچىسى سەئدۇددىن كاشغەرىينىڭ 12 يېشىدا بوۋىسىغا ئەگىشىپ
ھىراتقا بېرىپ، كېيىنچە ئۆز دەۋرىنىڭ ئەڭ مەشھۇر ئالىمىغا، مۇدەررىسىگە ئايلاندى. ھىرات شۇ دەۋردە بارلىق ئە-
لىم ئەھلى ئىنتىلىدىغان، ئەدەبىي مۇھىتى قويۇق جەلپكار شەھەر ئىدى. شۇ دەۋردىكى تارىم ۋە ئىلى ۋادىسىنىڭ
كۆپلىگەن ئالىم - ئۆلىمالىرى، شائىر - يازغۇچىلىرى ھىراتقا جەملەندى، ھىراتنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرىغا ئۇي-
غۇرلار كۆپلەپ ئىشتىراك قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ كۆپ ۋە مۇھىم ئەسەرلىرى
ھىراتتا بارلىققا كەلدى. كۆچۈرۈلگەن ۋە يېزىلغان «قۇتادغۇ بىلىك»، «مەخزەنۇل - ئەسرار»، «دەھنامە»، «مەي ۋە بەڭ
مۇنازىرىسى» ۋە باشقا نۇرغۇنلىغان ئەسەرلەر ئەنە شۇلارنىڭ جۈملىسىدىن ئىدى. ئەمما، ھىراتتا يېتىشكەن ئۇيغۇر
ئەدىب - شائىرلىرى، خەتتات - كاتىپلىرى، رەسسام - سەنئەتكارلىرى، سىياسىئون - قەھرىمانلىرى ۋە شۇ دەۋردە
يېزىلغان ئەسەرلەر ھەققىدە تېخى بىزدە سىستېمىلىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغىنى يوق. بۇ بۇنىڭدىن كېيىن ئالاھىدە
ئەھمىيەت بېرىشكە تېگىشلىك جىددىي مەسىلە. چۈنكى، بىز ئەقەللىيسى نېمە ئۈچۈن «كاشغەر ۋىلايىتى ئۇلۇغلىرى-
نىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولغان سەئدۇددىن كاشغەرىي» بىلەن «ئۇيغۇر تىلىنىڭ پاساھەت ئىگىلىرىدىن، تۈرك سۆزلىرى-
نىڭ بالاغەت ئەھلىدىن بولغان مەۋلانا لۇتفىي» ۋە «ئەسلىي ئۇيغۇر باخشىلىرىدىن بولغان غىياسىددىن كىچىك» ئەڭ
يېقىن سۆھبەتداشلاردىن ئىدى؟ نېمە ئۈچۈن غىياسىددىن كىچىك ئەلىشىر نەۋايى لۇتفىينىڭ تەربىيەلىشىگە تاپشۇرى-
لىدۇ؟ ئەلىشىر نەۋايىمۇ دادىسىدىن ئايرىلىپ قالغاندىن كېيىنمۇ بىر ئۆمۈر «لۇتفىينى ئۆزىگە ئۇستاز بىلىدۇ؟» ئۇ
نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە قوۋمىدىن بولغان سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزا تەرىپىدىن ئەلىشىر نەۋايىنىڭ قورۇ - جايلىرى مۇ-
سادىرە قىلىنىپ سۈرگۈن قىلىنغاندا، ئۇنى سەمەرقەندنىڭ ھاكىمى، «زامانىنىڭ تەڭداشسىز كىشىلىرىدىن بىرى بول-
غان سۇلتان مەلىك كاشغەرىينىڭ ئوغلى» «ئەھمەد ھاجىبەگ ئۇنىڭغا مۇرەببىي ۋە ھامىي بولىدۇ»؟ نېمە ئۈچۈن يە-
قىنىي «ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى»دە ئاساسلىق قىلىپ ئەمىرىي، ئاتايى، سەككاكىي، لۇتفىي قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى
مىسال ئالىدۇ؟ دېگەندەك سوئاللارغا ئىنچىكىلەپ جاۋاب بېرەلىسەكلا، كۆپلىگەن تالاش - تارتىشلار ئۆزلۈكىدىن يې-
شىلىپ كېتىدۇ...

بىز بۇ چوڭ تېمىنى ۋاقىتىنچە كېيىنگە قالدۇرۇپ، يەقىنىي ھەققىدە توختىلىمىز. خوش، نېمە ئۈچۈن بىز يەقى-
نىي توغرىسىدىكى گەپكە ئۆتۈشتىن بۇرۇن، ھىرات ۋە ئۇ يەردىكى مەدەنىي ھاياتنى تىلغا ئالدۇق؟ چۈنكى، يەقىنىيمۇ

سەئىدۇددىن كاشغەرىي، لۇتفىي، ئاتايى قاتارلىقلار بىلەن دەۋرداش بولۇپ، ھىراتتا ياشىغان. بۇ گېپىمىزنىڭ ئاساسى 18 - ئەسىردە ياشىغان بىيوگرافلاردىن ۋەلىھ (ئەلى قۇلى)نىڭ «رىيازۇش - شۇئەرا» ناملىق ئەسىرىدە يەقىنىينى «ھىراتلىق يەقىنىي» دەپ ئاتىغانلىقىدىن كەلگەن. شۇڭا، بىز يەقىنىينى ئۆز دەۋرىدىكى تارىم ۋادىسىدىن بارغان شائىرلاردىن بىرى، دەپ قارايمىز. دېمىسىمۇ يەقىنىي «ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى»نىڭ ئاخىرىدا شۇنداق دەيدۇ: «بۇ مۇنازىرەدىن مەقسۇد ئۇلكىم، بۇ دەۋرنىڭ كاج تەبئىلەرىنىڭ قاشىندا ھەر كىم يادەك ئەگرى بولسا، يانلاردىن يىراق بولماس ۋە ھەر كىم ئوقتەك راست بولۇپ، تۈز يۈرسە، يەقىنىيدەك يىراق تۇشەر.» بۇ يەقىنىينىڭ يىراق بىر يەردىن ھىراتقا كۆچمەن بولۇپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇنى تېخىمۇ ئېنىقلىسەك، بۇيۈك شائىر ئەلىشىر نەۋايى «مۇھاكەمەتۇل - لۇغەتەين» ناملىق ئەسىرىدە: «ھىلاكۇخان زامانىدىن سۇلتان ساھىبقىران تېمۇر كوراگان زامانىدىن فەرزەندى خەلەفى شاھرۇخ سۇلتاننىڭ زامانىنىڭ ئاخىرىغىچە تۈركىي تىل بىلە شۇئەرا پەيدا بولدىلار... شۇئەرا سەككاكىي ۋە ھەيدەر خارەزمىي ۋە ئاتايى ۋە مۇقىمىي ۋە يەقىنىي ۋە ئەمىرىي ۋە گەدايىدەكلەر» دەپ يازىدۇ. دېمەك، يەقىنىي ئۆز دەۋرىدە ھىراتتا، ئۆز يۇرتلۇقلىرى ئارىسىدا ياشىغان.

ئەلىشىر نەۋايى يەنە «مەجالىسۇن - نەفائىس» ناملىق ئەسىرىدە يەقىنىي ھەققىدە توختىلىپ شۇنداق دەيدۇ: «مەۋلانا يەقىنىي — تۈندراق مەشرەبلىق كىشى ئەردى. تۈركىي ۋە فارسىي شېئىر ئايتۇر ئەردى. تۈركىيچەسىدىن بۇ مەتلەئىنى كۆپ مۇباھاتلار بىلە ئوقۇر ئەردى. بۇدۇركىم، بەيت:

ئاھكىم، جانىمغا يەتتىم يارى نادان ئىلكىدىن،
دادۇ فەرياد ئول جەفاچى ئافەتى جان ئىلكىدىن.

ئەمما فارسىيدىن بۇ مەتلەئى يامان ۋاقئ بولمايدۇركىم، بەيت:

سۇبھىيكى دەم بە مىھر نەزەد يەك نەفەس، تۇئى،
نەخلىيكى بەر نەخورەد ئەزۇ ھىچ كەس تۇئى.

ئاخىر دەمىدە بىئەدەبانە سۆزلەرىدىن تەۋبە قىلىپ، ئەھلى سەلاھ تەرىقى بىلە كەچتى. ئۇمىدكىم، مەغفۇر بولمىش بولغاي. قەبرى زىرەئى دۇ بەرادەراندادۇر».

نەۋايىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن «مەجالىسۇن - نەفائىس» يېزىلغان ۋاقىتتا يەقىنىينىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى، ئەمما ئۇنىڭ ۋاپات بولغىنىغا ئانچە ئۇزاق بولمىغانلىقىنى بىلىۋېلىش مۇمكىن. نەۋايىنىڭ يەقىنىي ھەققىدىكى سۆزلىرىنى «مەجالىسۇن - نەفائىس»نىڭ 8 - مەجلىسىدە، يەنى ھۇسەين بايقارا ھەققىدىكى بابىدىمۇ ئۇچرىتىمىز: «مەۋلانا يەقىنىيگە جاۋاب ئايتىلىپتۇر. فەقىر ئىنساف بەرگەندەك ئەگەر مەۋلانا تىرىك بولسا ئەردى، ئىنساف بەرگەي ئەردى. مەتلەئى بۇدۇركىم، زىكر قىلىنۇر، بەيت:

ئەي ۋىسالىڭ خەستە كۆڭلۈم مەھرەمى ئارامى جان،
ئۆلمەدىم ھەجرىڭ ئېلىدىن مەن، قاتىغ جانلىغ يامان.

ھەم بۇ بەھر ۋە قافىيەدە يانا بىر شېئىردۇركىم، ئىككىلەسى بىر - بىرىدىن لەتىفراق ۋاقئ بولۇپتۇر. مەتلەئى بۇدۇر، مەتلەئ:

ئەي سېنىڭ قاشۇ كۆزۈڭ سەر فىتنەئى ئاخىر زەمان،
لەبلەرىڭدۇر خەستە جانىمغا ھەياتى جاۋىدان».

ھۇسەين بايقارانىڭ يەقىنىينىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن يازغان ۋە ئەلىشىر نەۋايىغا مىسال كەلتۈرگەن غەزىلى:

* * *

«ئەي ۋىسالىڭ خەستە كۆڭلۈم مەھرەمى ئارامى جان،
ئۆلمەدىم ھىجران ئېلىدىن مەن، قاتىغ جانلىغ يامان.
دۇر ئىلە ھەردەم ساچارمەن لەئلىنى ئەشك ئورنىغا،
ئىككى ئالەم ئىچرە يوقدۇر كۆزلەرىمدەك بەھرۇ كان.
گەر فىراقىڭ مېھنەتى بۇدۇر مەنى بىچارەغە،
تاپماغايسەن بۇ مەنى دىلخەستەدىن نامۇ نىشان.
ھەرقاچان چىقساڭ خىرامان قەددۇ ئاغزىڭنى كۆرۈپ،
ئاھ بىرلە تەڭ چىقار ئۇلدەم بەدەندىن ئۇشبۇ جان.
ئاقىبەت بىر كۈن ھۆسەينىينى جەفا تىغى بىلە
قەتل قىلغۇمدۇر دېدىڭ، ئەي دوست، بىسمىللاھ رەۋان».

* * *

«ئەي سېنىڭ قاشۇ كۆزۈڭ سىر فىتنەئى ئاخىر زەمان،
لەبلەرىڭدۇر خەستە كۆڭلۈبگە ھەياتى جاۋىدان.
ئەي قۇياش يۈزلۈك سەنەم، ھالىم كۆرۈپ رەھم ئەيلەكىم،
يەتتى كۆككە ھەر نەفەس ھەجرىڭدە فەريادۇ فىغان.
ئەل ئاراسىدا نىچە سىررىمنى پىنھان ساقلادىم،
بۇ سارىغ يۈز ئاشكارا ئەيلەدى سىررى نىھان.
گەر خەيالىڭ بولسا مېھمان كۆڭلۈم ئۆيۈندە دەمىي،
ئەيلەگەي يۈز سارى ھەردەم كۆزلەرىم گەۋھەر فىشان.
دېدىم: ئەي جان، دەردىمە ۋەسلىڭ بىلە بىر چارە قىل،
كۈلۈپ ئايتۇر: ئەي ھۆسەينىي، تۇتما مەندىن بۇ گۇمان».

يەقىنىينىڭ 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا كۆچۈرۈلگەن، تۈنجى سەھىپىسى (ۋارىقى) كەم بولغان «ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى» ناملىق ئەسىرى بۈگۈنگە قەدەر يېتىپ كەلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ بىردىنبىر نۇسخىسى بۈيۈك بېرىتانىيە مۇزېيىدىكى 7914 مەجمۇئەنىڭ 314a ـ 321a ۋاراقلىرى ئارىسىدا ساقلانماقتا. بۇ ئەسەر ئەڭ دەسلەپ شەرقشۇناس ئالىم چارلېز رېئۇ (Chales rieu)نىڭ تەتقىقاتى بىلەن 1888 ـ يىلى ئىلىم ئالەمگە مەلۇم بولغان. چارلېز رېئۇ شۇنداق دېگەن: «‹ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى› يەقىنىي تەرىپىدىن يېزىلغان. مەۋلانا يەقىنىي ‹مەجالىسۇن ـ نەفائىس›تا لۇتفىيدىن كېيىنلا تىلغا ئېلىنغان ۋە ‹تۈركچە ۋە فارسچە شېئىرلارنى يازاتتى، مىجەزى ناھايىتى قوپال، ئۆز بېشىمچى كىشى ئىدى. ئاخىرقى ئۆمرىدە ئەدەپسىز سۆزلىرىگە توۋا قىلىپ، ئەھلى سالا كىشىلەر قاتارىغا ئۆتتى. مازارى دۇبەرادەران زەرەتگاھىدىدۇر› دەپ يېزىلغان. يەقىنىينىڭ ‹ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى› ناملىق ئەسىرىدە سەككاكىي ۋە لۇتفىينىڭ شېئىرلىرىدىن نەمۇنىلەر باردۇر ۋە سەككاكىي تۈرك شائىرلىرىنىڭ ئەڭ يۈكسەكلىرىدىن دېيىلىدۇ».

يەقىنىينىڭ «ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى» ناملىق ئەسىرى توغرىسىدا ئېرگەش رۇستەموف، فەخرى ئىز، مۆتىبەر ئابدۇللايېۋا، كەمال ئارسلان، تاھىر قاھھار، ئەيشەگۈل سەرتكايا قاتارلىق ئالىم ـ تەتقىقاتچىلار بۇ ئەسەر توغرىسىدىكى تەتقىقات نەتىجىلىرىنى ۋە ئەسەرنىڭ مەتىنىنى ئېلان قىلغان.

«ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى» ـــ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدا بەلگىلىك ئورۇن تۇتىدۇ. بۇ ئەسەر «ئوغۇزنامە»دىكى ئوق ۋە يا ھەققىدىكى ئېپىزوتقا ھەمدە «تۈركىي تىللار دىۋانى»دىكى «قىش ۋە ياز مۇنازىرىسى»گە ۋارىسلىق قىلغان ھالدا ئۇيغۇر مۇنازىرە ئەدەبىياتىنى تېخىمۇ يۈكسەكلىككە كۆتۈرگەن. شۇڭا، بۇ ھەقتە تېخىمۇ چوڭقۇرلاپ ئىزدىنىش ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە. تۆۋەندە «ئوق ۋە يا مۇنازىرىسى»نىڭ بۈيۈك بېرىتانىيە مۇزېيىدا ساقلىنىۋاتقان نۇسخىسىنىڭ فوتو كوپىيەسى ۋە ئۇنىڭ بۈگۈنكى يېزىققا ئاغدۇرۇلغان مەتىنىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سۇندۇق.

ایردیم ناگاه خوب لار جرگاسیدین آت چیقارغان بر بخشی یوز آلیق
ایگیت کیلان قیلب الیکیا اوق الیب ایکیکا یا سالیب قبق اعالی
میدان یاشیوه عزم قیلدی نظم بوز آلیق اول ایگیت کیجان تیگیت سعادت
عاشق کیشی نیک آتیغ و چاپقیغ یا سیدور ۰ ۰ بند شوق تیگیتان بیلا
کوردیم کرآیا بونی خورشید توز که توپس رجیدا طلوع قیلب تورویا نی
کوکب تورکیم چرخ نیک اوقی دیک یاییسی کوک کا یبت تقدتی تیک
یوز سیکا یاقیم ایرسا دیدیم کیم اگر بو آت یوزونکدیک چیدین آشا
جالیق بولماسا یر کوک کا یونونک تماسی یوق اردی بوسوزنی جلوه داکی
ایشیتیب جلوه لیک سیچا قیلدی آتیم که بو میداندا باری سیکاپنی
قوتیوشتون کو غضب قیلیب جاوجی جانیم پسین آخر حقدو سکا جواب
تاپه الماس دمی قوتولدی القصه بو خیال دا اشغوده بو احوال دا متحیر ایردیم

جون اول ایگیت نیک یاسی نیک سوزی تیلیما داوقی نیک خیالی شیدا
ایکاچ کوکنکلده ما کیجتی کیم بو کوکنکا دیکرونج کیمرسه ترکی تیلی نیک چیزینه
وقاریبی الفاظی نیک کوبرین ترکیب قیلیب اعق یا منیک ما سیدا
مناظره ترتیب قیلمایدور که بو وجه دین عالم دا اندین نشانه تاققای
جون اوشبو سوز مرغوب و یو باعث محبوب کوریندی بو مناظره تصنیفیغه
مشغول قیلدیم و امید اولکیم خوش طبع لارغا بو غایت مقبول
تیغیب بو ... تعالی مناظره نیک ابتدایی بر کون پیچیده
صاحب طریق اهل قصه آتیجی ها ذ بیگیت لاردیا و یک مجلس اسیاسین فتوح
واوقی تیک مخلی تورد سیر کوشه داکشتکا جیب لد ویلار ناکاه
ترکستان طرفیدین بر ایکی بو کوکلکان قری بر لان پر سیرد طلوع بیگیت
یتشیلار قرینه عزت یولیدین اونکک قول سا ری بیکیت کا سول قول

ماتی یوزنیغ جبر ریلار نیک تیغه یو لیندین کیلیب جداقی بر نزار انغاره
جیقیتی و قری یحب حوثه سول قولدین جوانغاده توشتی و قرنی
نامو سین یا خیب که صغیله بیکیت تین سوال قیلدی کیم سین نی
جهت دین قری نی حرمت قوتی اونکک قول چیقیتی نیک بیکیت جواب
بیردی کیم مین ینکی زمان جاقیدا اضافه تیغه بر کا تورتب یا خیغه
تیکیشکانی ایکاری یوده کان ادجون سیووزخان بیرانغاده جیقاردی
و قری نسبی کش ایکیک قیلیب کیمن تا ریتغان ادجون آتی یاز قصه
جوانغاده مبارزدی دیانیک قارتان جاقیدا یو نهرد لارغه
نیکاج اعزی سلیم و کیف یاتسیب اوز یکاسکو را آلامی آتیتی کیم
سیز میعی قری کوز دب کوج میز سا غیب بیگیت ایکیکا منزور نیلوب
یوز کوز ماتی سو نونکدیک یوز سیز سوزغه آتیتیک واوزونک ناپار موسین

کیم بو دور داهیچ کیمرسه مینیک غاشیمنی تار تمالماس پ واگر مینیک گیمکیم
قاتیه بیگیت لار نی معرکه دا بو مینین بو مشابت انفعال بر ودمین نیه تحمل
یا بیندا ابنیکدیک تورمین کیم یاچی لار و قرن لار چینکیزمینی تار ادیلا
اجبدا اسباب کیشی کا درد دل قیلادیم بنه مین اول صاحب سرمن
کیم تنکری تبارک وتعالی جل جلاله و حبیبی ارا سیندا علیه السلام مینیدین
اوزکا کیشی محرم ایماسپس اردی ایداق که کتاب وقت مین آتی قراندا
میندین خبر بر و در حضرت سید الابرار ابو القاسم انوار قدس الله سره مینی
سیندین مقدم تو توب قابل طالب لار غه کور کوزوب ایتیدی نظم
کمان ابرو بتیرم ز دوق تیر کاتش ۰ بزر علیدیم وکفتم فدایت با جانم زه
ینه مولانا محمد مغربی که معرفت مشرقینی قویاش تیک یاروتی مینیک
وصفیدا جام جهان نمای آلیق دایره ترتیب قیلدی و توحید سرینی اهل

تحقیق اوچون اشارت اوقی هر له احادیث وواحدیث قوبی دا
کیزلای و نامحرم لاردین بولارنی سنینگ آیتیغه اتا ب بعین قیلدی
تیه نعبادت شیط بقیندا املا ایکه دیکیب اول محروم دین آخر غه دیکیدو کیدی
و دمین و تقوی طریندا اکثر اوقات چله دودمین نیاز نیازمندلیق ته
یمنشی بین غه قولاق توتار مین سر بعجز منکا قولاق توتا سلسله خواجگان
عزت بیلان خطاب قیلیب لار یاد بیر لار دواکر ظرافت بیر لا ایتمی ایدیم
سالار محبوب قاشیغه منیکزا ایتیب آی دیر لار دیبیت
یانکی آی او خشار دکاز نیم قاشینه بلکه اول سم کم کورو بوی قاشینه
نیابهادرلوق میدانیدا مرکیم منینک تورودم ساعیدا بولسام اوددوملی
قربان قیلا مین غه دیرمین بسه هیم کیم منینک بیرلا سحر خیزلیق ورزش قیلیه
دین و دنیا دا بر خور داز بولور ئیه پهلوان محمود نیزاری دیکیب قدرانداز

دور مین نینک کاینکا ر موکیم اوندوکنی ایکانغه شتاب ایکانلیکی نی
تعلا شودمین اوق یونوغلا رنی باشیکا ج اکر نیمه سیکی باشلادی
آبجیتین آدمی کیم سنینک ایکی باشینگ غه ...دوکیم جینک ...
موتونکلدیکیت ئوی لار قیلود مین زمانی کیم سوفلا یوسف ...
جوابیدی تیع کمان خویش را کرده زی تعیین کج ... کم ...
[illegible] ... دان بخشش جگلنیه توش سانکی ... ینینک نی کورد ...
خودتینک ... تونتیب سبات دیکیب قولاقلیکنی توتقلار داکر عزود
جامیندین ایسروب باشینک پر ماین بازینه کوشه کیر قولاقلیکنه ...
بوقونچی بیرلا بوغزونکنی بوغار واکر خلایقینک ... کیمنی ...
دیکیب توبیچکا کیرگیش ... لار اوبلای نیاهادرلوق ...
بیره لوق ایکیس نه سین کیم غزاکونی سانجیش ... بهادر لار ... ایدا

انقالی نینک فی ... تکیلسام قانیغه کیرادمین انداق که مولف ... بیت
تا و کینک کیره کیک نینک قانیغه ... سج ... ین لا تقیبا ... ق
بیه کامی عنایت تین الف تیک عاشق لار نینک جانی از انیغه کیر آزمین
وکامی اوق پلیه نی دیکیب سر کیمکا قا والیسام منینک زمره دین جان
ایلتماس نیه مین اول قوشتور مین کیم عاشق لار ... تونار
لار انداق که مولف ایتوربیت سوا قیلیه او تونک جان صبری ایچون
ائی کونکلوم قوبی تعاقی سوادینا ... کرسوا قیلیه بولدا کیتی ... لار نینک
جان بیله کونکلوم قوشی تعاقی ای کیکم ... ینه جراسن دیکیب ... لار سیدا ندا
منینک تغانیم بیرلا اوچالار نیه مین اول ... اوج عزت ... مین
کیم اکر بیداز تعلیسام فارغ بال آزاده لار منینک ... جان ... نینک
قانی دیب قوانور لار انداق که خواجگی اتای ایتو دبیت

سنکای جنیقیام سین ... بهار غار یب تقی سپس ادابیندا ماشونودمین
ومین هرقا بیه ... قا لغان نینک آل قانین اقریب یوزیکا
اوقا ... مین نیه هر کیم نینک صواب نظری بولسه خطا بیز ... کیم
مین قیل یار مین ... مین اول ... ستور مین کیم عاشق لار نینک
کونکلین ... بیب قولار مین و منینک تیلیدین ... ایتی زنظم
سر و چپه ... نه ما تیغیات ... زدن نکردار ...
بیا ... استدلال ... نظم داعی که ... دل ... نیم
آن ... نام کیوبت ... بسه هر قاید اسپ ... قاتمینی
یا ... منینک ... تا چر نینک ارواحی ادجار داکر ...
توزلاردا ... منینک ... بازیلارنی ... داکر ...
ام ... ایران ... ترک مغل چین خطایی لار نینک ...

اول شهسوار ترکشی نینک اوقی اینیکیچ :: جان قوشی نینک تیریک لانه بولغان قولتسیدور
ینه اگر کاروانیلار غه بیهوده بولسا بولتی آز بیهوده لکو مین باندقو سیز بوسیتیچ
توز یار و زمین بسه مرقید ابرا انوتولسام مینی تار تار ای دیگان کیشیلار
جان تار تار لار اغاق که خواجه خسرو دهلوی محبوبلیکیندین جانوتیک ایتیپ
هر دو لم تیسرشته انداختی شود :: کزجدون سپینه جا نزار گرشد
ینه نی شکر کیم ایمان حلاوتی نینک تاتلیق سوزیندین دود مینینک بیرلا
بیر بیر دا بوتونیاه لغایب تقدای اویا تیز یالشتین مینی کورکاج
عدو قویب سپه ین اوزو نکاتو لیده روه رسین یای ... که سوزلادی
ایشیکاج بزی تعاتوتوجه کولدی امابر فوته یوم شامادی قایتی سوز
باشلاب آیتی انداق کیم جنوب نی شاعر ایتیب تور بیت
من آن بسم که زتیر ملامت اندیشم :: غلام زوی کمان ابروان کشتم

مرگکار مرغ دیلی ... :: ... [illegible]
بسه اوتو ... آتتی کیم دیدی نادان کیم مینی سین ...
کم قوبی ... که اوزونکنی بیتاتو تای سین
بسه شیخ صاحب که گلشن تا اندا بلبل و یک هزار دستان باردور
مین جا کلیمنا تعاسپته تشبیه قلیب ایتور نظم بر بود دلم در چمن سرو روانی
زرین کمری ... حور میانی :: بسه خواجه حافظ شیرازی مینی مستجاب
الدعو لار نینک ... ایتور نظم از بهر گره بند دعا کرده ام ...
باشد گران میانه بکی کار کرشود :: بسه خواجه کمال که لطافت و
ظرافت ... صاحب کمال اردی مینی بارون قامت ...
اندام لار ... تشبیه قلیب ایتور نظم مرکزیتر ... کالیما
ماستی دار است ... :: بسه خواجه ...

ینه سینی اوق چیلار بند بند قیلیب ایدی تا انگدین بلیا بجه مینینگ بیرلا
قلغوسه الماد نیکیب بسه لونغری لار پیران هم صحبتلیق قیلغان اوچون
برک نی ... سوروب ابجنکی یاد یلیار ای تماکی تماکچی دیه ... اوزونکنی
زنج توتار سین ای عزیز سیز بر اشاق اوچون هر بوته نینک تو بیندا
خوشه چین لاله دیک بیته تو غراق قه باتیب خر منینکنی بیلکا چیروزسین بسه
بلبلان لار قا سشیدا مینینک ایدین تا جیب لاری ...
توزاق سادوروزبین ایدی سپکا بوجرات قایمین بیا جلدی
کیم مینینک آلیدا توز توروب اوق آچیدین سوز لاشورسین ومینی
بیچمه ته صاحب حسن لار قا تشبیه مینکر ایتیب ایتور لار نظم
آن ده ... فلک ... کتند بلند :: کر بعد قرن خنین ... تو ان ساخت
... لار عشق ... تشبیه اوچون اوقو لار بیت

یعنی کوروب مینی دلشاد غمزه سپینه مینکر ایتیب ایتور بیت
تیر خدنگ غمزات از جان گذشت :: بهار غمزه تو جکویم جها گذشت
ینه بکاکی کیم ترک شاعر لار نینک مجتهدی دور مینینک مناسبت جا لمیغه ایتور نظم
جانیم فدا بولسون سینینک غمزه نک اوغیغه :: هر تیغه قاشینک ایکیمی ... تیکیب وی یولوقلدور
ینه مولانا لطفی که لطف طبع بیرله ظرفا ارا سیند امشهور ایدور مینی جفاجی
محبوب لار نینک غمزه سی دیب ایتیپ :: خدنگ غمزه سینی کور کاچ آیتیم
مینینک جانیمغه اوت سالغان سین کوروکتیم :: ینه مولف که عشاق ارا
محبت اوقینه نشانه بولدی مینی آه غه نسبت قیلیب ایتور بیت
ز دل بر میکشم صد ناوک آه :: کر از جان بگذرد تیر تو ناگاه
ینه سین زیاده بسرلیق قیلیپ اوزونکنی خوبلار قاشیینه مینکر ایتمان
اوچون موافق حالیکا بعینه مولف ایتور نظم

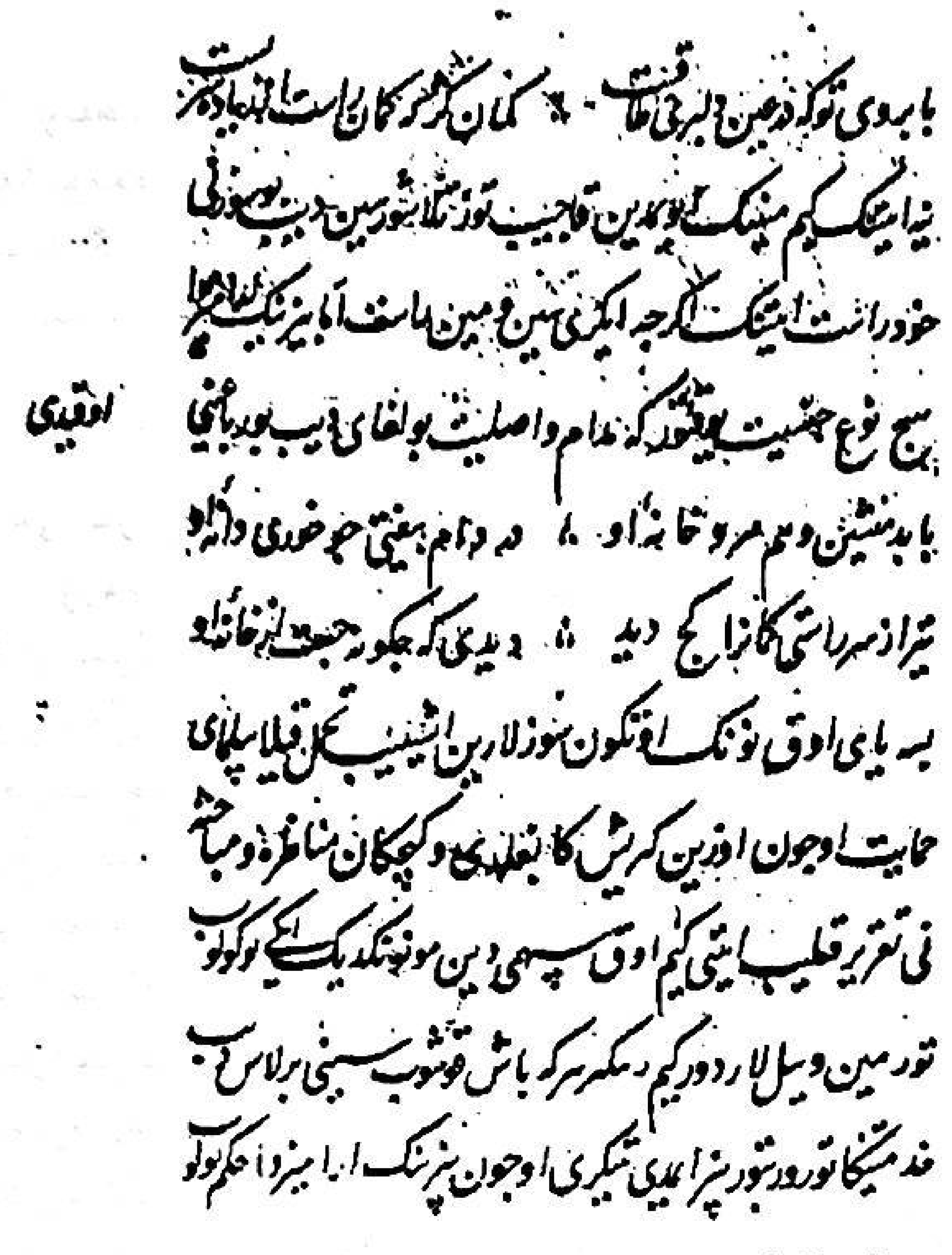

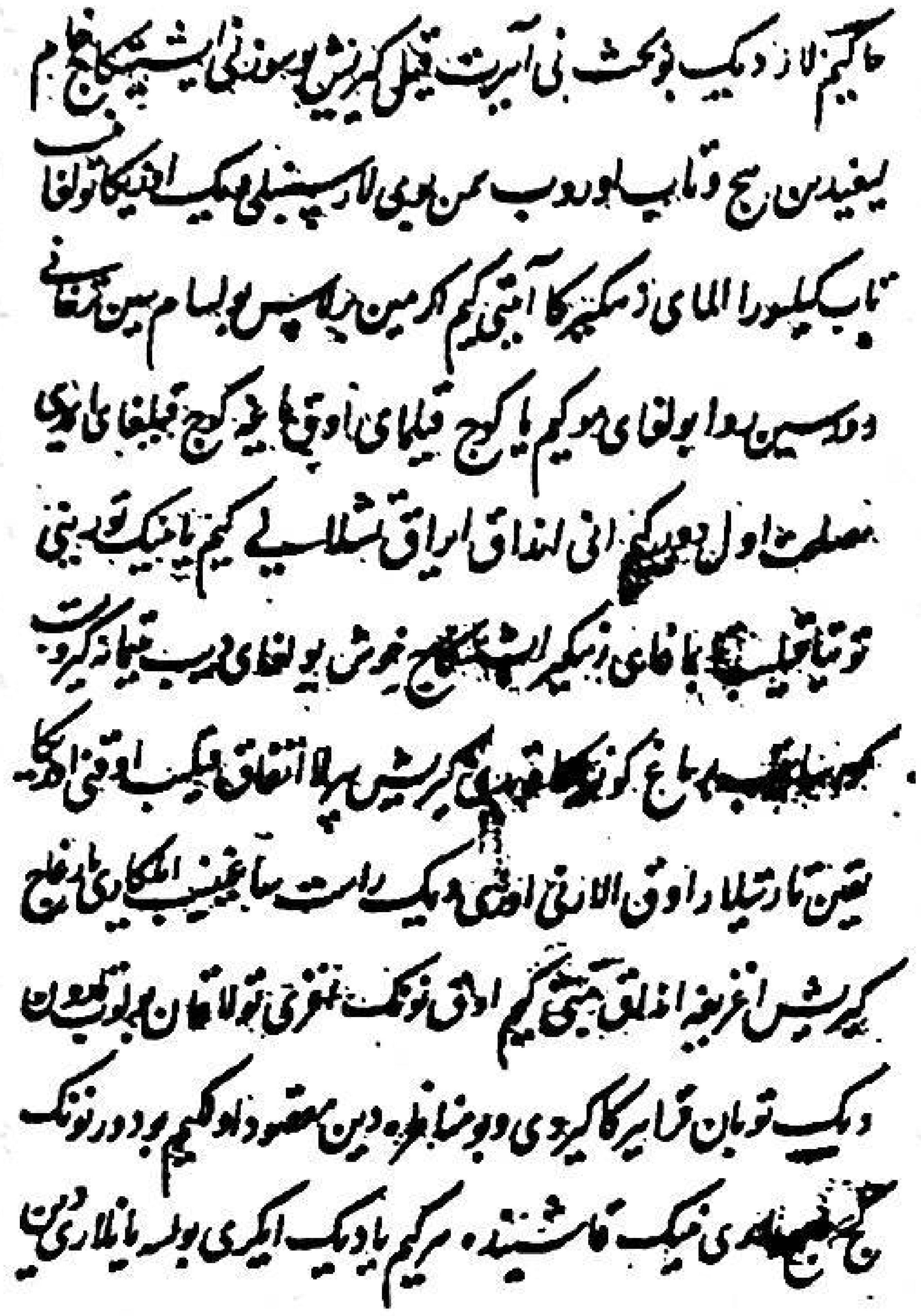

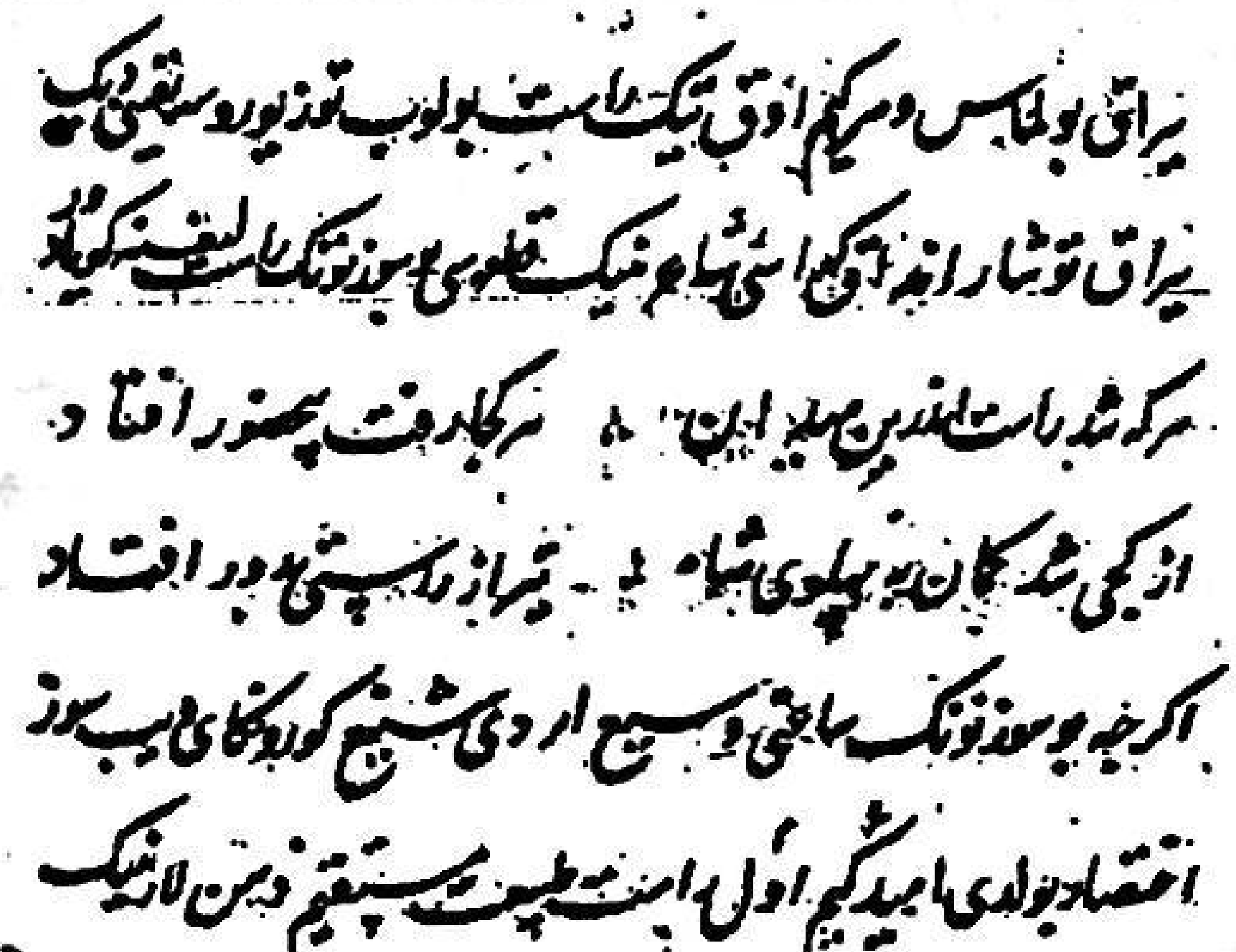

ئوقۇلغۇسى:

ناگاھ خوبلار چەرگەسىدىن ئات چىقارغان بىر ياخشى بوز ئاتلىق يىگىت جەۋلان قىلىپ، ئىلكىنە ئوق ئالىپ، ئىگنىگە يا سالىپ، قاپاق ئاتقالى مەيدان باشىغا ئەزم قىلدى. نەزم:

بوز ئاتلىق ئول يىگىتكى، جەھاننىڭ سەفاسىدۇر،
ئاشىق كىشىنىڭ ئاتلىغۇ چاۋلىغ بەلاسىدۇر.

بەندە شەفەقتەك قان يىغلاپ دېدىمكى، «ئايا، بۇ نې خورشىدتۇركى، قەۋس بۇرجىندا تۇلۇئ قىلىپتۇر ۋە يا نې كەۋكەبتۇركىم، چەرخنىڭ ئوقىدەك پايەسى كۆككە يېتىپتۇر؟» ئاتىنىڭ يۈرۈشىگە باقتىم ئەرسە، دېدىمكىم، «ئەگەر بۇ ئات مۇنۇڭدەك ھەددىن ئاشاچالىق بولماسا يەر – كۆكتە مۇنۇڭ ھەمتاسى يوق ئەردى». بۇ سۆزنى جىلاۋدارى ئېشىتىپ، چىلبۆردىلىك پەيدا قىلدى. ئايتتىمكى، «بۇ مەيداندا بارى ساڭا نە قويۇشقۇنكى غەزەب قىلىپ، جاۋچى چاينارسەن!» ئاخىر سۆزۈمگە جەۋاب تاپا ئالماي دەمى تۇ-

تولدى.

ئەلقىسسە، بۇ خەيالدا مۇتەفەككىر ۋە بۇ ئەھۋالدا مۇتەھەييىر ئەردىم، چۈن ئول يىگىتنىڭ ياسىنىڭ سۆزى تىلىمدا ۋە ئوقىنىڭ خەيالى باشىمدا ئىكەچ، كۆڭلۈمدە كەچتىكىم: «بۇ كۈنگە دىگەرۇ سۇبھ كەمەرسە تۈركىي تىلىنىڭ جەۋھەرىن ۋە فارسى ئەلفازىنىڭ گەۋھەرىن تەركىب قىلىپ، ئوق - يانىڭ ئاراسىندا مۇنازەرە تەرتىب قىلمايدۇركى، بۇ ۋەجھدىن ئالەمدە ئاندىن نىشانە قالغاي»، دەپ چۈن ئۇشبۇ سۆز مەرغۇب ۋە بۇ بائىس مەھبۇب كۆرۈندى، بۇ مۇنازەرە تەسنىفىنە شۇرۇئ قىلدىم ۋە ئۇمىد ئولكىم، خوش تەبئلەر تابۇغىدا مەقبۇل ۋە مەتبۇئ بولغاي، ئىنشائاللاھۇ تەئالا.

مۇنازەرەنىڭ ئىبتىداسى: بىر كۈنى بىر نەچچە ساھىبى تەرىق، ئەھلى قەبزە ئاتىمچى بەھادۇر يىگىتلەر يادەك مەجلىس ئەسبابىن قۇرۇپ ۋە ئوقتەك مەھفىلنى تۈزۈپ، بىر گوشەدە گەشتىگە چىقىپ ئەردىلەر، نەگاھ تۈركىستان تەرەفىندىن بىر ئەگى پۈكۈلگەن قارى بىرلەن بىر سەرۋ بويلۇغ يىگىت يېتىشتىلەر. قارىغا ئىززەت يولىندىن ئوڭ قول سارى، يىگىتكە سول قول سارى يۈرت بەردىلەر.

يىگىت تۈز يولىندىن كېلىپ، ساداق بىرلە بەرانغارغا چىقتى ۋە قارى چەپ تۈشۈپ، سول قولدىن جەۋانغارغا تۈشتى ۋە قارى نامۇسىن ساغىنىپ، تەئەررۇز بىلە يىگىتتىن سوئال قىلدىكىم: «كىم سەن، نې جىھەتتىن قارىنى ئىززەت تۇتماي، ئوڭ قولغا چىقتىڭ؟»

يىگىت جەۋاب بەردىكىم، «مەن چىنگىزخان چاغىدا ساداقتا چەرگە تۈزۈپ، ياغىغا تىگىشكەلى ئىلگەرى يۈرۈگەن ئۈچۈن (چىڭگىزخان مېنى) سىۋۇرغاپ بەرانغارغا چىقاردى ۋە قارى پەسكەشلىك قىلىپ، كېيىن تارتىلغان ئۈچۈن ئانى يازغۇرۇپ جەۋانغارغا يىبەردى». ۋە يانىڭ قارىغان چاغىندا بۇ سۆزلەر قولاغىغا يەتكەچ، ئاغزى يىلىمدەك يەملەشىپ، ئۆزىگە سىڭۇرە ئالماي ئايتتىكىم، «سەن مېنى قارى كۆرۈپ، كۆچسىز ساغىنىپ، يىگىتلىكىڭە مەغرۇر بولۇپ، يۈز كۆرمەي مۇنۇڭدەك يۈزسىز سۆز ئايتتىڭ ۋە ئۆزۈڭ بىلمەسمۇسەنكىم، بۇ دەۋردە ھېچ كىمەرسە مېنىڭ غاشىمنى تارتا ئالماس؟ ۋە ئەگەر مېنىڭ كەجگىم قاتسا، يىگىتلەرنى مەئرەكەدە بويىنىن يۇمشاتىپ ئىنفىئال بېرۇرمەن. يەنە تەھەممۇل بابىندا ئانىڭدەكتۇرمەنكىم، ياپچىلار قەرنلەر سىڭىرىمنى تارادىلار، ئىچىمدە ئاسراپ كىشىگە دەردى دىل قىلمادىم.

بەس، مەن ئول ساھىبى سەرمەنكىم، تەڭرى تەبارەكە ۋە تەئالا جەللە جەلالۇھۇ ۋە ھەبىبى ئاراسىندا ئەلەيھىسسەلام مەندىن ئۆزگە كىشى مەھرەم ئەرمەس ئەردى، ئانداقكى، «قەبە قەۋسەين» ئايەتى «قۇرئان»دا مەندىن خەبەر بېرۇر ۋە ھەزرەتى سەييىدۇل - ئەھرار ئەمىر قاسىم ئەنۋار — قەددەسەللاھۇ سىررەھۇ — مېنى سەندىن مۇقەددەم تۇتۇپ قابىل تالىبلارغا كۆرگۈزۈپ ئايتۇر، نەزم:

كەمان ئەبرۇ بەتىرەم زەد، زى زەۋقى تىرى مۆژگانەش،
بە سەر غەلتىدەمۇ گۇفتەم فىدايەت باد جانەم رەھ.

يەنە مەۋلانا مۇھەممەد مەغرىبىيكى مەئرىفەت مەشرىقىنى قۇياشتەك يارۇتتى، مېنىڭ ۋەسفىمدە: «جامى جەھاننەماي» ئاتلىق دايىرە تەرتىب قىلدى ۋە تەۋھىد سىررىنى ئەھلى تەھقىق ئۈچۈن ئىشارەت ئوقى بىرلە ئەھادىس ۋە ۋەھدىيەت قەۋسىدە كىزلەدى ۋە مەھرەملەردىن بۇلارنى مېنىڭ ئاتىمغا ئاتاپ يەقىن قىلدى.

يەنە ئىبادەت تەرىقىندە مەلائىكەدەك ئەۋۋەل ئۆمرۈمدىن ئاخىرغە دىگەر رۇكۇدەدۇرمەن ۋە تەقۋى تەۋرىدە ئەكسەرى ئەۋقاب چىللەدۇرمەن. يەنە نىيازمەندلىقتە ياخشى - يامانغا قۇلاق تۇتارمەن، ھەر نېچە ماڭا قۇلاق تۇتماسلار ۋە ھەر قاچان ئىززەت بىلەن خىتاب قىلسالار، «يا» دەرلەر، ۋە ئەگەر زەرافەت بىرلە ئاتىمنى ئۆيۈرسەلەر، مەھبۇب قاشىغا مەڭزەتىپ «ئاي» دەرلەر. بەيت:

ياخشى ئاي ئوخشار نىگارىم قاشىنە،
بەلكى ئول ھەم كەم كۆرۈنۇر قاشىنە.

يەنە بەھادۇرلۇق مەيدانىدا ھەر كىمنىڭ قۇرۇمساغىدا بولسام «ئۆزۈمنى قۇربان قىلايىن» دەرمەن. بەس، ھەر كىم مېنىڭ بىرلە سەھەرخىزلىق ۋەرزىش قىلسا، دىنۇ دۇنيادا بەرخوردار بولۇر. يەنە پەھلەۋان مەھمۇد سەبزەۋارىيەدەك قەدر ئەندازدۇرمەن. سائا تىگەرمۇكىم، ئۆزۈڭنى ئىلگەرۈ تاشلاپ ئوك يانىنى تالاشۇرسەن؟

ئوق بۇ سۆزلەرنى ئېشىتكەچ، كەز ـ كەز سەكرى باشلادى ۋە ئاچىقتىن ئايتتىكىم: «سېنىڭ ئىككى باشىڭ باردۇركىم، مېنىڭ يۈزۈمدە مۇنۇڭدەك دەئۋالار قىلۇرسەن؟» ئانداقكىم، مەۋلانا يۇسۇف ئەمىرى ئايتۇر:

چۇ ئەبرويى تۇ، كەمان خىشرا ئەگەر دارەد،
زىھى تەسەۋۋۇرى كەج ئۇ مەگەر دۇ سەر دارەد.

ۋە ھەر قاچان يەزدان بەخش جەڭىنە تۇشسەڭ، ئەگرىلىكىڭنى كۆرۈپ ئۆدتەك ئوتقا تۇتۇپ، رەبابەدەك قۇلاغىڭنى تولغار ۋە ئەگەر غۇرۇر جامىدىن ئەسرۇب باشىڭ بىر يان بارسا، گوشەگىر قۇلاغىڭغا ئۇرۇپ، بوغەچى بىرلە بوغزۇڭنى بۇغار ۋە ئەگەر خاتا قىلساڭ، ئۆلدۇرۇر كىشىلەردەك بوينۇڭا كىرىش سالۇرلار، ئۇيالماي بەھادۇرلۇق تالاشۇرسەن؟»

بەس، ئول ئەمەسمۇسەنكىم، غەزا كۈنى سانجىشقالى بەھادۇرلار ئالىندا ماڭلاي چىقسام، سەن قۇرقۇنچتىن سارغارىپ تەۋسەن ئاراسىندا ياشۇنۇرسەن ۋە مەن ھەر قايدا يەتسەم قالغانىڭ ئال قانىن ئاقدۇرىپ، يۈزىگە ئۆتە چىقارمەن. يەنە ھەر كىمنىڭ سەۋاب نەزەرى بولسا، خەتاسىز بىلۇركىم، مەن قىل يارارمەن. يەنە مەن ئۇل قۇشتۇرمەنكىم، ئاشىقلارنىڭ كۆڭلىن ئاۋلاپ، رەقىبلەرنى قاۋلارمەن ۋە مېنىڭ تىلىمدىن مۇئەللىف ئايتۇر، نەزم:

سەر دەر پەيى ھەر كەس كى نىھەم تا بە قىيامەت،
بىگۇرىزە دۇ يەك چەشم زەدەنۇ نىگەرەد ئەز پەست.

بەس، ئاتىم كەيبۇردۇر، ئانداق كىشىلەر ئايتۇر، نەزم:

داغىيكى، ھەست بەر دىلى دۇشمەن كۇنەد دۇ نىم
ئان تىيرى تىز پەررى تۇ كەش نام كەيپۇرەست.

بەس، ھەر قايدا سۇۋرەتەك قەناتىمنى يايسام، مېنىڭ سەھمىمدىن قاچىرىنىڭ ئەرۋاھى ئۇچار، ۋە ئەگەر تۇغدەرىغە تۈزلەردە يولۇقسام، مېنىڭ ۋەھمىمدىن يازىلارنى بۇلغار ۋە ئەگەر تاغلار ئاراسىندا جەيرەن كۆزلۈك موغۇلى چىن ۋە خىتايىلارنىڭ ناۋەكىدەك ئىرغالىنىڭ قولىغا تىكىلسەم، قانىغا كىرەرمەن. ئانداقكى، مۇئەللىف ئايتۇر، بەيت:

ناۋەكىڭ كىرسە كىيىكنىڭ قانىغا،
ھېچ ھايىقماس ئېتىبان گونەھ يازۇق.

بەس، گاھى ئىنايەتتىن ئەلىفتەك ئاشىقلارنىڭ جانى ئاراسىغا كىرەرمەن ۋە گاھى ئوق بىلە نەيدەك ھەر كىمگە قادالسام، مېنىڭ زەھرىمدىن جان ئېلتمەس. يەنە مەن ئول قوشتۇرمەنكىم، ئاشىقلار مېنى ھەۋادىن تۇتارلار. ئانداقكى، مۇئەللىف ئايتۇر، بەيت:

«ھەۋا قىلسا ئوقۇڭ جان سەيدى ئۈچۈن،
ئانى كۆڭلۈم قۇشى تۇتقاي ھەۋادىن».

«گەر ھەۋا قىلسا يۈرەكتىن ئۆتكەلى ناۋەكلەرىڭ،
جان بىلە كۆڭلۈم قۇشى تۇتقاي ھەۋادىن، ئەي بەگىم».

يەنە جاراسۇندەك يىگىتلەر مەيداندا مېنىڭ قەناتىم بىرلە ئۇچالار. يەنە مەن ئول ھۇمايى ئەۋجى ئىززەتتۇرمەنكىم، ئەگەر پەرۋاز قىلسام، فارغىبال ئازادەلەر مېنىڭ يۈكۈمنى جان قۇشىنىڭ قەناتى، دەپ قوۋانۇرلار. ئانداقكى، خاجەكى ئەتايى ئايتۇر، بەيت:

ئول شەھسەۋار تەركەشىنىڭ ئوقىنىڭ يۈكى،
جان قۇشىنىڭ تىرىگلەتەن يۇلغان قاناتىدۇر.

يەنە ئەگەر كارۋانلارغا بەدرەقە بولماسا، يولنى ئازىقۇرلار ۋە مەن بەدرەقەسىز يولنى تۈز بارۇرمەن. بەس، ھەر قايدا تەرازۇ بولسام، مېنى تارتاي دېگەن كىشىلەر جان تارتارلار. ئانداقكى، خاجە خۇسرەۋ دېھلەۋىي مەھبۇب ئانىڭدىن جانغا تىگىپ ئايتۇر:

دەر دىلەم تىرەت تەرازۇ مى شەۋەد،
كەز دەرۇنى سىنە جانرا بەر كەشەد.

يەنە نەيشەكەركىم، ئىمان ھالاۋەتىنىڭ تاتلىق سۆزىندىندۇر، مېنىڭ بىرلە بىر يەردە پۈتۈپ ئۆلغايپتۇر. ئەي ئۇياتسىز يا، سەن مېنى كۆرگەچ قورقۇپ، سەھمىمدىن ئۆزۈڭگە تولدۇرۇرسەن.

ياي بۇ پۇر ئۆۋكە سۆزلەرنى ئېشىتكەچ، باغرى قاتقۇنچە كولدى. ئەمما، بىر زەررە يۇمشامادى. قاتىق سۆز باشلاپ ئايتتى: ئانداقكىم، جۇنۇنىي شائىر ئايتىپتۇر، بەيت:

مەن ئان نەيەمكى، زى تىيرى مەلامەت ئەندىشەم،
غۇلامى رۇيى كەمان ئەبرۇۋانى بەدكىشەم.

يەنە سېنى ئوقچىلار بەند ــ بەند قىلىپ، ئورتاڭدىن يارماغۇنچە مېنىڭ بىرلە قاۋۇشا ئالمادىڭ. بەس، ئوغرىلار بىرلەن ھەمسۇھبەتلىك قىلغان ئۈچۈن بەرگى نەي تونۇڭنى سويۇپ، ئىچىڭنى ياردىلار.

ئەي خاكىيى خاكسار، نەچە ئۆزۈڭنى رەنج تۇتارسەن؟ ئەي غەيرەتسىز، بىر باشاق ئۈچۈن ھەر بۇتەنىڭ تۇبەندە خوشەچىنلەردەك تۇفراقتا ياتىپ، خىرمەنىڭنى يەلگە بېرۇرسەن. بەس، پەھلەۋانلار قاشىدا مېنىڭ ئەۋىمدىن قاچىپ، يازى ياباندا باشىڭغا تۇفراق ساۋۇرۇرسەن. ئەمدى ساڭا بۇ جۇرئەت قايدىن پەيدا بولدىكىم، مېنىڭ ئالدىمدا تۈز تۇرۇپ، ئوق ئەۋجىدىن سۆزلەشۇرسەن ۋە مېنى پەيۋەستە ساھىب ھەسەنلەر قاشىنە مەڭزەتىپ ئايتۇرلار، نەزم:

ئان دۇ ئەبرۇيى مۇقەۋۋەس دۇ كەمانەند بەلەند،
كى بەسەد قەرن چۈنىن تۇرفە كەمان نەتۋان ساخت.

يەنە ئاشىقلار مەئشۇق قاشىنە پەيۋەستە تەشبىھ ئۈچۈن ئوقۇرلار، بەيت:

ھەر كوجا مۇرغى دىلى بال كۇشايەد، فىلھال
بە كەمان گۇشەئى ئەبرۇ زى ھەۋاش ئەندازەد.

بەس، ئوق بۇ سۆزلەرنى ئېشىتكەچ ئايتتىكىم: «زىھى نادانكى، سەن!» سەن مەگەر قارىغان جىھەتتىن خەرىق بولۇپسەنكى، ئۆزۈڭنى تىيە تۇتمايسەن!» بەس، شەيخى فاساھەتكى، «گۇلىستان»دا بۇلبۇلدەك ھەزار داستانى باردۇر، مېنى گۇلئۇزار قامىتىنە تەشبىھ قىلىپ ئايتۇر. نەزم:

بەربۇد دىلەم دەر چەمەنى سەرۋى رەۋانى،
زەررىن كەمەرى، تىر قەدى، مۇر مىيانى.

بەس، خوجا ھافىز شىرازىي مېنى مۇستەجابۇد دەئۋەتلەرنىڭ دۇئاسى دەپ ئايتۇر، نەزم:

ئەز ھەر كىرانە تىيرى دۇئا كەردەئەم رەۋان،
باشەد كەزان مىيانە يەكى كار گەر شەۋەد.

بەس، خاجە كەمالكى، لەتافەت ۋە زەرافەت بابىندا ساھىب كەمال ئەردى، مېنى نارۋەن قامەتلىق سىم ئەندامىلار قەدىنە تەشبىھ قىلىپ ئايتۇر، نەزم:

ھەركى بەر تىيرى كەدەش چەشمى نەمىدۇزەد كەمال،
راستىرا راست بايەد دۇختەن، چەشمەش بە تىير.

يەنە خاجە سەلمان شەمشاددەك راستلىغىمنى كۆرۈپ، مېنى دىلشاد غەمزەسىنە مەڭزەتىپ، ئايتۇر، بەيت:

تىيرى خەدەنگى غەمزەئەت ئەز جانى ما گۇزەشت،
بەر ما زى غەمزەئى تۇ چى گۇيەم، چىھا گۇزەشت؟!

يەنە سەككاكىيكىم، تۈركىي شائىرلارنىڭ مۇجتەھىدىدۇر، مېنىڭ مۇناسىب ھالىمغا ئايتۇر، نەزم:

جانىم فىدا بولسۇن سېنىڭ غەمزەڭ ئوقىنە نەچەكىم،
ھەر نەچە قاشىڭ ئەگمەسى ئوقتەك بويۇمنى يا قىلۇر.

يەنە مەۋلانە لۇتفىيكى، لەتىف تەبئ بىرلە زۇرەفا ئاراسىندا مەشھۇر ئېرۇر، مېنى جەفاچى بىۋەفا مەھبۇبلارنىڭ غەمزەسى دەپ ئايتۇر:

خەدەنگى غەمزەسىنى كۆرگەچ ئېيتتىم:
«مېنىڭ جانىمغا ئوت سالغان سەن ـ ئوقسەن!»

يەنە مۇئەللىفكى، ئۇششاق ئارا مۇھەببەت ئوقىنە نىشانە بولدى، مېنى «ئاھ»غا نىسبەت قىلىپ ئايتۇر، بەيت:

زى دىل بەر مىكەشەم سەد ناۋەكى ئاھ
كى ئەز جان بۇگزەرەد تىيرى تۇ ناگاھ.

يەنە سەن زىيادە سىرلىق قىلىپ ئۆزۈڭنى خۇبلار قاشىنە مەڭزاتقان ئۈچۈن، مۇۋافىق ھالىڭا بەئەينىھ مۇئەللىف ئايتۇر، نەزم:

بە ئەبرويى تۇكى، دەر ئەينى دىلبەرى تاقەست
گۇمانى كەجكى، كەمانراست ۋە زىيادە سەرەست.

يەنە ئايتتىڭكىم، «مېنىڭ ئەۋمىدىن قاچىپ تۈز تالاشۇرسەن» دەپ. بۇ سۆزنى خۇد راست ئايتتىڭ، ئەگەرچە ئەگرى سەن ۋە مەن راست، ئەمما بىزنىڭ ئارامىزدا ھېچ نەۋئ جىنسىيەت يوقتۇركى، مۇدام ۋەسلىيەت بولغاي دەپ، بۇ رۇبائىينى ئوقىدى:

با بەد مەنشىنۇ ھەم مەرەۋ خانەئى ئۇ،
دەر دام بىئۇفتى چۇ خورى دانەئى ئۇ.
تىير ئەز سەرى راستى كەمانرا كەج دىيد،
دىيدىيكى، چى گۇنە جەست ئەز خانەئى ئۇ.

بەس، ياي ئوقنۇڭ ئۆتكۈن سۆزلەرىن ئېشىتىپ، تەھەممۇل قىلا بىلمەي، ھىمايەت ئۈچۈن ئۆزىن كىرىشكە باغلادى ۋە كەچكەن مۇنازەرە ۋە مۇباھەسەنى تەقرىر قىلىپ ئايتتىكىم: «ئوق سەھمىدىن مۇنۇغدەك ئىكى پۇكۇلۇپتۇرمەن ۋە يىللاردۇركىم زەھگىر بىرگە باش قوشۇپ، سېنى بارلاس دەپ خىدمەتىگە تۇرۇپتۇربىز. ئەمدى تەڭرى ئۈچۈن بىزنىڭ ئارامىزدا ھەكەم بولۇپ ھاكىملاردەك بۇ بەھسنى ئايرىتقىل».

كىرىش بۇ سۆزنى ئېشىتكەچ، خاملىغىدىن پىچۇ تاب ئۇرۇپ، سۇمەن بۇيلار سۇنبۇلىدەك ئۆزىگە تولغانىپ، تاب كېلۇر ئالماي، زەھگىرگە ئايتتىكىم، «ئەگەر مەن بارلاس بولسام، سەن تارخاندۇرسەن. رەۋا بولغايمۇكىم، يا كۈچ قىلماي، ئوق ياغا كۈچ قىلغاي؟ ئەمدى مەسلەھەت ئۇلدۇركىم، ئانى ئانداق يىراق تاشلالىكىم، يانىڭ توزىنى تۇتىيا قىلىپ تاپماغاي».

زەھگىر مۇنى ئېشىتكەچ، «خوش، بولغاي!» دەپ، يەتىمانە گىرۇ بەست كۆرسەتىپ، بارماغ كۆزىگە قويدى. كىرىش بىرلە ئىتتىفاق قىلىپ ئوقنى ئۆزىگە يەقىن تارتتىلار. ئوق ئالارنى ئۆزىدەك راست ساغىنىپ ئىلگەرى بارغاچ، كىرىش ئاغزىغا ئانداق تەپتىكىم، ئوقنىڭ ئاغزى تولا قان بولۇپ، قارۇندەك تۆبەن قارا يەرگە كىردى.

بۇ مۇنازەرەدىن مەقسۇد ئۇلكىم، بۇ دەۋرنۇڭ كەج تەبئلەرىنىڭ قاشىندا ھەركىم يادەك ئەگرى بولسا، يانلارىدىن يىراق بولماس؛ ھەر كىم ئوقتەك راست بولۇپ، تۈز يۈرۈسە، يەقىنىيدەك يىراق تۈشەر. ئانداق-

كى، ئاسىي شائىرنىڭ قىتئەسى بۇ سۆزنىڭ راستلىقىنە گۇۋادۇر:

ھەر كى شۇد راست ئەندەرىن مەيدان،
ھەر كۇجا رەفت بىھۇزۇر ئۇفتاد.
ئەز كەجى شۇد كەمان بە پەھلۇيى شاھ،
تىير ئەز راستى بە دۇر ئۇفتاد.

ئەگەرچە بۇ سۆزنىڭ ساھەتى ۋاسىئ ئەردى، شەنىئ كۆرۈنگەي دەپ سۆز مۇختەسار بولدى. ئۈمىدكىم، ئول راست تەبىئەت، مۇستەقىم زىھنلەرنىڭ مەھەكىدە بۇ نەقد تەمام ئىيار بولغاي ۋە بۇ سەفھەنى مۇتالە-ئە قىلىپ، بۇ نامەنىڭ سىيلەسى ئورنىغا ئەزىزلەردىن تەۋەققۇئ ئولكىم، نەزم:

يەقىنىينىڭ رەۋانىن شاد قىلغاي،
دۇئايى خەير بىرلەن ياد قىلغاي.

تۆگەندى ئوق يايىنىڭ مۇنازەرەسى. ۋەللاھۇ ئەئلەم.

يەشمىسى:
تۈيۈقسىز بىر ياخشى بوز ئاتلىق يىگىت ياخشىلار توپىدىن ئات چىقارغىنىچە جەۋلان قىلىپ، قولىغا ئوق ئېلىپ، مۇرىسىگە يا ئېسىپ، قاپاق ئاتقىلى مەيدان بېشىغا يۈردى. نەزم:

بوز ئاتلىق ئول يىگىتكى جەھاننىڭ سەفاسىدۇر،
ئاشىق كىشىنىڭ ئاتلىق ۋە چاۋلىغ بەلاسىدۇر.

پېقىر شەپەقتەك قان يىغلاپ دېدىمكى: «ۋاي، بۇ قانداق خۇرشىدتۇركى، كۆك بۇرجىغا تۇغۇپ چە-قىپتۇ ۋە يەنە قانداق يۇلتۇزدۇركى، پەلەك ئوقىدەك ئايغى كۆككە يېتىپتۇ. ئېتىنىڭ يۈرىشىنى كۆرۈپ دېدىمكى: «ئەگەر بۇ ئات مۇندىن زىيادە ئاشىدىغان بولمىسا، ئاسمان – زېمىندا ئۇنىڭ تەڭدىشى بولمىغان بولاتتى». جىلاۋدارى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ئاچچىقلىدى. ئېيتتىمكى، «بۇ مەيداندا ساڭا نېمە بار، نېمىگە ئاچچىقلاپ تىلىڭنى چاينايسەن؟» ئۇ كىشى ئاخىر سۆزۈمگە جاۋاب تاپالماي دېمى تۇتۇلدى.

ئەلقىسسە، مۇشۇ خىيالدا تەپەككۇر قىلاتتىم ۋە بۇ ئەھۋالغا ھەيران ئىدىم. ئاشۇ يىگىت ياسىنىڭ سۆزى تىلىمدا ۋە ئوقىنىڭ خىيالى بېشىمدا بولغاچ، كۆڭلۈمدە بۇ كۇنگە قەدەر ھېچكىممۇ تۈركىي تىل-نىڭ جەۋھەرى ۋە پارس سۆزلىرىنىڭ گۆھىرىدىن ئوق ۋە يا توغرىسىدا مۇنازىرە تەرتىپ قىلماپتۇ. شۇ-ڭا، ئالەمدە بۇنىڭدىن نىشانە قالغاي دەپ ئويلىدىم. بۇ سۆزلەر يېقىملىق ۋە بۇ سەۋەبلەر ئورۇنلۇق بىلىن-دى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مۇنازىرىنى يېزىشقا كىرىشتىم. ئۈمىدىم شۇكى، خۇش تەبىئەتلىك كىشىلەرگە لايىق ۋە ئىبادىتىدە مەقبۇل بولغاي.

مۇنازىرىنىڭ مۇقەددىمىسى: بىر كۈنى بىر نەچچە ئۆلۈم يولىدا ئوق ئاتقۇچى باھادىر يىگىتلەر ئايلىنىشقا چە-قىپ مەجلىس ئەسلىھەلىرىنى قۇرۇپ، بىر بۇلۇڭدا ئورۇننى ئوقتەك راسلاپ ئولتۇراتتى، تۇيۇقسىز تۈركىستان تە-رىپىدىن بىر مۈكچەيگەن قېرى بىلەن بىر سەرۋى بويلۇق يىگىت يېتىپ كەلدى. قېرىغا ئىززەت قىلىپ ئوڭ تەرەپ-تىن، يىگىتكە سول قول تەرەپتىن ئورۇن بېرىلگەندى. يىگىت توز يولدىن كېلىپ ساداق بىلەن ئوڭ يانغا چىقتى، قېرى چەپ چۈشۈپ سول قولدىن سول يانغا چۈشتى. قېرى نومۇستىن ئاچچىقى كېلىپ يىگىتتىن سورىدى:

— سەن كىم ئىدىڭ، نېمىشقا قېرىغا ئىززەت كۆرسەتمەي ئوڭ قولغا چىقىسەن؟ يىگىت جاۋاب بېرىپ:

— مەن چىڭگىزخان زامانىدا ساداقىقا ھالقا تۇزۇپ، دۈشمەنگە قادالغىلى ئىلگىرى يۈرگىنىم ئۈچۈن مېنى تارتۇقلاپ ئوڭ يانغا چىقارغان، قېرى پەسكەشلىك قىلىپ كېيىن تارتىلغىنى ئۈچۈن ئۇنى جازالاپ سول يانغا چۈشۈرگەن، — دېدى.

بۇ سۆزلەر قېرىپ قالغان يانىڭ قۇلىقىغا يېتىپ ئاغزى يەملەشتى ھەمدە بۇ سۆزلەرنى سىڭدۈرەلمەي ئېيتتى:

— سەن مېنى قېرى كۆرۈپ، كۈچسىز دەپ ئويلاپ، يىگىتلىكىڭدىن مەغرۇر بولۇپ، يۈز قارىماي مۇشۇنداق يۈزسىز سۆزلەرنى قىلدىڭ. بۇ دەۋردە ھېچكىممۇ يېپىنچامنى تارتالمايدۇ. ئەگەر مېنىڭ زېرىم قاتسا، مەركىدە يىگىتلەرنىڭ بويىنىنى يۈمشىتىپ، ئۇلارنى خىجالەتتە قويىمەن. مەن يەنە تەمكىنلىك بابىدا شۇنداقتۇرمەنكى، يايچىلار ئەسىرلەر بويى سىڭگىرىمنى تارىدى، بۇنى ئىچىمگە يۇتۇپ، كۆڭۈل دەردلىرىمنى ھېچكىمگە ئېيتمىدىم. بەس، مەن شۇنداق باشچىلارغا ئىگىمەنكى، بۇيۇك ۋە مۇبارەك تەڭرىتائالانىڭ دوستلىرى ئارىسىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مەندىن ئۆزگە كىشىگە مەھرەم ئەمەستى، بۇ تۇغرىسىدا «قۇرئان»دىكى «قابە – قەۋسەين» (ئىككى ياي ئارىلىقى) ئايىتىدە مەندىن خەۋەر بېرىلگەن. ياخشىلارنىڭ خوجىسى ھەزرىتى ئەمىر قاسىم ئەنۋار — ئاللا ئۇنىڭ سىرلىرىنى پاك قىلغاي — مېنى سەندىن ئىلگىرى قويۇپ قابىل ئوقۇغۇچىلارغا كۆرسىتىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

كەمان ئەبرۇ بەتىيرەم زەد، زى زەۋقى تىيرى مۇژگانەش،
بە سەر غەلتىدەمۇ گۇفتەم فىدايەت باد جانەم رەھ.

(قاشى كامان ماڭا ئوق ئاتتى، ئۇنىڭ كىرپىك ئوقى ئىشقىدىن يىقىلدىم ۋە «جېنىم يولىڭغا پىدا بولسۇن» دېدىم)

يەنە مەۋلانا مۇھەممەد مەغرىبىيمۇ مەرىپەت مەشرىقىنى قۇياشتەك يورۇتتى، ئۇ مېنىڭ ۋەسپىمدە «جامى جەھاننەماي» ئاتلىق ئاھاڭ ۋە نوتا ئىجاد قىلدى، تەۋھىد سارىيىنىڭ ھەقىقەت ئەھلى ئۈچۈن ئىشارەت ئوقى بىلەن ھەدىسلەر ۋە ۋاھىدىيەت كامانىدا ئوقلىدى ۋە مەھرەملەردىن بۇلارنى مېنىڭ ئاتمىغا ئاتاپ يېقىن قىلدى. ئىبادەت ئىشلىرىدا خۇددى مالايىكلاردەك ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە روكۇدادۇرمەن، پەرھىزكارلىق رەۋىشىدە كۆپ ۋاقىتلاردا قىرىق كۈن ئىبادەتتە ئولتۇرىمەن، ھاجەتمەنلىكتە ياخشى – يامانغا قۇلاق سالىمەن، ھەر نەچچە ماڭا قۇلاق تۇتماسلار ۋە ھەر قاچان ئىززەت بىلەن خىتاب قىلىپ «يا» دېيىشىدۇ، ئەگەر چاقچاق تەرىقىدە ئاتىمنى ئۆرۈسە يار قېشىغا ئوخشىتىپ «ئاي» دېيىشىدۇ، بېيىت:

ياڭى ئاي ئوخشار نىگارىم قاشىنە،
بەلكى ئول ھەم كەم كۆرۈنۇر قاشىنە.

يەنە باھادىرلىق مەيدانىدا ئوقياچىلارنىڭ ئارىسىدا بولسام، ئۆزۈمنى قۇربان قىلاي، دەيمەن. بەس، ھەركىم ئۆزىگە مەن بىلەن ئەتىگەن تۇرۇشنى ئادەت قىلسا، دىن ۋە دۇنيادا شاد – خۇرام بولىدۇ. پالۋان مەھمۇد سەبزەۋارىيدەك ئابرۇيلۇقتۇرمەن، ئۆزۈڭنى ئالدىغا تاشلايسەن تېخى، ئوڭ تەرەپ ساڭا تېگەتتىمۇ.

ئوق بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ سەكرەشكە باشلىدى ۋە ئاچچىقلىنىپ:

— مېنىڭ ئالدىمدا مۇشۇنداق داۋا قىلىدىغانغا سېنىڭ ئىككى بېشىڭ، ئىككى يۈزۈڭ بار؟ مەۋلانا

يۈسۈف ئەمىرىي مۇنداق ئېيتقان:

چۇ ئەبرويى تۇ، كەمان خىشرا ئەگەر دارەد،
زىھى تەسەۋۋۇرى ئۇ مەگەر دۇ سەد دارەد.

(كامان ئۆزىنى سېنىڭ قېشىڭغا تەڭ تۇتۇپ، بۇنداق ئەگرى تەسەۋۋۇردا بولىدىغانغا ئۇنىڭ بېشى ئىككىمىدى؟)

يەزدان بەخش جېڭگە چۈشسەڭ ئەگرىلىكىڭنى كۆرۈپ ئۆدتەك ئوتقا تۇتۇپ، راۋابتەك قۇلىقىڭنى تولغايدۇ؛ ئەگەر غۇرۇر جامىدىن مەست بولۇپ بېشىڭ بىر يانغا بارسا، خىلۋەتتە ئۇلتۇرغۇچى قۇلىقىڭغا ئۇرۇپ، بوغقۇچ بىلەن بوغمىنىڭنى بوغىدۇ؛ ئەگەر خاتا قىلساڭ ئۆلتۈرۈلىدىغان كىشىلەردەك بوينۇڭغا كىرىش سالىدۇ. ئۇيالماي باھادىرلىق تالىشسەن، تېخى. بەس، ئۇرۇش كۈنى سانجىشقىلى باھادىرلار ئالدىدا يۈزۈمنى چىقارسام، سەن قورقۇپ سارغىيىپ تولپارلار ئارىسىدا يوشۇرۇنسەن، مەن ھەر جايغا يەتسەم قالغانلارنىڭ قىزىل قانلىرى ئاقىرىپ چىرايىغا قەدەر چىقىدۇ، كىمنىڭكى نەزىرى ئۆتكۈر بولسا، مېنىڭ قىل ياربىدىغىنىمنى ئېنىق بىلىدۇ، مەن شۇنداق بىر قۇشتۇرمەنكى، ئاشىقلارنىڭ كۆڭلىنى ئوۋلاپ، رەقىبلەرنى قوغلايمەن، مېنىڭ تىلىمدىن مۇئەللىپ مۇنداق ئېيتىدۇ، نەزم:

سەر دەر پەيى ھەر كەس كى نىھەم تا بە قىيامەت،
بىگۇرىزەدۇ يەك چەشم زەدەنۇ نىگەرەد ئەز پەست.

(مەن كىمنىڭ ئايىقىغا باش قويسام، شۇ قىيامەتكىچە مەندىن قاچىدۇ ۋە ماڭا بى دەقىقىمۇ قايرىلىپ قارىمايدۇ.)

بەس، ئاتىم كەيبۇردۇر ۋە مۇنداق ئېيتقاندۇر، نەزم:

داغىيكى، ھەست بەر دىلى دۇشمەن كۇنەد دۇ نىم،
ئان تىيرى تېز پەررى تۇ كەش نام كەيپۇرەست.

(كەيپۇر ئاتالغۇچى ئۆتكۈر ئوق دۇشمەن دىلىدىكى قارا داغنى ئىككىگە بۆلۈپ تاشلايدۇ.)

ھەر جايدا قالغاندەك قانتىمنى يايسام، مېنىڭ شامىلىمدىن قېچىرنىڭ ئەرۋاھى ئۇچىدۇ؛ ئەگەر تۆزلەڭلىكتە دۇغداققا يولۇقسام، ئۇ مېنىڭ ۋەھىمەمدىن چۆللەرنى بۇلغايدۇ؛ ئەگەر تاغلار ئارىسىدا جەرەن كۆزلۈك مۇغۇل، چىن ۋە قىتانلارنىڭ ئوقىدەك دۈشمەننىڭ قولىغا قادالسام، قانىغا كىرىمەن، مۇئەللىپ مۇنداق ئېيتىدۇ، بېيىت:

ناۋەكىڭ كىرسە كىيىكنىڭ قانىغا،
ھېچ ھايىقماس ئېتىبان گۇنەھ يازۇق.

بەس، گاھىدا ياخشىلىقتىن ئەلىفتەك ئاشىقلارنىڭ جانى ئارىسىغا كىرىمەن، گاھىدا ئوق بىلەن قوشۇتەك ھەركىمگە قادالسام، زەھىرىمدىن جان تاپمايدۇ. مەن شۇنداق قۇشتۇرمەنكى، ئاشىقلار مېنى ھاۋادىن تۇتۇشىدۇ. مۇئەللىپ مۇنداق ئېيتىدۇ، بېيىت:

«ھەۋا قىلسا ئوقۇڭ جان سەيدى ئۇچۇن،

ئانى كۆڭلۈم قۇشى تۇتقاي ھەۋادىن».

«گەر ھەۋا قىلسا يۈرەكتىن ئۆتكەلى ناۋەكلەرىڭ،
جان بىلەن كۆڭلۈم قۇشى تۇتقاي ھەۋادىن، ئەي بەگىم».

جەسۇر يىگىتلەر مېنىڭ قانىتىم بىلەن مەيداندا ئۇچىشىدۇ. مەن يەنە ھۇمايدەك ئىززەتلىكمەنكى، ئەگەر پەرۋاز قىلسام، كۆڭلى خاتىرجەم كىشىلەر مېنىڭ يۇڭۇمنى جان قۇشىنىڭ قانىتى، دەپ خۇرسەن بولىشىدۇ. خاجە ئەتايى مۇنداق ئېيتىدۇ، بېيىت:

ئول شەھسەۋار تىركەشىنىڭ ئوقىنىڭ يۇڭى،
جان قۇشىنىڭ تىرىگلاتە يۇلغان قەناتىدۇر.

ئەگەر كارۋانلارغا يول باشلىغۇچى بولمىسا، يولدىن ئازىدۇ؛ مەن يول باشلىغۇچىسىزمۇ يولنى تۈز يۈرىمەن. ھەر جايدا تارازا بولسام، مېنى تارتىمەن دېگەنلەر جان تارتىدۇ، خاجە خىسرەۋ دېھلەۋىي مەھبۇبىتىن يەتكەن جاپالار جېنىغا تەگىپ مۇنداق ئېيتقان:

دەر دىلەم تىرەت تەرازۇ مىشەۋەد،
كەز دەرۇنى سىنە جانرا بەر كەشەد.

(ئوقۇڭ دىلىمدا تارازا بولۇپ، كۆكسۈمدىكى جاننى تارتىدۇ).

شېكەر قومۇش ئىمان ھالاۋىتىنىڭ تاتلىق سۆزىدىندۇر، ئۇ مېنىڭ بىلەن بىر يەردە پۈتۈپ زورايغان. ئەي ئۇياتسىز يا، سەن مېنى كۆرۈپ قورقۇپ، كۆڭلۈڭنى ۋەھىمە قاپلىدى.

يا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، باغرى قاتقۇچە كۈلدى. ئەمما ئازراقمۇ يۇمشىماي قاتتىق سۆز باشلاپ ئېيتتى:

— جۇنۇن شائىر مۇنداق ئېيتقان، بېيىت:

مەن ئان نەيەم كى، زى تىيرى مەلامەت ئەندىشەم،
غۇلامى رويى كەمان ئەبرۇۋانى بەدكىشەم.

(مەن مالامەت ئوقىدىن قورقىدىغانلاردىن ئەمەس، لېكىن پەيلى يامان كامان قاشلىق يۈزلەرنىڭ قۇلىمەن).

ئوقچىلار سېنى بوغۇم ـ بوغۇم قىلىپ ئورتاڭدىن يارمىغۇچە مەن بىلەن بىر يەردە بولمىدىڭ. بەس، سەن ئوغرىلار بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولغانلىقىڭ ئۈچۈن قومۇش ياپرىقىدىن ئىبارەت تونۇڭنى سالدۇرۇپ ئىچىڭنى يارغاندۇر. ئەي پەسكەش ئوق، نېمىگە ئازابلىنىسەن؟ ئەي غەيرەتسىز، بىر باشاق ئۈچۈن ھەر قاچىنىڭ تۇۋىدە باشاق تەرگۈچىلەردەك توپىغا مىلىنىپ، خامىنىڭنى شامالغا بېرىسەن. بەس، پالۋانلار قېشىدا مېنىڭ ئۆيۈمدىن قېچىپ دەشت باياۋاندا بېشىڭغا تۇپراق چاچىسەن. مېنىڭ ئالدىمدا تىك تۇرۇپ ئوقنىڭ كۈچلۈكلىكى توغرىسىدا سۆزلەيسەن، ساڭا بۇ جۈرئەت نەدىن پەيدا بولدى؟ مېنى گۈزەللەرنىڭ قوشۇما قېشىغا ئوخشىتىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

ئان دۇ ئەبرويى مۇقەۋۋەس دۇ كامانەند بۇلەند،

كى بە سەد قەرن چۇنىن تۇرفە كەمان نەتۋان ساخت.

(ئۇ ئەگمە قاشلار ئىككى چوڭ كاماندۇر، بۇنداق كامانىنى يۈز ئەسىردىمۇ ياساپ بولغىلى بولمايدۇ).
يەنە ئاشىقلار مەشۇقىنىڭ قوشۇما قېشىغا ئوخشىتىپ مۇنداق ئوقۇيدۇ، بېيىت:

هەر كۇجا مۇرغى دىلى بال كۇشايەد، فىلهال،
بە كەمان گۇشەئى ئەبرۇ زى هەۋاش ئەندازەد.

(كۆڭۈل قۇشى نەدە قانات قاقسۇن، دەرهال قاشنىڭ كامان ھوجرىسىغا كېلىپ يىقىلىدۇ).
بەس، ئوق بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئېيتتى:
ـــ سەن تولىمۇ نادانسەن. قېرىغان بولساڭمۇ تەن بەرمەيسەن. بەس، پاساھەتلىك شەيخ «گۈلىستان»دا بۇلبۇلدەك سايراپ ئېيتقان مىڭ داستانى بار، مېنى گۈلئۇزار قامەتكە ئوخشىتىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

بەربۇد دىلەم دەر چەمەنى سەرۋى رەۋانى،
زەررىن كەمەرى، تىير قەدى، مۇر مىيانى.

(دىلىنى چىمەندە بىر سەرۋى قامەت، زەر كەمەرلىك، ئوقتەك تۈز قەدلىك، غۇنچە بەل مەپتۇن قىلدى).
بەس، هافىز شىرازىي مېنى تىلەك تىلىگۇچىلەرنىڭ دۇئاسى دەپ ئېيتقان، نەزم:

ئەز هەر كىرانە تىيرى دۇئا كەردەئەم رەۋان،
باشەد كەزان مىيانە يەكى كار گەر شەۋەد.

(هەر تەرەپتىن دۇئا ئوقىنى يوللىدىم، ئۈمىدىم، ئۇلاردىن بىرەرى ئەسەر قىلىپ قالسىدى).
بەس، نازۇكلۇق بابىدا كامالەتكە يەتكەنىدى. ئۇ مېنى سەرۋىدەك تۈز قامەتلىك، كۆمۈش تەنلىكلەرگە ئوخشىتىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

هەركى بەر تىيرى كەدەش چەشمى نەمىدۇزەد، كەمال،
راستىرا راست بايەد دوختەر، چەشمەش بە تىير.

(ئەي كامال، هەركىم ئۇنىڭ ئوقتەك قەددىگە كۆز تىكەلمەيدۇ، چۈنكى توغرا نەرسىگە توغرا كۆز بىلەن قاراش لازىم، ئۇنىڭ مەككار كۆزىنى ئوق بىلەن تىكىش كېرەك).
يەنە خاجە سەلمان شەمشادتەك تۈزلىكىمنى كۆرۈپ، مېنى دىلشاد ئىشارىسىگە ئوخشىتىپ مۇنداق ئېيتقان، بېيىت:

تىيرى خەدەنگى غەمزەئەت ئەز جانى ما گۇزەشت،
بەر ما زى غەمزەئى تۇ چى گۇيەم، چىها گۇزەشت؟!

(ناز ـ كەرەشمەڭنىڭ قاتتىق ئوقى جېنىمىزدىن ئۆتتى، سېنىڭ ناز ـ كەرەشمەڭدىن بىزنىڭ بېشىمىزدىن نېمىلەر ئۆتكىنى توغرىسىدا نېمە دەي؟)

يەنە تۈركىي شائىرلارنىڭ ئىجتىماتلىقى سەككاكىي مېنىڭ ھالىمغا مۇناسىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

جانىم فىدا بولسۇن سېنىڭ غەمزەڭ ئوقىنە نەچەكىم،
ھەر نەچە قاشىڭ ئەگمەسى ئوقتەك بويۇمنى يا قىلۇر.

يەنە مەۋلانا لۇتفىي مۇلايىم تەبىئىتى بىلەن نازۇك پىكىرلىكلەر ئارىسىدا مەشھۇر ئىدى، ئۇ مېنى جاپاكەش بىۋاپا مەھبۇبلارنىڭ ناز ـ كەرەشمىسى دەپ ئېيتقان:

خەدەنگى غەمزەسىنى كۆرگەچ ئايتتىم:
مېنىڭ جانىمغا ئوت سالغان سەن ـ ئوقسەن!

يەنە ئاشىقلار ئارىسىدا مۇھەببەت ئوقىغا نىشان بولغان مۇئەللىپ مېنى «ئاھ»قا ئوخشىتىپ مۇنداق ئېيتقان، بېيىت:

زى دىل بەر مىكەشەم سەد ناۋەكى ئاھ،
كى، ئەز جان بۇگزەرەد تىيرى تۇ ناگاھ.

(سېنىڭ ئوقۇڭ جاندىن ئۆتسە، جان يۈز ئاھ ئوقىنى تارتىدۇ).
سەن يەنە زىيادە سىرلىق قىلىپ ئۆزۈڭنى ياخشىلارنىڭ قېشىغا ئوخشاتقىنىڭغا مۇۋاپىق قىلىپ مۇ. ئەللىپ مۇنداق ئېيتقان، نەزم:

بە ئەبرويى تۇ كى، دەر ئەينى دىلبەرى تاقەست،
گۇمانى كەجكى، كەمانراست ۋە زىيادە سەرەست.

(گۈزەللىكتە تەڭداشسىز قېشىڭ توغرىسىدا كاماننىڭ يامان گۇماندا بولۇشى ئۇنىڭ مەغرۇرلىنىپ بېشى. نى يۇقىرى كۆتۈرگەنلىكىدىندۇر).
سەن يەنە «مېنىڭ ئۆيۈمدىن قېچىپ تۈزلۈك تالىشىسەن» دەپ ئېيتقانىدىڭ، بۇ سۆزنى تولىمۇ راست ئېيتتىڭ، سەن ئەگرى بولساڭ، مەن تۈز. ئارىمىزدا دائىم بىردەكلىك ھاسىل بولۇش ئۈچۈن ھېچقانداق ئورتاقلىق يوق دەپ بۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

با بەد مەنىشىنۇ ھەم مەرەۋ خانەئى ئۇ،
دەر دام بىيۇفتى چۇ خورى دانەئى ئۇ.
تىير ئەز سەرى راستى كەمانرا كەج دىيد،
دىيدىيكى، چى گۇنە جەست ئەز خانەئى ئۇ.

(يامان بىلەن ئولتۇرما، ئۇنىڭ ئۆيىگىمۇ بارما، ئەگەر ئۇنىڭ دانىسىدىن يېسەڭ، توزاققا چۈشىسەن؛ ئوق. نىڭ راستلىق قىلىپ ئاخىرى نىيىتى قارا كاماننىڭ ئۆيىدىن قانداق قوغلانغانلىقىنى كۆرگەنسەن!؟)
بەس، يا ئوقنىڭ ئۆتكۈر سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، تاقەت قىلالماي ھىمايە تەلەپ قىلىپ، ئۆزىنى كىرىچكە

باغلىدى ھەمدە بولۇپ ئۆتكەن مۇنازىرە ۋە تالاش ـ تارتىشلارنى تىلغا ئېلىپ ئېيتتى:

ـــ ئوق خەۋپىدىن مۇشۇنداق ئىككى پۇكۇلۇپتۇرمەن ۋە يىللاردىن بېرى كىرىچ بىلەن بىللە باش قوشۇپ سېنى بارلاس دەپ خىزمىتىڭگە تۇرۇپتۇرمىز. ئەمدى تەڭرى يولىدا بىزنىڭ ئارىمىزدا ھاكىم بولۇپ، ھاكىملاردەك ئارىمىزدىكى تالاش ـ تارتىشنى ئايرىغىن.

كىرىچ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، خاملىقىدىن پۇچۇلىنىپ، سۆمەن بويلار سۇنىبۇلىدەك تولغىنىپ كۈچىيەلمەي، تانىغا ئېيتتى:

ـــ ئەگەر مەن بارلاس بولسام، سەن تارخاندۇرسەن، يا كۈچىمەي، ئوق ياغا كۈچىسە راۋا بولامدۇ؟ ئەمدى مەسلىھەت شۇكى، ئۇنى شۇنداق يىراققا تاشلايلىكى، يانىڭ تۇزىڭىنى تۇتىيا قىلغاي.

زەھگىر بۇنى ئاڭلاپ «خوش، ماقۇل» دەپ يىگانە يوغان بەستىنى كۆرسىتىپ، بارماق كۆزىگە قويدى. كىرىچ بىلەن ئىتتىپاق تۇزۇپ ئوقنى ئۆزىگە يېقىن تارتتى. ئوق ئۇلارنى ئۆزىگە ئوخشاش تۇز دەپ ئويلاپ ئالدىغا بارغانىدى، كىرىچ ئۇنىڭ ئاغزىغا شۇنداق تەپتىكى، ئوقنىڭ ئاغزى قانغا تولۇپ، قارا يەرگە قارىدەك كىردى.

بۇ مۇنازىرىدىن مەقسەت شۇكى، بۇ دەۋرنىڭ تەتۈر مىجەزلىرى قېشىدا ھەركىم يادەك ئەگرى بولسا يانلىرىدىن يىراق بولماس ۋە كىمكى ئوقتەك راستچىل بولۇپ تۇز يۈرسە يەقىنىيدەك يىراق چۈشىدۇ. شائىرنىڭ قىتئەسى بۇ سۆزنىڭ راستلىقىغا گۇۋاھدۇر:

ھەر كى شۇد راست ئەندەرىن مەيدان،
ھەر كۇجا رەفت بىھۇزۇر ئۇفتاد.
ئەز كەجى شۇد كەمان بە پەھلۇيى شاھ،
تىير ئەز راستى بە دۇر ئۇفتاد.

(كىمكى بۇ مەيداندا راستچىل بولسا، قەيەرگە بارسا ھالاۋىتى كەم بولىدۇ؛ كامان ئەگرىلىكى بىلەن شاھ يېنىدىن ئورۇن ئالدى، ئوق تۈزلىكىدىن يىراقلارغا بېرىپ چۈشتى).

بۇ توغرىدا سۆزنىڭ دائىرىسى كەڭ ئىدى، يىقىشسىز بولۇپ قالمىسۇن دەپ سۆز قىسقارتىلدى. ئۈمىد شۇكى، راستچىل، ئەقلى ساغلام كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە بۇ بايلىقنىڭ چىن ياكى ساختىلىقى مەلۇم بولغاي ۋە بۇ سەھىپىنى مۇتائىلە قىلىپ بۇ نامەنىڭ ئىنئامى ئورنىغا ئەزىزلەردىن ئۈمىد شۇكى، نەزم:

يەقىنىينىڭ رەۋانىن شاد قىلغاي،
دۇئايى خەير بىرلەن ياد قىلغاي.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدىن)

قەدىمكى ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى «يىغلاڭغۇ بودىساتۋانىڭ ھېكايىسى»*

نەشرگە تەييارلىغۇچى: رازىيە نۇرى

49

136. anṭaγ ögrünč üzä qalŋurmïš täg bolup yorïyu

136) بۇ سۆزنى ئاڭلاپ سادابىرا ئۇرۇدىتا بودساتۋا خۇشاللىقتىن ئايلىنىپ كەتكەندەك بولۇپ يول يۈردى، بىرئاز يول يۈرگەندىن كېيىن،

9 - بەت

137. anïŋ ara yänä inčä tep [tedi]:

138. “amtï m(ä)n qayu üdtä <u>körür</u> ärki m(ä)n darma uḍgati <u>bodisatv</u>ïγ,

äšidgäli bolur ärki m(ä)n piratya p(a)ramitïγ?” tep.

inčä qaltï

137) يەنە (كۆڭلىدە):

138) «ئەمدى قاچانمۇ دارما ئۇدگاتى بودساتۋانى كۆرەلەرمەن،

پىراتيا پىرامىتنى ئاڭلىيالارمەن؟» دەپ ئويلىدى. خۇددى

50

139. aγuluγ oqïn ursuqmïš <u>kiši</u> yintäm oq tartdačï yana oq <u>saqïnïp</u>

adïn öŋi saqïnčïγ saqïnmaz ärsär,

140. ančulayu oq ymä saḍapira uruḍiṭa <u>bodisatv</u>

139) زەھەرلىك ئوق تەگكەن كىشى پەقەت ئوق تارتقۇچىنىلا ئويلاپ

باشقا ھېچ نىمىنى ئويلىمىغاندەك

140) سادابىرا ئۇرۇدىتا بودساتۋامۇ پەقەت

---

* بېشى ئالدىنقى ساندا.

141. alqu üdün darm uḍgati bodisatvïγ oq saqïnur ärti.

141) ھەر ۋاقىت دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋانىلا ئويلايتتى.

51

turïṭmaqsïz köŋüllüg sadapira urudita bodisatv

142. turmïš oronïntïn täprämätin munï täg saqïnmaq üzä

143. tolp qamaγ nomlarda tïdïγsïz bilmäk uqmaqï tuγup

144. turum ara ülgüsüz üküš dyan qapïγlarïŋa kirmiš boldï.

ئۆزگەرمەس كۆڭۈللۈك ساداپىرا ئورۇدىتا بۇدساتۋا

142) تۇرغان ئورنىدىن تەۋرىمەستىن مۇشۇ ئويلار بىلەن (كۆڭلىدە)

143) ھەممە نوملارنى توسالغۇسىز بىلىش، ئوقۇش ئارزۇسى تۇغۇلۇپ،

144) دەرھال چەكسىز ديانلار دەرۋازىسىغا كىردى

52

antïrḍïn ulam burhanlarnïŋ sam(a)ḍi dyanïŋa kirip

145. alqu ontun sïŋarqï burhanlarnïŋ bodisatvlar quvraγïŋa

arïš arïγ pir(a)tya p(a)ramitïγ nomlamïšïn

146. ačoq adïrtl(ï)γ bäkiz bälgülüg kördäči boldï.

ھەمدە بۇرخانلارنىڭ سامادىي ديانىغا كىرىپ

145) بارلىق ئون تەرەپتىكى بۇرخانلارنىڭ[1] بۇدساتۋالار جامائىتىگە

پاك ۋە ساپ پىراتيا پارامىتنى سۆزلەۋاتقانلىقىنى

146) ناھايىتى ئوچۇق، ئېنىق كۆردى.

53

ol üdün alqu ančulayu kälmišlär

147. uluγ ünin bodisatvïγ ögä küläyü inčä tep yarlïqadïlar:

148. "uz qïldïŋ, ädgü ädgü, tözünlär oγulï-ya!

uγay sän bilgä bilig p(a)ramitïγ bütürgäli.

شۇ ۋاقىتتا بارلىق تاتاگاتالار[2]

147) بۇدساتۋانى ئۈنلۈك ئاۋازدا مەدھىيىلەپ ماختاپ مۇنداق دېدى:

148) ئۇز قىلدىڭ، ھەي ئېسىل، ئېسىل ئوغلان،

سەن بىلگە بىلىگ پارامىتى چوقۇم پۈتكۈزەلەيسەن.

54

149. ašnuča biz ymä bodisatvlar yorïqïnda qatïγlanur ärkän sini täg ök

150. alqïnčsïz üküš dyanlarda bilgä biligim(i)z üzä bilgä bilig

p(a)ramitïγ bütürtümüz.

anïŋ tïlṭaγïnda körüp alqu burhanlarïγ

149) بىز بۇرۇن بۇدساتۋالار يولىدا تىرىشقاندا خۇددى سەندەك
150) چەكسىز كۆپ دىيانلاردا بىلگە بىلىگىمىز بىلەن بىلگە بىلىگ پارامىتىنى پۈتكۈزدۇق،
بۇنىڭلىق بىلەن ھەممە بۇرخانلارنى كۆرۈپ
151) ئاۋياۋارتىك ئورۇندا تۇرالىدۇق.

55

amtï biz yinčürsär istäsär biz alqu dyanlarnïŋ tözin,

152. arïṭï yoq ärür kirgülüki üngülüki.

153. ančulayu oq körmäz biz bodisatv yorïqlarïn,

ap ymä üzäliksiz köni tüz tuymaqïγ buldačïlarïγ.

ئەمدى بىز ھەممە دىيانلارنىڭ ماھىيىتى توغرىسىدا ئويلىنىدىغان بولساق،
152) (ھەممە نوملارنىڭ) كىرىشى ۋە چىقىشى بولمايدۇ.
153) يەنە بۇدساتۋالار يولىنىمۇ
ھەم ھەقىقىي تۇيغۇغا ئېرىشكۈچىلەرنىمۇ كۆرمەسمىز.

10 ـ بەت

154. ančata biz körtümüz alqu nomlarnïŋ quruγ arïγ bolγuluqsuz tözin.

155. adqanmaq saqïnčlarïγ tarqarmaq üzä,

156. anïn bultumuz otuz iki lakšanlarqa tükällig säkiz on nayraγlar üzä eṭiglig

157. altun öŋlüg ätözüg, ulatï burhanlarnïŋ saqïnu sözläyü yetinčsiz ädgülärin.

154) شۇنداق قىلىپ بىز بارچە نوملارنىڭ قۇرۇق، پاكىز، ئاپىرىدە بولمايدىغان ماھىيىتىنى كۆر-دۇق.
155) مەپتۇنلۇق ئوينى يوقىتىش بىلەن
156) ئوتتۇز ئىككى لاكشانلارغا ئىگە سەكسەن تۇرلۇك[3] 157) ئالتۇن رەڭلىك بەدەن قاتارلىق بۇر-خانلارنىڭ ئويلاپمۇ يەتكۈسىز كاتتا (مۇكاپاتلارغا) ئېرىشتۇق.

56

158. anïn amtï saŋa tägimlig ol tärk tavraq barïp darma uḍgati bodisatvqa

aγïr ayaγ tapïγ qïlïp bo nomta qatïγlanmaq,

159. "alqu bodisatvlar barča ädgü ögli tïlṭaγïnda

alp bulγuluq burhan qutïn bulurlar" tep.

158) ئەمدى دەرھال بېرىپ دارما ئۇدگاتا بۇدساتۋاغا
چوقۇنۇپ تېۋىنىپ بۇ نومدا تىرىشىش ساڭا تالىقتۇر.
159) بارچە بۇدساتۋالار ياخشى دوستلار ۋەجىدىن
تەستە ئېرىشكىلى بولىدىغان بۇرخان قۇتىغا ئېرىشكەي.

57

160. anï äšidip saḍapira urudita bodisatv inčä tep ötünti:

161. alqu ančulayu kälmiš lär-ä! qayu aṭï bolur ädgü ögli tep

anï maŋa aḍïrtl(ï)γ nomlayu y(a)rlïqazunlar.

162. amtï m(ä)n kimkä yaqïn yaγuq barayïn?" tep.

160) بۇنى ئاڭلاپ سادايىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋا مۇنداق دەپ ئۆتۈندى:
161) بارلىق تاتاگاتالار، ياخشى دوست دېگەن قانداق بولىدۇ؟
بۇنى ماڭا ئېنىق قىلىپ سۆزلەپ بەرگەن بولساڭلار.
162) ئەمدى مەن كىمگە يېقىن باراي.

58

163. ontun sïŋarqï burhanlar bir ünin inčä tep y(a)rlïqadïlar:

164. "uqmïš bolγïl, tözün oγlï-ya! darma uḍgati bodisatv säniŋ ädgü ögliŋ ärür.

165. ol säniŋ ädgülüg yïltïzïŋïn bïšurup burhan qutïn bulduryay.

166. oḍγuraq anïŋ tïlṭaγïnda bo ülgülänčsiz dyanlarïγ bulmïš ärür sän.

163) ئون تەرەپتىكى بۇرخانلارنىڭ ھەممىسى بىردەك ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:
164) ھەي، ئېسىل ئوغلان، بىلىشىڭ كېرەككى، دارما ئۇدگا بۇدساتۋا سېنىڭ يېقىن دوستۇڭدۇر.
165) ئۇ سېنىڭ ياخشىلىق يىلتىزىڭنى پىشۇرۇپ بۇرخان قۇتىغا ئېرىشتۈرگەي!
166) ئۇنىڭ ۋەجىدىن بۇ چەكسىز ديانلارغا ئېرىشكەيسەن!

59

anï üčün amtï sän ol bodisatvqa

167. alqu yertinčülärtä tolu beš törlüg küsänčiglär

168. üzä yüz kalplarqa tägi tapïnsar sän ymä

arïtï utlï näŋ qïlu umaγay sän" tep.

169. anča sözläp közünmäz boldïlar.

شۇڭا، سەن ئاشۇ بۇدساتۋاغا
167) بارلىق يەر - زېمىننى توشقۇزغۇدەك بەش تۈرلۈك ئارزۇلار
168) بىلەن چەكسىز ئىززەت - ھۆرمەت بىلدۈرسەڭمۇ،
ئۇنىڭ ياخشىلىقىغا جاۋاب قايتۇرالمايسەن.
169) (ئۇلار) بۇ سۆزلەرنى دەپ بولۇپ يوقاپ كەتتى.

60

170. ol üdün bodisatv dyanïntïn turup

ontun sïŋarqï burhanlarïγ körmämiši üzä inčä tep saqïntï:

171. "ozaqï köẓüngüči burhanlar ašnuča qayutïn [kälir] ärdi?

170) بۇ ۋاقىتتا بۇدساتۋا ديانىدىن تۇرۇپ، ئون تەرەپتىكى بۇدساتۋالارنى كۆرمىگەنلىكتىن مۇنداق ئويلىدى:
171) ھازىر كۆرۈنگەن بۇرخانلار ئاۋۋال قەيەردىن كەلگەندۇ؟

11 - بەت

172. [amtï] yänä qayuqa bardïlar?

amtï mäniŋ bo seẓikimin kim uγay ärki

173. [üzgäli?]" tep munča saqïnu tükätip yänä inčä tep saqïntï:

172) ئەمدى يەنە نەگە كەتتى؟
ئەمدى مېنىڭ بۇ شۇبھەمنى كىم يوقىتىدۇ؟
173) ئۇ (كۆڭلىدە) شۇلارنى دەپ بولۇپ يەنە مۇنداق ئويلىدى:

61

174. amtïqï burhanlar öggüči darma uḍgati bodisatv bilgä bilig p(a)ramitta

özi bïšrunup

175. alqïnčsïz tükäṭinčsiz samadi dyanlarïγ bulup uluγ bügülämäk

ädrämkä ymä tägmiš ärür.

aḍïrṭl(ï)γ oḍγuraq mäniŋ uluγ ädgü öglim ol.

176. anï üčün mäniŋ bo sezikimin ol oq üẓgäy." tep

sadapira urudita bodisatv munča

177. saqïnu tükäṭip darma uḍgati bodisatv taqï aγïr ayančaŋ köŋüli taqï arṭoq

178. üklip asïlip yänä inčä tep saqïntï:

174) بايىقى بۇرخانلار مەدھىيەلىگەن دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋا بىلگە بىلىگ پارامىتنى ئۆزى ئۆگىنىپ،
175) چەكسىز سامادى④ ديانلارغا ئېرىشىپ، ئۇلۇغ سېھرىي كۈچكە ئېرىشىپتۇ.
ئېنىقكى، ئۇ مېنىڭ ياخشى دوستۇم.
176) شۇڭا، مېنىڭ بۇ شۇبھەمنى شۇ يوقاتقاي.
سادابىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋا مۇشۇنداق
177) ئويلاپ بولۇپ، دارما ئۇدگاتا بۇدساتۋاغا بولغان ھۆرمىتى تېخىمۇ
178) ئېشىپ، يەنە مۇنداق ئويلىدى:

62

179. "amtï m(ä)n artoq irinč čïγay ärür m(ä)n.

180. ayaγuluq bahšïm darma uḍgati bodis(a)tvqa piratya p(a)ramit sudurqa

aγïr ayaγ tapïγ uduγ qïlγuluq

181. arïṭï nägü ärsär t(a)varïm yoq ärür.

179) ھازىر ناھايىتى كەمبەغەلدۇرمەن.
180) ھۆرمەتكە سازاۋەر دارما ئۇدگاتى ئۇستازغا، پىراتيا پارامىت نومغا
181) ئىززەت ـ ھۆرمەت قىلغۇدەك
ھېچقانداق بايلىقىم يوق.

63

qop küsüšümin qanturdačï bahšïmqa

182. quruγ äligin barγuta näŋ ögrünčüm tuγmaz.

ھەممە ئارزۇيۇمنى قاندۇرغۇچى ئۇستازىمغا
182) قۇرۇق قول بېرىشقا كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ.

qolulayu körsär m(ä)n bo ätözümin,

بۇ تېنىم توغرىسىدا ئويلىسام، (تېنىم) زەئىپ،

183. quri̇̈ldači̇̈ arṭaḍači̇̈ ärür, näŋ ür turmaz.

183) ھامىنى نابۇت بولىدۇ، مەڭگۇ تۇرمايدۇ.

64

184. qul bolγuqa saṭi̇̈p bo ätözümin nom ärdinikä nomči̇̈ bahši̇̈qa tapi̇̈γ

qi̇̈lsar m(ä)n

185. quri̇̈lmaqsi̇̈z bäk mäŋü ätözüg bulγay m(ä)n." tep.

munča saqi̇̈nu tükäṭip sada-

186. pira urudita bodisatv ačmi̇̈šlar aši̇̈γ, aẓmi̇̈šlar yerčig tilämiš täg

187. tärkin tavraṭi̇̈ bali̇̈qqa kirip qay bältir sayu üküš kišilig

188. oronlarda qati̇̈γ ünin maŋrayu inčä tep sözlädi:

184) شۇڭا، مەن تېنىمنى قۇل ئېلىشنى خالايدىغانلارغا سېتىپ نوم گۆھىرىگە، نومچى ئۇستازغا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلدۈرسەم،

185) نابۇت بولمايدىغان مەڭگۈلۈك تەنگە ئېرىشىمەن.

(ئۇ) شۇنداق ئويلاپ بولۇپ،

186) ساداپىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋا خۇددى ئاچ قالغانلار ئاشنى، يولدىن ئېزىپ قالغانلار يول باشلىغۇچىنى ئىزدىگەندەك

187) ناھايىتى تېزلىك بىلەن شەھەرگە كىرىپ، بىر تۆت كوچا دوقمۇشىدىكى كۆپ كىشىلەر توپلاشقان

188) ئورۇنلاردا ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:

65

189. "köp qamaγ kišilär quvraγi̇̈, äšidiŋlär!

190. köŋül eyin tapi̇̈γči̇̈ qul kimkä kärgäk ärsär mini saṭi̇̈γi̇̈n ali̇̈ŋlar!

küntüz tünlä si̇̈mṭaγsi̇̈zi̇̈n

189) ھەي كىشىلەر جامائەسى، ئاڭلاڭلار،

190) كىمگە كۆڭۈلدىكىدەك خىزمەتچى لازىم بولسا مېنى سېتىۋالسۇن، كېچە ـ كۈندۈز توختىماستىن

12 ـ بەت

191. küčüm yeṭmišinčä tapi̇̈nayi̇̈n" tep.

191) كۈچۈمنىڭ يېتىشىچە خىزمىتىڭلاردا بولاي!

66

192. ayi̇̈γ saqi̇̈nčli̇̈γ š(i̇̈)mnu qani̇̈ bodisatvni̇̈ŋ bäk qati̇̈γ köŋülin bilip

aniŋ ädgülüg išiŋä ti̇̈di̇̈γ qi̇̈lγali̇̈

193. alqu kišilär qulγaqlari̇̈n tuyu tuṭup äšid(d)ürmäḍi;

ani̇̈ üčün bir ymä "alayi̇̈n" tegüči ünmädi.

192) يامان نىيەتلىك شىمنۇ خانى بۇدساتۋانىڭ مۇستەھكەم كۆڭلىنى بىلىپ ئۇنىڭ ساۋابلىق ئىـ-

شىغا توسقۇنلۇق قىلىش ئۈچۈن
193) كىشىلەرنىڭ قۇلاقلىرىنى ئېتىۋېلىپ ئاڭلاتمىدى.
شۇڭا، سادايىرا ئۇرۇدىتا بۇدساتۋانى ئالىدىغان بىرمۇ ئادەم چىقمىدى.

67

194. anï täg öz ätözin saṭγalï sunup

195. "alayïn" tegüči bolmaγuqqa arṭoq ämgänip

ačïγ ünin yïγlayu sïγṭayu

196. adïn qalïq kidintä aγlaq yertä olorur ärti.

194) مۇنداق تېنىنى ساتقىلى سۇنۇپ،
195) بىرەرمۇ ئالاي دېگۈچى چىقمىغانلىقتىن ناھايىتى قاتتىق ھەسرەتلىنىپ
ئاچچىق ئاۋازى بىلەن يىغلاپ،
196) باشقا بىر راۋاق كەينىدىكى بوش يەردە ئولتۇرغانىدى.

68

197. anï körüp hormuzta t(ä)ŋri, bodisatvnïŋ köŋülin sïnaγalï

198. artoq türk yigit bir braman körkin bälgürtüp inčä tep ayïṭtï:

"ay är-ä! sän nägülük munï täg

199. ačïγ ünin yïγlayur sän?" tep.

bodisatv inčä tep sözlädi: "urï-ya!

200. äšidgil mäniŋ yïγlaγuluq tïlṭaγïmïn.

197) بۇنى كۆرۈپ خورمۇزتا[5] تەڭرى بۇدساتۋانىڭ كۆڭلىنى سىناش ئۈچۈن 198 ـ 199) كۈچلۈك بىر بىراخمان يىگىتكە ئۆزگىرىپ مۇنداق دېدى:
ھەي ئەر، سەن نېمىگە بۇنچە ئاچچىق يىغلايسەن؟
بۇدساتۋا مۇنداق دېدى:
200) ھەي يىگىت، سەن مېنىڭ يىغلاش سەۋەبىمنى ئاڭلا!

69

201. uluγ bilgä bilig p(a)ramit sudur, darma uḍgati bodisatvqa

umïščaq(ï)ya tapïγ uduγ qïlγu küsüšüm ärdi,

202. umuγsuz čïγay ädsiz tavarsïz üčün

203. uγrayu öz ätözümin saṭïp tapïγ qïlayïn <tep> saqïnur män.

uluγ ünin maŋrayu urlasar män ymä

204. ulatï äŋ mintin birk(i)yä ymä kiši ayïṭγučï äšidgüči bolmadï.

205. ot yam käzigindä kärgäksiz bolup küsüšüm qanmayuqqa

206. una bo tïlṭaγïn yïγlayur män" tep.

201) دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلدۈرۈش ئارزۇيۇم بار ئىدى.
202) ئۈمىدسىز نامرات، ھېچقانداق بايلىقىم بولمىغاچقا
203) ئۆز تېنىمنى سېتىپ ئۇنىڭغا ھۆرمەت ـ ئىكرام قىلىشنى ئويلىدىم.
ناھايىتى ئۇنلۇك ئاۋازدا توۋلىغان بولسامۇ
204) مەندىن بۇنى سورىغۇچى ياكى بۇنى ئاڭلىغۇچى كىشى بولمىدى،
205) خۇددى ئوت ـ چۆپتەك خار بولۇپ ئارزۇيۇمنى قاندۇرالمىدىم، 206) مۇشۇ سەۋەبتىن يىغلايمەن، ـــ دېدى.

13 ـ بەت

207. [bo] savïγ äšidip sözlädi:

207) ئۇ بىراخمان بۇ سۆزنى ئاڭلاپ:

70

"antaγ ärsär, ädgü är-ä!

208. amtï m(ä)n saŋa nä kärgäkin

alqu barča tüẓü tükäl beräyin.

209. aẓu bergäy mu sän mäniŋ tilikimin?" tep.

bodisatv sözlädi:

ھەي، ياخشى ئەر، ئۇنداق بولسا
208) ساڭا نېمە كېرەك، ھەممىسىنى قالدۇرماي بېرەي. 209) مېنىڭ تىلىكىمنى قاندۇرغايسەنمۇ؟
بۇدساتۋا سۆزلىدى:

71

"braman-a! mäniŋ öz ätözüm adïn nägü ärsär

210. bir ymä ädgü tavarïm yoq ärür.

211. bergüči isig özümin äṭimin qanïmïn tiläsär sän

bergäli tiṭgäli anoq ärür m(ä)n." tep.

braman sözlädi:

ھەي بىراخمان، مېنىڭ تېنىمدىن باشقا ھېچقانداق
210) قىممەتلىك بايلىقىم يوق.
211) ئەگەر ئىسسىق جېنىمنى، تېنىمنى، قېنىمنى خالىساڭ بۇلارنى بەرگىلى، بۇلاردىن ۋاز كەچكىلى تەييارمەن.
بىراخمان سۆزلىدى:

72

212. "kertü köŋüllüg är-ä! maŋa adïn nägü ärsär kärgäksiz.

213. kertgünčüm tuγmïš üčün purušametlïγ yaγïš qïlγuluq

214. kišiniŋ äṭin qanïn yilikin yüräkin tiläyür m(ä)n.

kečürmätin tärk tavraq bergäy mu sän? " tep.

(212 ـ ھەي، چىن كۆڭۈللۈك ئەر، ماڭا باشقا نېمە بولسا كېرەك ئەمەس،
(213 يېقىندا ئىشەنچىم تۇغۇلغانلىقتىن نەزىر قىلىش ئۈچۈن
(214 ئادەمنىڭ تېنى، قېنى، يىلىكى، يۈرىكى لازىم.
كېچىكتۈرمەستىن دەرھال بېرەلەمسەن؟ — دېدى.
73

215. anï äšidip bodisatv ögirü sävinü inčä tep saqïntï:

216. "ašnutïn bärüki saqïnčïmnïŋ büṭgüsi ärki!

artaṭtačï törölüg bo ätözümin tiṭmäkim üzä

217. alqunï bildäči bolɣuluq küsüšümnüŋ qanɣusï ärki! " tep.

munča saqïnu

218. tükäṭip bodisatv bramanqa inčä tep tedi:

(215 بۇنى ئاڭلاپ بودساتۋا خۇرسەن بولۇپ سۆيۈنۈپ مۇنداق ئويلىدى:
(216 «ئەجەبا مېنىڭ ئۇزاقتىن بۇيانقى ئارزۇيۇم بوگۈن ئەمەلگە ئاشارمۇ؟ ئەجەبا، ھامىنى بۇزۇلىدىغان بۇ تېنىمدىن ۋاز كېچىش بىلەن
(217 ھەممىنى بىلگۈچى بولۇش ئارزۇيۇم بوگۈن ئەمەلگە ئاشارمۇ؟»
(218 بودساتۋا بىراخمانغا مۇنداق دېدى:
74

"ay braman bahšï-ya!

219. amtïqï sözlämiščä kärgäk yaŋïn

anoq ärür m(ä)n tüẓü tükäl bergäli.

220. az üküš nägü ärsär bersär köŋülüŋin eyin bergil" tep.

anča sözläyü tükätip y(i)ti bičäk 221. üzä sol eliginiŋ tamïrïn sančïp qanïn aqïṭdï. anta

basa 222. yoṭasïn sïp yilikin äṭi birlä bramanqa berip

anča oq 223. yüräkin tarṭïp üntürgäli uɣradï.

ھەي بىراخمان ئۇستاز،
(219 سىزنىڭ سۆزلىگىنىڭىزچە سىزگە بېرىشكە ھەر دائىم تەيياردۇرمەن.
(220 ئاز ـ كۆپ قانچىلىك بولسۇن خالىغىنىڭىزچە بېرىڭ!
بۇنى دەپ بولۇپلا ئىتتىك بىر پىچاق
(221 بىلەن قولىنىڭ تومۇرىغا سانجىپ قېنىنى ئېقىتتى. ئاندىن كېيىن
(222 يوتىسىنىڭ (سۆڭىكىنى) سۇندۇرۇپ يىلىكىنى گۆشى بىلەن بىللە بىراخمانغا بېرىپ بولۇپ،
(223 يۈرىكىنى تارتىپ چىقىرىشقا تەييارلاندى.
14 ـ بەت

224. ol üdün ol qalïq töpösindä bir bayaɣut qïzï bar ärti.

225. oza körmiš ärdi bodisatvnïŋ " satïlur m(ä)n" tep qïqïru yorïmïšïn.

226. ol üdtä yänä körti qanïn aqïṭïp söŋükin sïp yilikin äṭi birlä

bermišin.

227. olorur qalïqïndïn enip bodisatvqa yaqïn kälip inčä tep ayïtdï:

224) بۇ ۋاقىتتا راۋاق تۆپىسىدە بىر باينىڭ قىزى بار ئىدى.
225) (ئۇ) بۇدساتۋانىڭ «سىپتىلۇرمەن» دەپ ۋارقىراپ يۇرگەنلىكىنى كۆرگەنىدى.
226) هازىر بۇدساتۋانىڭ قېنىنى ئېقىتىپ، سۆڭىكىنى سۇندۇرۇپ، يىلىكىنى گۆشى بىلەن بىللە بەرگەنلىكىنى كۆرۇپ،
227) ئولتۇرغان راۋىقىدىن چۈشۈپ بۇدساتۋاغا يېقىن بېرىپ سورىدى:

75

228. "ädgü är-ä! sän qayu tïlṭaγïn ämgäkig saqïnmatïn munï täg
229. äṭiŋin qanïŋïn yilikiŋin äsirkänčsiz köŋülin berür sän?" tep.
bodisatv sözlädi: "äšidgil tüz-230. ün siŋilim-a!

228) هەي ياخشى ئەر، سەن نېمە سەۋەبتىن ئازاب ـ ئوقۇبەتتىن قورقماي
229) تېنىڭنى، قېنىڭنى، يىلىكىڭنى قىلچىمۇ ئايىماستىن بېرىسەن؟
بۇدساتۋا سۆزلىدى:
— ئاڭلىغىن، هەي 230) ئېسىل سىڭلىم،

76

231. arïš arïγ piratya <paramit> sudurqa, darma uḍgati bodisatvqa ayïr ayaγ qïlγu küsüšin ätözüm saṭγalï sundum.
232. alγučï bolmayuqqa amtï yänä bo bramanqa
233. alp tiṭgülük bo üč törlüg tavarlarïmïn saṭγalï uγramïš ärür m(ä)n." tep.
234. bayaγut qïzï sözladi:

231) پاك ۋە ساپ پىراتيا پارامىت سۇدۇرغا، دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ئىززەت ـ ئىكرام كۆرسىتىش ئارزۇيۇم بىلەن ئۆزۈمنى ساتقىلى سۇندۇم.
232) ئالغۇچى چىقمىغانلىقتىن ئەمدى يەنە بۇ بىراخمانغا
233) تەستە ۋاز كەچكىلى بولىدىغان بۇ ئۈچ تۈرلۈك بايلىقىمنى ساتماقچى بولۇپ تۇرۇپتىمەن.
234) باينىڭ قىزى سۆزلىدى.

77

"antaγ ärsär ädgü är-ä, sän amṭï
235. alp tiṭgülük bo üč törlüg tavarlarïŋïn bramanqa saṭïp
236. anï üzä piratya p(a)ramit sudurqa, darma uḍgati bodisatvqa tapïγ uduγ qïlïp
237. aẓu qayu yeg adroq tüšüg bulγalï küsäyür sän?" tep.
bodisatv sözlädi: "tözün qïz-a!

ئۇنداق بولسا، ياخشى ئەر، سەن

235) هازىر ۋاز كېچىش تەس بولغان بۇ ئۈچ تۈرلۈك بايلىقلىرىڭنى بىراخمانغا سېتىپ،
236) بۇنىڭ بىلەن پىراتيا پارامىت سۇدۇرغا، دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ھۆرمەت ـ ئىكرام قىلىپ
237) زادى قانداق پايدىغان ئېرىشمەكچىسەن؟
بۇدساتۋا سۆزلىدى:

78

238. amtï mäniŋ munï täg ätözümin isig özüm titip ïdalap

239. ayaɣuluq bahšïm darma uḍgati bodisatvqa tapïɣ qïlɣalï

uɣramaqïm ärsär,

240. antïrdïn piratya p(a)ramit nom ärdinig äšidip

238) ھەي ئېسىل قىز، ھازىر مېنىڭ مۇنداق تېنىمدىن ۋە جېنىمدىن ۋاز كېچىپ
239) ھۆرمەتكە سازاۋەر ئۇستاز دارما ئۇدگاتى بۇدساتۋاغا ھۆرمەت ـ ئىكرام كۆرسىتىشتىكى مەقسىتىم،
240) ئۇنىڭدىن پىراتيا پارامىت نوم گۆھىرىنى ئاڭلاپ،

15 ـ بەت

241. alp bulɣuluq burhan qutïn bulup

241) تەستە ئېرىشكىلى بولىدىغان بۇرخان قۇتىغا ئېرىشىپ،

79

242. altun öŋlüg, qulačča tägirmi yaruqluɣ,

243. ančulayu otuz iki lakšan, säkiz on nayraɣlïɣ ätözüg

adïn ymä on küč küsün, tört qorqunčsuz, arïɣ bilgä biligtä ulaṭï

244. aḍïl säčmä alqïnčsïz tükäṭinčsiz ädgü adroqlarïɣ 245. bulɣu üčün

ärür." tep.

ol üdün ol bayaɣut qïzï

242) ئالتۇن رەڭلىك، نۇرلۇق،
243) ئوتتۇز ئىككى لاكشان، سەكسەن قىياپەتلىك بەدەنگە،
بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئون تۈرلۈك كۈچ[6]، تۆت قورقۇنچسىزلىق[7] پاك بىلگە بىلىگ قاتارلىق
244) ئەڭ ياخشى چەكسىز ساۋابلارغا ئېرىشىش ئۈچۈندۇر، — دېدى.
245) بۇ چاغدا باينىڭ قىزى

80

ančulayu kälmišlärniŋ munï täg ädgülärin äšidmäk üzä

246. alqu marïmlarï ögrünč üzä tolup

247. ayasïn qavšurup čökiṭü olorup

ayančaŋ köŋülin bodisatvqa inčä tep ötünti:

تاتاگاتالارنىڭ مۇنداق ساۋابلىرىنى ئاڭلاپ،
246) پۈتۈن ۋۇجۇدى سۆيۈنۈپ، خۇشال بولۇپ،

(247) ئالىقانلىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ،
ئىززەت ـ ئىكراملىق كۆڭلى بىلەن بودساتۋاغا مۇنداق دېدى:

81

248. arïš arïγ piratya p(a)ramitqa tapïγ uduγ qïlmaq üzä

249. anï täg yeg adroq tüšlärig bulγu ärsär

asanke sanïnča ätöz isig öz ärsär ymä

250. arïṭï äsirkänčsiz tiṭmiš kärgäk; taqï nä ayïtmïš kärgäk bir-251. k(i)ya

ätözüg!

(248) پاك ۋە ساپ پىراتيا پارامىتقا ھۆرمەت ـ ئىكرام بىلدۈرۈش بىلەن
(249 ـ 250) بۇنداق ياخشى ساۋابلارغا ئېرىشكىلى بولسا، بۇ بىر تالغىنە جاندىن ۋاز كېچىش تۇ-
گۇل، ئاسانكې[8] سانىچە تېنى ۋە جېنى بولسىمۇ ئازراقمۇ ئايىماستىن ۋاز كېچىش كېرەك؛

82

anïn amtï tözünüm ätözüŋni munï täg ämgäṭmägil.

252. alqu kärgäkligčä tapïγ uduγ yeväglärin m(ä)n tüzü 253. tükäl anuṭayïn.

aṭamqa anamqa bošuγ qolup sizni birlä barïp

254. aγïr ayaγ qïlïp darma uḍgati bodisatvqa piratya p(a)ramit

255. nom ärdinig äšidälim" tep.

ol üdün hormuzta t(ä)ŋri braman körkin tägšürüp 256. öz körki üzä

bodisatvnïŋ üskindä turup inčä tep tedi:

(251) ئەمدى ئېسىلىم، سەن ئۆزۈڭنىڭ جېنىنى بۇنداق ئاغرىتما !
(252) ھۆرمەت ـ ئىكرامغا كېتىدىغان ئەشيالارنىڭ
(253) ھەممىسىنى مەن تەييارلىتاي، ئاتا ـ ئانامدىن رۇخسەت سوراپ، سىز بىلەن بىللە بېرىپ
(254) دارما ئۇدگاتى بودساتۋاغا ئىززەت ـ ئىكرام بىلدۈرۈپ پىراتيا پارامىت
(255) نوم گۆھىرىنى بىرلىكتە ئاڭلايلى، — دېدى.
بۇ ۋاقىتتا خورمۇزتا تەڭرى بىراخمان تۇسىدىن ئۆز ئەسلىگە قايتىپ
(256) ۋە بودساتۋانىڭ ئالدىدا تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

83

257. "ädgü ädgü uluγ ïdoq tïnl(ï)γ-a!

ärṭä taŋlančïγ čatïklïγ išig išläḍiŋiz.

258. ärtmiš üḍki burhanlar ymä bodisatv yorïqïnda yorïγur ärkän sizni täg ök

(257) ھەي، ئېسىل، ئېسىل ئۇلۇغ ئىنسان،
ئادەمنى ھەيران قالدۇرغۇدەك جاتاكالىق ئىشلارنى قىلدىڭىز.
(258) بۇرۇنقى ۋاقىتتىكى بودساتۋالار يولىدا يۇرۇۋاتقاندا خۇددى سەندەك

16 ـ بەت

259. ärtiŋü b(ä)k qatïγta turup yanmaqsïzïn qatïγlanmaq üzä

259) ناھايىتى چىڭ تۇرۇپ يانماي تىرىشىپ

84

üč asanke altï p(a)ramitlar ičindä

260. ülgülänčsiz üküš buyanlïγ bilgä biligni, yeviglärig tolγurup

261. üč uγušta yeg üstünki burhan bolup

262. özli adïnlïqa asïγ qïlu yarlïqadïlar

ئۈچ ئاسانكي⑨، ئالتە پارامىتلار⑩ ئىچىدە
260) چەكسىز كۆپ ساۋابلىق بىلگە بىلىگنى، ئەشيالارنى تولدۇرۇپ
261) ئۈچ ئالەمدە⑪ ئەڭ ئۈستۈنكى بۇرخان بولۇپ،
262) ئۆزى ۋە باشقىلارغا پايدا ـ مەنپەئەت يەتكۈزەتتى.

85

263. amtï maŋa kišiniŋ äṭi qanï yiliki yüräki kärgäksiz.

alqu barča sizni sïnaγu üčün ärti.

264. aḍïrṭl(ï)γ bildim siziŋ yanmaqsïz köŋülüŋüzni.

alqunï bildäči burhan bahšï tärk tavraq bolγay siz.

263) ھازىر ماڭا كىشىنىڭ گۆشى، قېنى، يىلىكى كېرەك ئەمەس،
ھەممىسى سىزنى سىناش ئۈچۈن ئىدى.
264) سىزنىڭ يانمايدىغان كۆڭلىڭىزنى ئەمدى ئېنىق بىلدىم،
ناھايىتى تېزلا ھەممىنى بىلگۈچى بۇرخان ئۇستاز بولغايسىز!

86

265. ötünür m(ä)n siziŋä tözünüm, qoluŋ mindä bir anṭaγ uluγ qut küsüšüŋ<üzni>

266. öz tapïŋïzča siziŋä beräyin." tep.

bodisatv sözlädi:

265) سىزدىن ئۆتۈنىمەن، ئېسىلىم، قانداق ئارزۇيىڭىز بولسا شۇنى قاندۇراي!
266) خالىغىنىڭىزچە بېرەي، — دېدى.
بۇدساتۋا سۆزلىدى:

87

267. "öŋrätin bärüki mäniŋ küsüšüm ärsär,

üzäliksiz yeg üstünki burhan quṭï ärür.

268. öṭünür m(ä)n t(ä)ŋrilär iligi-ya, munï maŋa bergil!" tep.

hormuz<ta> t(ä)ŋri sözlädi:

267) مەن بۇرۇندىن ئەلىك ئۇستۇنكى بۇرخان قۇتىغا يېتىشنى ئارزۇ قىلاتتىم. 268) ھەي، تەڭرىلەر پادىشاھى، سىزدىن بۇنى ماڭا بېرىشىڭىزنى ئۆتۈنىمەن.
خورمۇزتا تەڭرى سۆزلىدى:

88

269. “burhan bahšïlarïγ öŋi keṭärip
bolmaz adïn munï bergäli udačï.
270. bo küsüštä öŋi <u>küsüš</u>üŋ bar ärsär tilägil,
pudγïl bälgülüg beräyin.” tep.
<u>bodisatv</u> <u>sözlädi</u>:

269) بۇرخان ئۇستازلاردىن باشقىلار بۇنى بېرەلمەيدۇ.
270) بۇ ئارزۇيۇڭدىن باشقا ئارزۇيۇڭ بولسا ئېيت، چوقۇم قاندۇرىمەن.
بۇدساتۋا سۆزلىدى:

89

271. “uqmïš bolγïl, t(ä)ŋrilär iligi-ya,
272. ozatïn bärüki mäniŋ yänä bir küsüšüm ärsär,
<u>uluγ</u> <u>bilgä bilig</u> p(a)ramit sudur ärür.

273. uγay mu sän munï bergäli? ” tep.
anï äšidip hormuzta t(ä)ŋri

271) ھەي، تەڭرىلەر پادىشاھى، شۇنى بىلگىنكى،
272) ئۇزاقتىن بۇيان مېنىڭ يەنە بىر ئارزۇيۇم بولسا ئۇلۇغ بىلگە بىلىگ پارامىتتۇر.
273) سەن بۇنى ماڭا بېرەلەمسەن؟ — دېدى.
بۇنى ئاڭلاپ خورمۇزتا تەڭرى

90

274. arṭoqraq taqï uyadu sïqïlu inčä tep <u>tedi</u>:
“amtï bo siziŋ baš balïγ bolmïš ätözüŋüzni

274) ناھايىتىمۇ خىجىل بولۇپ مۇنداق دېدى:
ئەمدى سىزنىڭ يارىلانغان بۇ بەدىنىڭىزنى

«يىغلاڭغۇ بۇدساتۋانىڭ ھېكايىسى»نىڭ پارىژ دۆلەتلىك كۇتۇپخانىدا ساقلىنىۋاتقان فاكسىمىل نۇسخىسى:

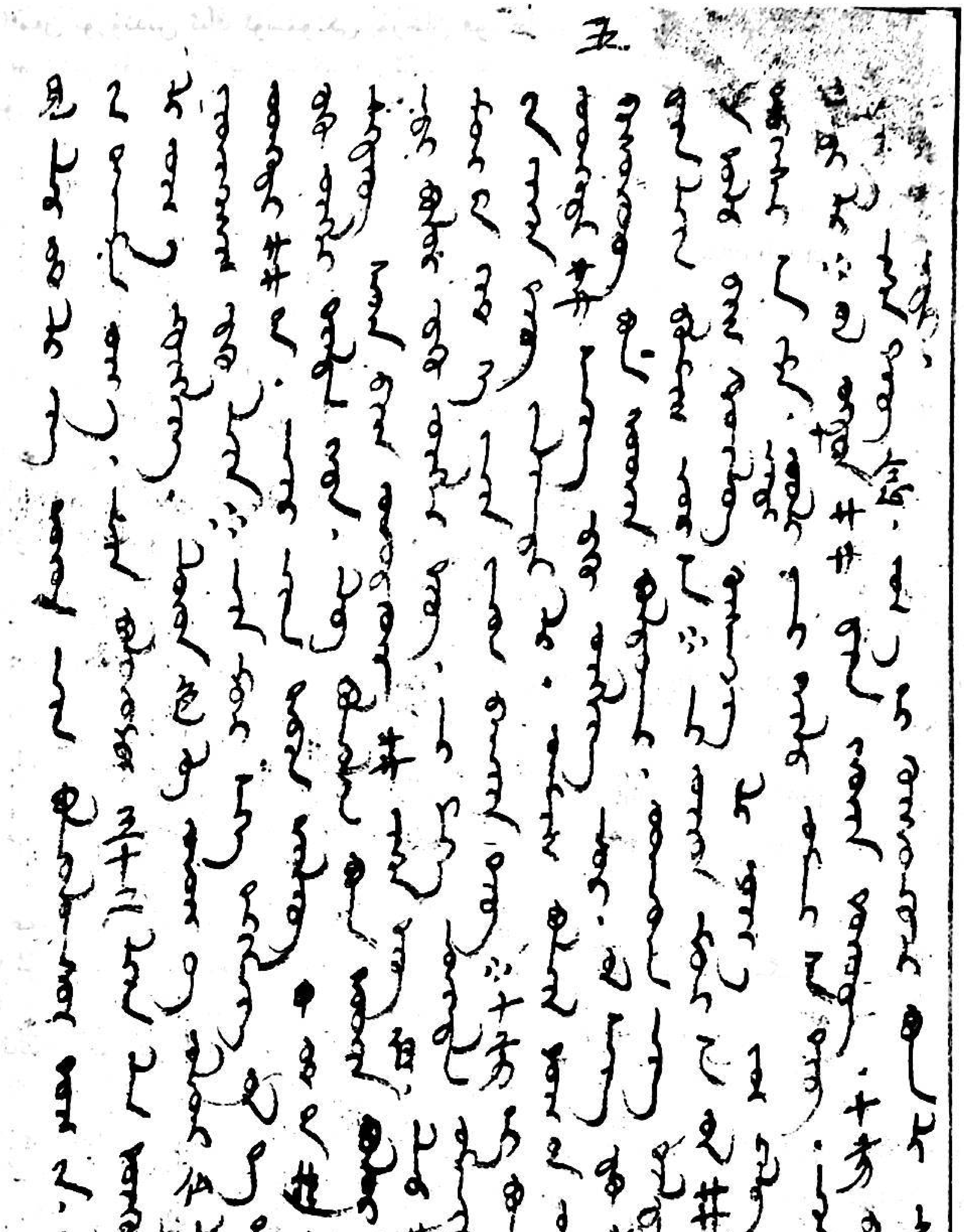

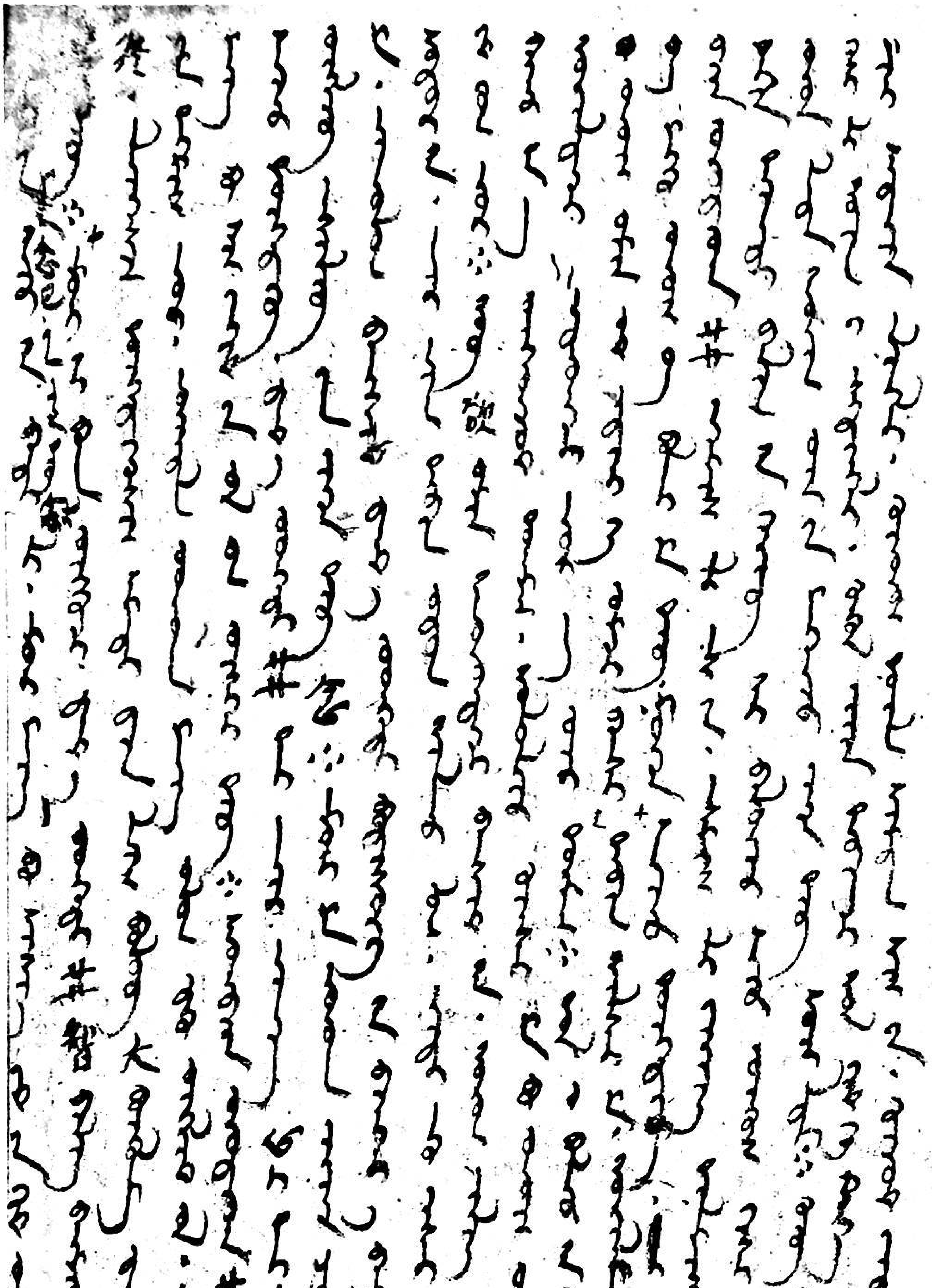

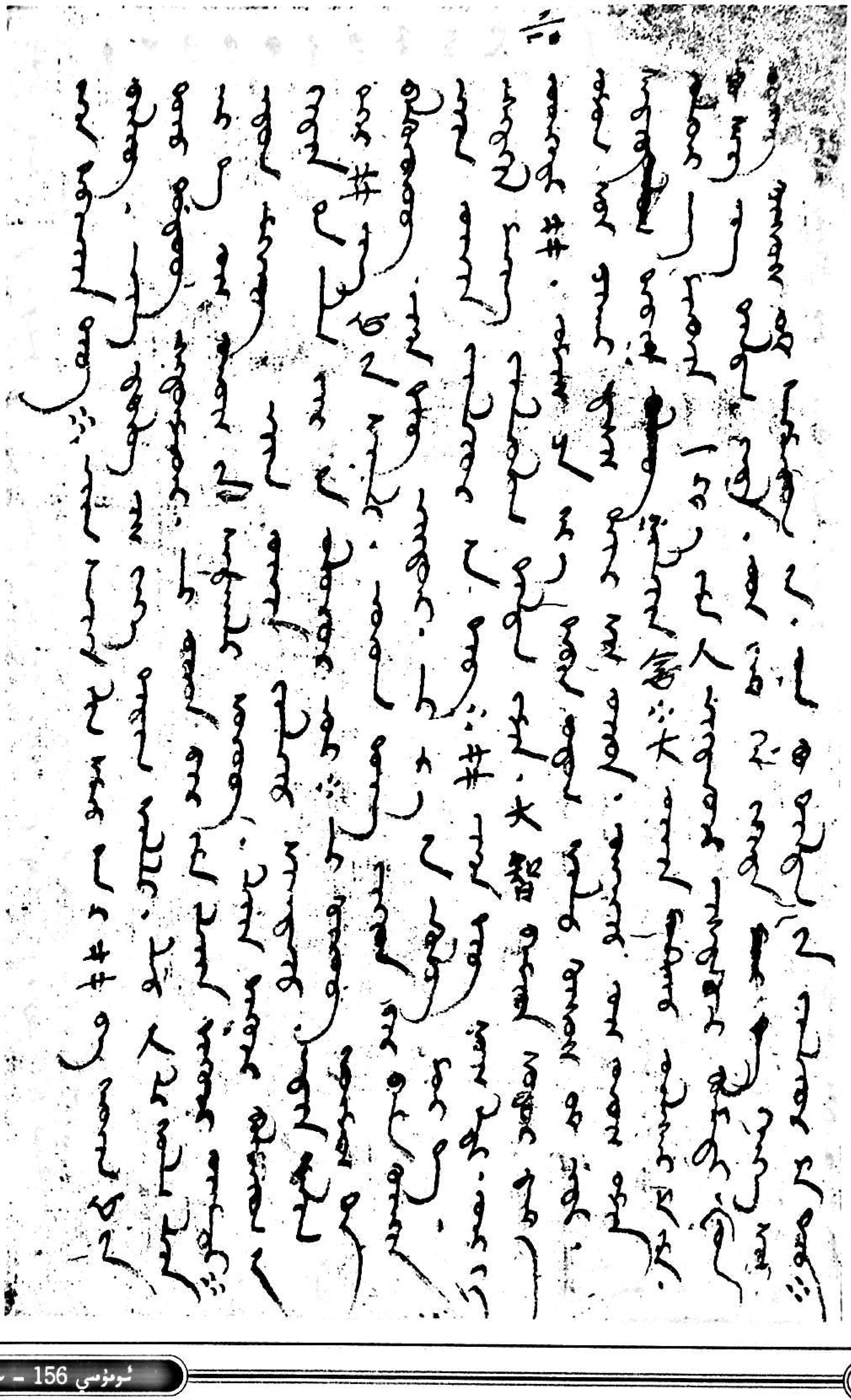

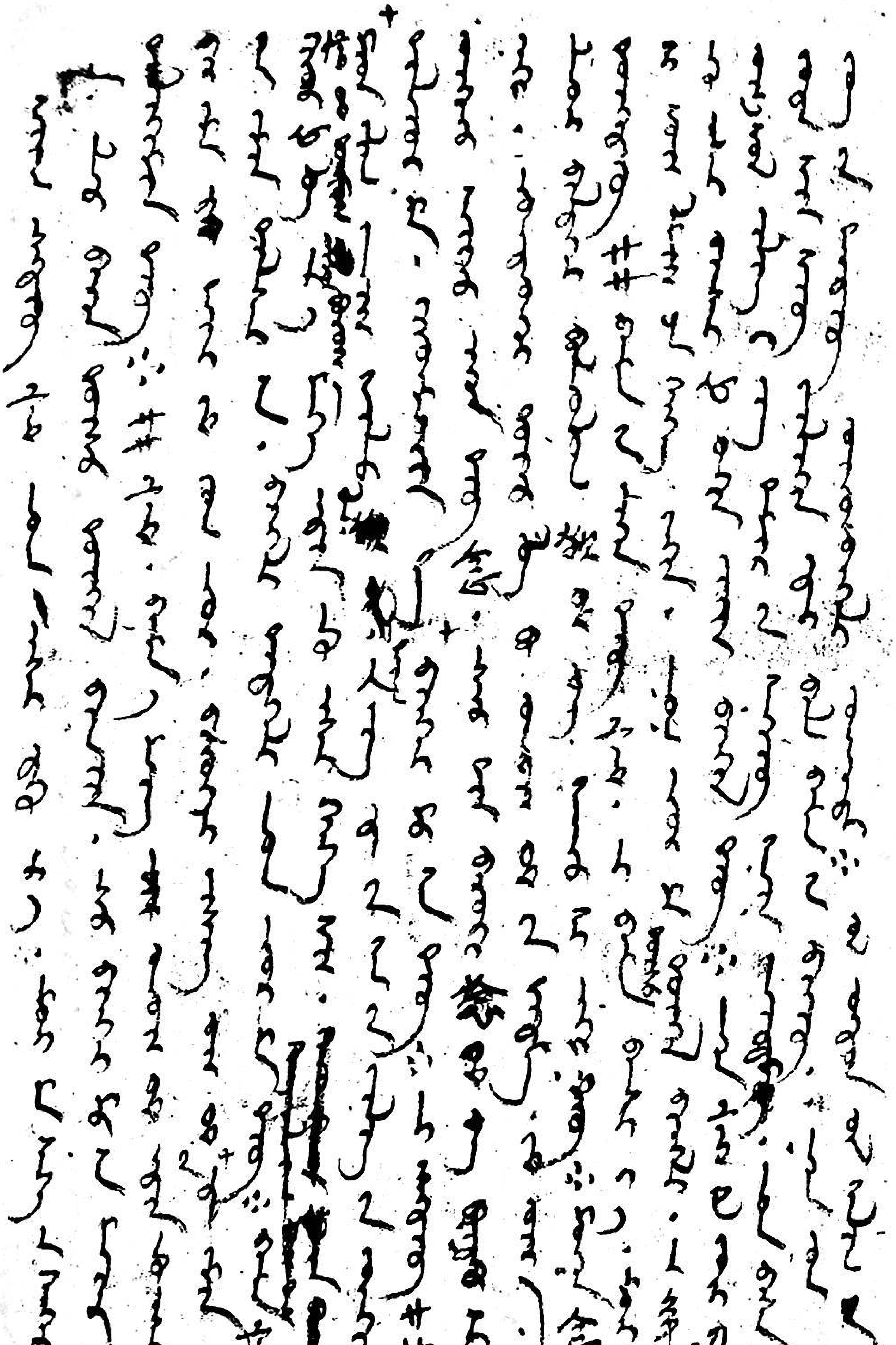

七

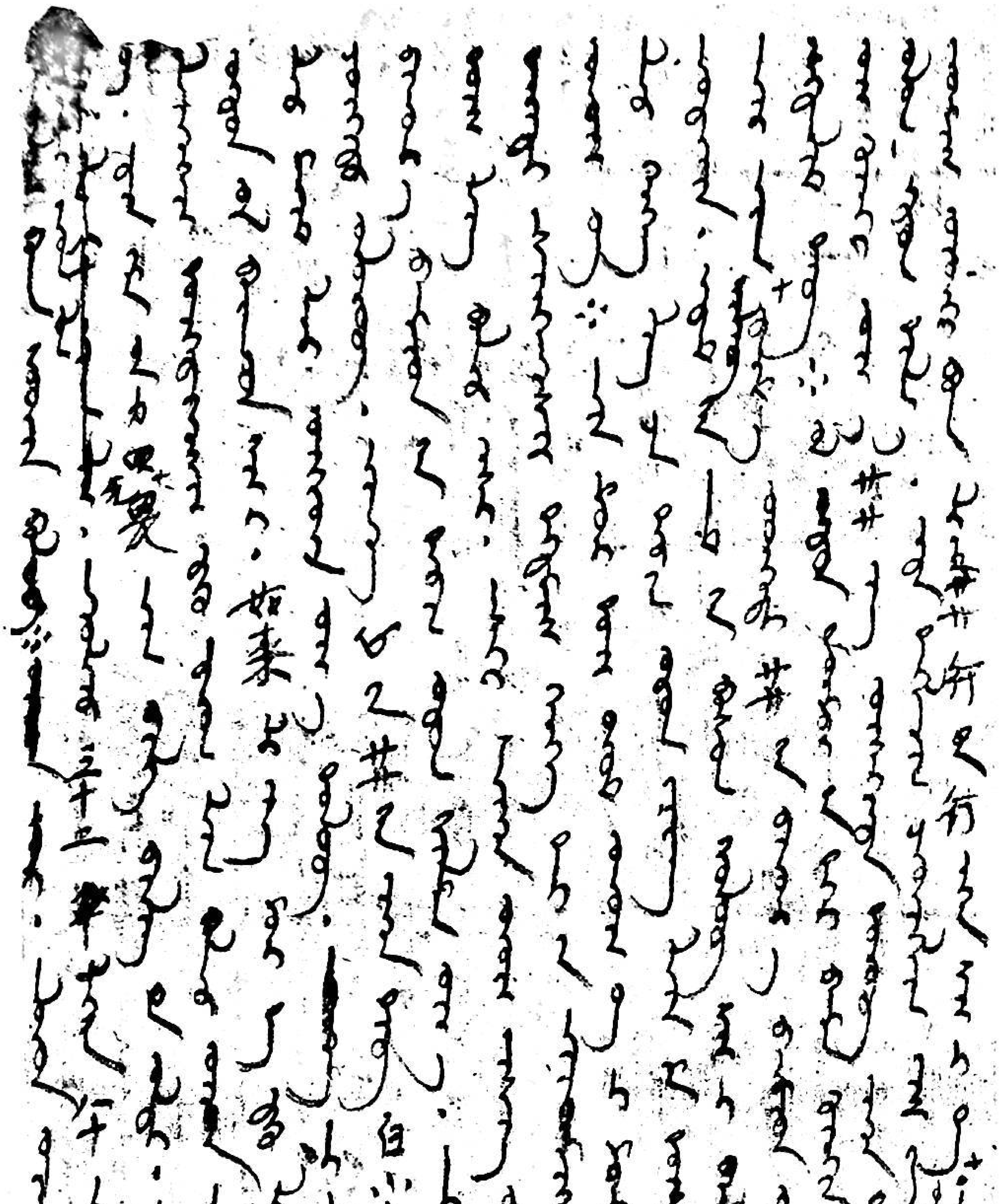

八

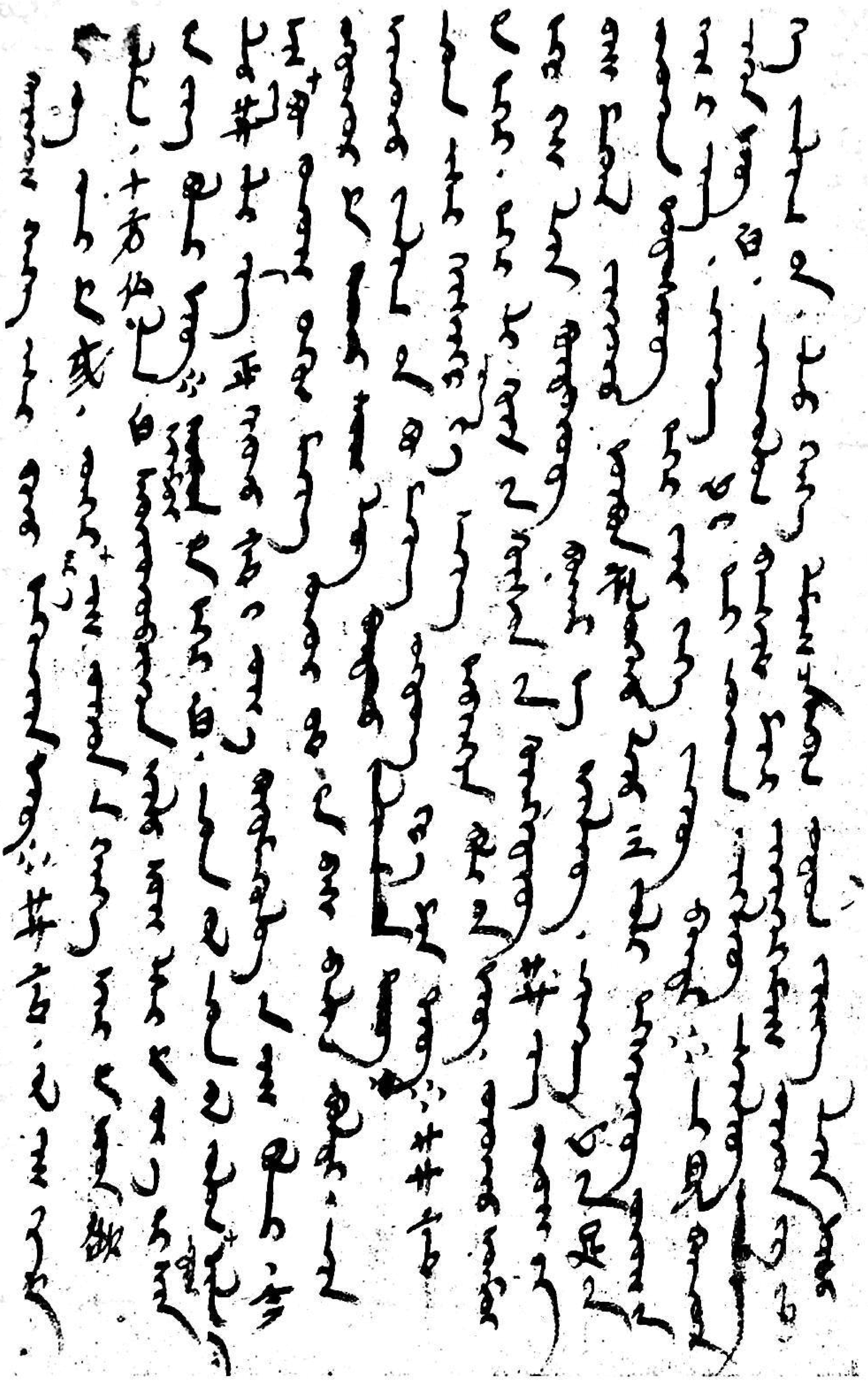

ئىزاھاتلار:

① بۇددا دىنىدا دۇنيانىڭ ئون تەرىپىدە بىردىن بۇددا بار دەپ قارىلىدۇ. بۇلار ئون تەرەپتىكى بۇرخانلار دەپ ئاتىلىدۇ.

② تاتاگاتا شاكيامۇنىنىڭ بۇددا بولغاندىن كېيىنكى ھۆرمەت ناملىرىنىڭ بىرى.

③ لاكشان سانسكرىتچىدىن كىرگەن ئاتالغۇ بولۇپ «بەلگە، ئالامەت، نىشان» دېگەن مەنىدە. شاكيامۇنى تۇغۇلغاندا ئۇنىڭ قىياپىتىدە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئېنىق 32 تۈرلۈك ئېنىق بەلگىسى ۋە بۇنىڭدىن باشقا ئاسان كۆرۈۋالغىلى بولمايدىغان 80 تۈرلۈك بەلگىسى بولغانىمىش. بۇ يەردە شۇنى كۆرسىتىۋاتىدۇ.

④ سانسكرىتچىدىن كىرگەن ئاتالغۇ بولۇپ، «پۈتۈن دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈش، كۆڭلى چېچىلمايدىغان دەرىجىگە يېتىش» دېگەن مەنىدە.

⑤ سوغدىچىدىن كىرگەن ئاتالغۇ بولۇپ، «ئىلاھ، تەڭرى» دېگەن مەنىدە. بۇ ئەسلىدە مانى دىنىدىكى ئىلاھ بولۇپ، قەدىمكى ئۇيغۇرلار بۇددا دىنى ئىلاھى «ئىندىر»نى خورمۇزتا دەپ ئاتىغان.

⑥ بۇددا دىني ئاتالغۇسى، بۇددا ھازىرلىغان ئون تۈرلۈك ئەقلىي قابىلىيەتنى كۆرسىتىدۇ.

⑦ خەنزۇچىسى «四无谓» بولۇپ «كۆڭلىدە قورقۇنچ بولماسلىق»نى كۆرسىتىدۇ.

⑧ ئاسانكى — سانسكرىتچىدىن كىرگەن ئاتالغۇ بولۇپ، «ھەددىدىن زىيادە ئۇزۇن، سان - ساناقسىز ۋاقىت» دېگەن مەنىدە.

⑨ ئۆتۈپ كەتكەن، ھازىرقى، كېلىدىغان ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ.

⑩ بۇددا دىنىدا ئالتە تۈرلۈك پارامىت نوم بار. بۇ ئالتە پارامىت «六度» دەپ ئاتىلىدۇ.

⑪ ئۆتۈپ كەتكەن، ھازىرقى، كېلىدىغان ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)

غەيرەتجان ئوسمان ئۇتغۇر

ئۇيغۇر يېقىنقى زامان پوئېزىيىسىدە ئىپادىلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە مىللىي روھ ئىزچىل ھالدا گەۋدىلىك ۋە يارقىن تېمىلارنىڭ بىرسى بولۇپ كەلگەن. قەدىمكى تۈرك خانلىقى ۋە قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرىدە تاش ئۈستىگە يېزىلغان مەڭگۈ تاش ئەدەبىي ئەسەرلىرى، قوچۇ ئۇيغۇر شېئىرلىرى، قاراخانىيلار خانلىقى ئەدەبىياتى، چاغاتاي خانلىقى ۋە تۆمۈرىيلەر خانلىقى دەۋرىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەر، ياركەنت خانلىقى دەۋرىدىكى ئەدەبىي ئەسەرلەردە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ ئوخشىمىغان سەۋىيە ۋە ئوخشىمىغان ئۇسلۇبتا ئەكس ئەتكۈزۈلگەن. ئەلىشىر نەۋايى (1441 — 1501) شېئىرىيەت مۇنبىرىدە قەلەم تەۋرىتىپ دەۋر سۈرگەن يىللاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە ئابستىراكتلىقتىن بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا ئېنىقلىققا قاراپ ئالغا سىلجىپ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئىدىيەۋى خاھىشىنى تېخىمۇ يارقىنلاشتۇرۇش، تېخىمۇ يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالدى. بۇ خىل ئەنئەنە كېيىنچە داۋاملىق تەرەققىي قىلىپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بەدىئىي غايىسىنىڭ تېخىمۇ نۇرلىنىشىغا چوڭقۇر تۈرتكىلىك رول ئوينىغان. ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان ئەدەبىياتىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ 17 ـ ئەسىردىن 20 ـ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى چارىكىگىچە بولغان ۋاقىتتىكى پوئېزىيىدە ئىپادىلەنگەن ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ دەۋردىكى بەزى ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە، مەسىلەن: زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىي قاتارلىقلارنىڭ شېئىرلىرىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ لىرىكىلىق ئۇسلۇبتا ئىپادىلەنگەن بولسا، قەلەندەرنىڭ داستانىدا ئېپىكىلىق شەكىلدە ئىپادىلەنگەن. مەيلى لىرىكىلىق ئۇسلۇبتا بولسۇن، مەيلى ئېپىكىلىق ئۇسلۇبتا بولسۇن، بۇلار بىر پۈتۈن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەزمۇنىنىڭ ئاساسىي يۆنىلىشىنى بەلگىلەشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ. بۇ ماقالىدە زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، ئابدۇلۋاھىد، قەلەندەر، تەجەللىيلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇنىدىكى شېئىرلىرى توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە ئېلىپ بېرىلىدۇ.

مۇھەممەد سىددىق زەلىلىي شېئىرىيىتىدە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھ

ئەلىشىر نەۋايى بەدىئىي ئىجادىيىتىدىن كېيىن، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك

تېمىسىنى بىر پەللە يۇقىرى كۆتۈرگەن ھەم ئوبرازلىق ھالدا كەڭ، يارقىن ۋە چوڭقۇر ئىپادىلىگەن مەشھۇر سىيمالارنىڭ بىرسى ياركەند (يەركەن) لىك شائىر مۇھەممەد سىدىق زەلىلىي (تەخمىنەن 1676 — 1746 ـ يىللىرى)دۇر. شائىر لىرىكىلىرىدا:

يول باشلاغۇچى كەئبە تەۋافىغە نە ھاجەت،
ھەر خارى خەسى دەشتى سەۋادى ھەرەمىمدۇر.

(يۇرتۇمنىڭ قاراڭغۇ چۆللىرى، تىكەن ۋە ئوت ـ چۆپلىرى مەن ئۈچۈن كەئبىدۇر. شۇڭا، ئەي يول كۆرسەتكۈچى، كەئبىنى تاۋاپ قىلىشىم نە ھاجەت).

چەھار باغى جەننەتۇل مەئۋاغا سالمايمەن نەزەر،
مەرغىزارى ھۇسن ئۈچۈن، يا رەب، خەۋەردار ئولمىشەم.

(يۇرتۇمدىكى گىياھلارنىڭ گۈزەللىكىدىن خەۋەردار بولغانلىقىم ئۈچۈن، جەننەت چاھارباغىغا نەزەر سالمايمەن).

«بىلادى ياركەنددىن يۈز تۇمەنىمىڭ ئارزۇ ئەيلەپ،
ئەجەمنىڭ مەككەسىنى ھەج قىلاي دەپ بىگۇمان كەلدىم».

(نۇرغۇن ئارزۇ ـ ئارمانلار بىلەن ياركەندتىن ئەجەمنىڭ مەككىسى دەپ ئاتالغان خوتەنگە ھەج تاۋاپ قىلاي دەپ بىگۇمان كەلدىم.)

دەپ يازغانلىرىدىن مەلۇم بولىدۇكى، شائىر ئۆز يۇرتىنىڭ گۈزەللىكىگە، ھەتتا قاراڭغۇ چۆللۈكلىرىگىمۇ ئاشىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئىسلام دىنىدا ئەڭ گۈزەل دەپ قارىلىدىغان جەننەتكىمۇ نەزەر سالمايدىغانلىقىنى، ئۆز يۇرتىنىڭ خەس ـ تىكەنلەر بىلەن تولغان چۆللىرىنى ھېچقانداق يەرگە تەڭ قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. بۇ بېيىتلاردىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە يۇكسەك ئىكەنلىكىنى يەنە ئىزاھلاش ھاجەتسىز بولسا كېرەك.

زەلىلىي قىرانلىق چاغلىرىدا تارىم بوستانلىقىنىڭ غەربىگە جايلاشقان گۈزەل ياركەند شەھىرىدىكى خانلىق مەدرىسەدە ئىلىم تەھسىل قىلغان بولۇپ، بۇ مەدرىسەنى ئوراپ تۇرغان مەدەنىي مۇھىتنى «سەپەرنامە»دە قويۇق يۇرت سۆيەرلىك ھېسسىياتى ئاساسىدا ھەم ئوتلۇق مىسرالار بىلەن بىرىكتۈرگەن ھالدا مۇنداق تەسۋىرلىگەن:

چەشمەئى چەراغى ھەمەئى مەملەكەت، رەۋشەن ئولۇپ ھەربىرى شەمئى جەھان.
رەۋنەقى باغى چەمەنى مەئرەفەت.
گەرم مۇتالىئەدە ھەنگامەئى،

بىر تەرەفى مەدرەسەئى خانىيدۇر، دەرس بىرۇر ۋەقتىدە ئەللامەئى.
ئىلىم بىلەن فەزلى گۈلىستانىدۇر.
ئالىمۇ ھەم ئامىلۇ ئاخۇن ئۈچۈن،

جەمئى ئىكەن مەدرەسەدە ئالىمان، مەسنەدى ھىكمەتتە فىلاتۇن ئۈچۈن.

شائىر بۇ مىسرالاردا ئۆزى بىلىم ئالغان خانلىق مەدرىسە (مەدرەسەئى خانىي)نى ئىلىم بىلەن پەزى-

لەتنىڭ گۈلىستانى، جاھاننى يورۇتقۇدەك ئالىملار يىغىلغان جاي، قىزىق تەلقىن ـ مۇتالىئە بولۇپ تۇردىغان، ھېكمەت ـ پاساھەت تەختىدە ئەپلاتون (پلاتو)غا دەرس ـ ساۋاق بەرگۇدەك ئالىم ـ ئۆلىمالار يىغىلغان «روناقلىق باغلىرى»، «مەرىپەت گۈلشەنى» بار بولغان تەۋەررۇك ئىلىمگاھ دەپ ھېسابلاپ، ئۇنىڭ تەبىئىي مەنزىرىسى بىلەن ئىلىم دەرىجىسىنى قوشۇپ ئىنتايىن چىرايلىق مىسرالار بىلەن تەسۋىرلەيدۇ. بۇ ھال ياركەند شەھىرىنىڭ ياركەند خانلىقى زامانىسى (1514 ــ 1680)دا بارلىققا كەلگەن مەدەنىيەت مۇھىتىنىڭ زەلىلىي قىرانلىق چاغلىرىغا كەلگەن چاغلىرىدىمۇ ئۆزىنىڭ ئەسلىي ھالىتىنى بەلگىلىك دەرىجىدە ساقلىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بۇنداق تەسۋىرلەشنىڭ كەينىگە چوڭقۇر يۇرت مۇھەببىتى يوشۇرۇنغان، ئەلۋەتتە.

زەلىلىينىڭ لىرىك شېئىرلىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيەنىڭ ئىپادىلىنىش تەپسىلاتىنى مۇنداق نۇقتىلار ئارقىلىق روشەنلەشتۈرۈش مۇمكىن:

① زەلىلىي لىرىكىلىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك، يۇرت تۇپرىقىنى ئەزىزلەش، سۆيۈش، ئۇنى دۇنيادىكى ھەر قانداق مۇقەددەس جايدىن ئۈستۈن قويۇش قاتارلىق يۈكسەك مەزمۇنلاردا ئىپادىلەنگەن. مەسىلەن:

جەھاننى سەير ئېتەرگە نەچچە كۆن باغۇ چەمەن ياخشى،
دەمىي ئۇلفەت ئالۇرغا دىلبەرى شىرىن سۇخەن ياخشى.
سەمەرقەند سەيقەلى ئالەم، بۇخارا قۇببەتۇل ـ ئىسلام،
بىزنىڭدەك تۈركىي ئادەملەرگە بۇ شەھرى خوتەن ياخشى.
كۆرۈپ كىمخاب ۋە تىللانى غەزەب فەرق ئەيلەمەك لازىم،
دېگەي نادان كىشىلەر: تۇتىدىن زاغۇ زەغەن ياخشى.

شائىر بۇ شېئىرىدا ئۆز يۇرتىدىكى خوتەن شەھىرىنى ئوتتۇرا ئەسىر ئىسلام دۇنياسىدا «ئالەمنىڭ نۇرىستانى»، «ئىسلامنىڭ قۇببىسى» دەپ تەرىپلەنگەن سەمەرقەند بىلەن بۇخارادىن ئۈستۈن ئورۇندا قويىدۇ.

سىزگە خەتتى دىلبەران، شەھرى ماچىن بىزگەدۇر،
سىزگە جەننەت چەھارباغىدىن گۈلى رەيھان كېرەك.

دېگەن مىسرالىرىدا شائىر، ساڭا جەننەت چاھارباغىدىن رەيھان كېرەك بولسا، بىزگە خوتەن شەھىرى بولسىلا بولدى، دەپ يېزىپ خوتەننى جەننەت چاھارباغىدىن ئۈستۈن كۆرىدۇ.

«زەلىلىي چىنۇ ماچىن ئىچرە شۆھرەت تاپتى ئەنقادەك» (175 ـ غەزەل) دېگەن مىسرا ئارقىلىق ئۆزىنىڭ يۈكسەك ئابرۇيى ئۆز يۇرتىدا تىكلەنگەن دېگەن ياڭراق شوئارنى توۋلىغان.

② شائىر زەلىلىينىڭ شېئىرلىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك شائىرنىڭ ئانا يۇرتىدىكى شەھەرلەرنى چوڭقۇر سۆيگۈ بىلەن تىلغا ئالغان نەزمىي مىسرالىرىدا ئىپادىلىنىدۇ.

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئۆزى ياشىغان يۇرت ـ شەھەرناملىرىنى ئەڭ كۆپ ھەم تولۇقراق تىلغا ئالغان شائىر دەل زەلىلىيدۇر. شائىر غەزەللىرىدە باشقا كىلاسسىك ئۇيغۇر شائىرلىرى تىلغا ئېلىپ، ئەزىزلەپ كېلىۋاتقان شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ سۆيۈملۈك يۇرتنىڭ كەڭ ۋە تار مەنىدىكى ئاتىلىشلىرى بولغان، چىن، ماچىن، خوتەن، ياركەنت، كاشغەر قاتارلىق يەر ناملىرىنى تىلغا ئالغاندىن باشقا كىلاسسىك ئەدەبىي ئەسەرلەردە كەمدىن ـ كەم تىلغا ئېلىنغان ئەردەۋىل (ئاقسۇ)، كۇچا، تۇرفان (تۇر-

پان)، قومۇل قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ نامىنىمۇ ئوتلۇق مۇھەببەت بىلەن تىلغا ئالغان. مەسىلەن:

كاشغەرنى ئايىنەئى سەيقەلى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىگىدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ ندا.

(كاشغەرنى ئىسلام نۇرى ئەكس ئەتكەن ئەينەككە ئايلاندۇرۇپ، ھەيۋىتىڭدىن چىندىكى ماچىن دەپ ئاتالغان خوتەنگە سادا بەردىڭ).

شائىر يەنە تۆۋەندىكى مىسرالىرىدا ئۆزى ياشىغان يۇرتنىڭ داڭقى مەشھۇر شەھەرلىرىنى ئىپتىخار بىلەن مۇنداق تىلغا ئالىدۇ:

چىنى تۈركىستان زەمىنىنىڭ خەلقىغە چېغىم كېلۇر،
شەھرى ماچىندىن ئۆتۈپ تەۋفى ئىمامان ئەيلەمەس.

ياركەند ئىچرە زەلىلىي تەلبە قويمايدۇر قەدەم،
تا سەبەدكۇھى كۇچاۋۇ سەيرى تۇرفان ئەيلەمەس.

شائىر زەلىلىي تۆۋەندىكى مىسرالىرىدا ئاقسۇ شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامىنى «ئەردەۋىل» دەپ مۇنداق تىلغا ئالىدۇ:

شەھرى ماچىندىن زەلىلىي تەلبە ئەيلەيدۇر سەفەر،
ئەردەۋىل ئىلە كۇچاۋۇ سەيرى تۇرفان ئەيلەمەس.

شائىرنىڭ ئىسلام دىنىغا ئەڭ كېيىن كىرگەن قومۇلغا بارغانلىقى، لىرىك شېئىرلىرىدا قومۇلنى ئەزىزلەپ تەسۋىرلىگەنلىكى شائىرنىڭ مىللىي ئېڭى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكىنىڭ يەنە بىر ئىپادىسى.

شەھرى خوتەندە ئوت كۆرۈپ بەرقى ئەۋامۇكىن دېدى،
شۇئلەئى دۇدى ئاھ ئېرۇر بىلمەدى سەرھەدى قامۇل.

③ شائىر زەلىلىينىڭ شېئىرلىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك، ئانا يۇرتىدا ياشىغان كاتتا سىمالارنى، ئۇلۇغ كىشىلەرنى مەدھىيەلەش، ئۇلارنىڭ سىماسى ـ روھىغا سىغىنىش ئەكس ئەتكەن مىسرالىرىدا ئىپادىلىنىدۇ.

يۇرتنى سۆيۈش، قوغداش، گۈللەندۇرۇش يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك بولغاندەك، يۇرتنى سۆيگەن، قوغدىغان، گۈللەندۇرگەن، خەلقىنى قوغدىغان كىشىلەرنى ئۇلۇغلاشمۇ ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ ئىپادىسىدىندۇر.

شائىر زەلىلىي لىرىك شېئىرلىرىدا قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ مەشھۇر خانلىرىنىڭ بىرسى، قارا خانىيلار خانلىقى دەۋرى ئۇيغۇر ئىسلام مەدەنىيىتىگە ئاساس سالغۇچى، خاس «سۇلتان ساتۇق بۇغراخان دەۋرى»نى ياراتقان سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننى باشتىن ـ ئاخىر قىزغىن مۇھەببەت بىلەن مەدھىيەلەيدۇ. مەسىلەن، شائىرنىڭ شېئىرىي دۇردانىلىرى جەملەنگەن «زەلىلىي دىۋانى»دا زەلىلىي ئالدى بىلەن تەڭرىگە، ئاندىن رەسۇلىللاغا مەدھىيە ئوقۇغاندىن كېيىن، ساتۇق بۇغراخانغا مەدھىيە ئوقۇيدۇ. شائىر دىۋانىدىكى لىرىك شېئىرلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىدا ساتۇق بۇغراخانغا ئوخشاشمىغان رەۋىشتە مەدھىيە ئوقۇ-

غان. مەسىلەن:

مەرھابا، سۇلتانى ساتۇق بۇغراخانىم، مەرھابا،
مەشھەدىڭنى مەككەئى مۇلكى ئەجەم دەرلەر رەۋا.

كاشغەرنى ئايىنەئى سەيقەلى ئىسلام ئېتىپ،
ھەيبەتىڭدىن چىنى ماچىن ھەددىگە سالدىڭ نىدا.

دېگەن مىسرالىرىدا سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننى كاشغەرنى مەرپەتتە ئىسلام ئەينىكىگە ئايلاندۇرغان دەپ مەدھىيەلەپ، ئۇنىڭ قەبرىسىنى مەككىگە ئوخشىتىدۇ.

شائىر غەزەللىرىدە يەنە سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننى لىرىك ئوبراز «مەن» (ئەمەلىيەتتە خەلق)نىڭ مەدەتكارى ـ نىجاتكارى دەپ مەدھىيەلەيدۇ. مەسىلەن:

يىقىلدى دەپ زەلىلىينى، ئەدۇۋ، شاد ئولماغىل ھەرگىز،
مەدەتكارى ئانىڭ سۇلتانى ساتۇق بۇغراخانىم بار.

(ئەي دۇشمەنلەر، زەلىلىينى يىقىلدى، دەپ خۇش بولماڭلار، ئۇنىڭ ساتۇق بۇغراخاندەك مەدەتكارى بار).

شائىر سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننى يەنە پىر ـ مۇرشىدىم دەپ قارايدۇ. شائىرنىڭ پۈتكۈل ئىسلام دۇنياسىدا ھۆرمەتلىنىدىغان ئىمام جەئفەرى سادىق قەبرىگاھىنى بىر قېتىم، سۇلتان ساتۇق بۇغراخان مەقبەرىسىنى ئۈچ قېتىم زىيارەت قىلغانلىقى، ئەرەب سەھراسى ۋە ئىران تۇپرىقىدىكى داڭلىق مۇتەسەۋۋۇپلارنى ئەمەس، سۇلتان ساتۇق بۇغراخاننى پىر ـ ئۇستاز تۇتقانلىقى شائىرنىڭ ئىدىيەسىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ ئىنكاسى. مەسىلەن:

مەخمۇر ئېدى دىلۇ جان قۇيدى مەيى ئەرغۇۋان،
سۇلتان ساتۇق بۇغراخان پىرى مۇرشىد ئەمەسمۇ.

شائىر يەنە ساتۇق بۇغراخاننىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ قەبرىسى جايلاشقان يۇرت مەشھەد ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى قوشنا كەنت تېجەننى ئىنتايىن ئۇلۇغلايدۇ، ئۇ زىيارەت قىلىدىغان ياخشى يەر مۇشۇلار دەپ يازىدۇ.

كاشغەر زېمىنى ئىچرە ئەيلەسەڭ سەفەر ئارا،
بارغالى زىھى مەشھەد، تۇرغالى تېجەن ياخشى.

④ شائىر شېئىرلىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۆز يۇرتىدىكى كىشىلەرنى ھەرقانداق ئەل، ھەرقانداق يۇرتتىكىدىن قەدىرلىك، گۈزەل دېگەن ئىدىيەسى ئىپادىلەنگەن مىسرالىرىدا جىلۋىلىنىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن:

زىب ئەنگىز شوخى تۈركىيلەرنى كۆرۈپ،
رەشك ئەيلەگەي خۇبانى كابول.

(گۈزەللىك سەۋەبچىسى بولغان تۈركىي ـ ئۇيغۇر شوخ قىزلىرىنى كابۇل گۈزەللىرى كۆرۈپ قالسا چو-

قۇم رەشىك ـ ھەسەت قىلىدۇ).

دېمەك، شائىر زەلىلىي يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۇرغۇپ تۇرغان نەزمىي مىسرالىرى بىلەن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا ئالاھىدە تىلغا ئېلىنىشى كېرەك بولغان ئەدىبلەرنىڭ بىرى بولۇش شەرىپىگە ئېرىشكەن.

يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك كەڭ مەنىدە ئۆزى ياشاۋاتقان يۇرت ـ ۋەتەننىڭ تۇپرىقىنى، ئار ـ نومۇسىنى قوغداش، يۇرت ـ ۋەتەن ئۈچۈن ئىشلەش بولسا، تار مەنىدە ئۆزى ياشىغان كونكرېت زېمىننىڭ مۇقەددەسلىكىنى، ئار ـ نومۇسىنى قوغداش، بارلىقىنى شۇ يۇرتقا بېغىشلاش، ئۇنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن تەر ئاققۇزۇش دەپ قارىلىدۇ. شائىرنىڭ مەملىكىتىمىز تارىخىدا شىنجاڭنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان يەرلىك ھاكىمىيەت ـ قارا خانىيلار خانلىقىنىڭ تەرەققىيپەرۋەر خانى ساتۇق بۇغراخاننى زوق ـ شوخ بىلەن مەدھىيىلىگەنلىكى، يۇرتىدىكى خەلقنى ئۇلۇغلاپ، يۇرتنى مەككە مۇكەررەمدىن ئۈستۈن قويغانلىقى ئەينى دەۋردىكى تەركىي ۋەتەنچىلىك، يۇرتسىزلىقنى، ئىتتىپاقسىزلىقنى تەكىتلەۋاتقان غوجىلار ھاكىمىيىتى سورۇنىدىكى بىر ئۈچۈم مەلئۇنلارغا قارشى ئاجايىپ ئىلغارلىق ۋە جاسارەت ئىدى.

18 ـ ئەسىردىكى يۇرت سۆيەرلىك روھىنىڭ يۈكسەك مۇجەسسىمى «ئۈچ غەزەل» ـــ گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلارنىڭ «ئۈچ غەزىلى» ھەققىدە

گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلار 18 ـ ئەسىردە ئۆتكەن شائىرلار بولۇپ، ئۇلار يۇرتداشلىرى ۋە ئالدىنقىلارنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيەسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يۇرت سۆيەرلىك قارىشىنىڭ يەنىمۇ پىششى، تاۋلىنىشى، تاكامۇللىشىشى، مۇستەھكەملىنىشىنى تېزلەتكەن، ئوچۇقلاشتۇرغان.

1. گۇمنام ۋە «كاشغەر» ناملىق غەزەل: كاشغەردە ياشىغان گۇمنامنىڭ «كاشغەر» ناملىق غەزىلى «دىۋانى گۇمنام»غا كىرگۈزۈلگەن 26 ـ غەزەل بولۇپ، جەمئىي توققۇز كۇپلېت، 18 مىسرادىن تەركىب تاپقان. غەزەلنىڭ ئاپتورى گۇمنام 18 ـ ئەسىر ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى بولۇپ، شائىر ئۆزىنىڭ «كاشغەر» رادىفلىق غەزىلى ۋە باشقا بىرقاتار ئىلغار پىكىرلىك شېئىرىي ئەسەرلىرى بىلەن كېيىنكى دەۋر كىشىلىرى، ئەدەبىيات ساھەسى ۋە جەمئىيەتكە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن. «جۇڭگو بۈيۈك ئېنسىكلوپېدىيەسى»نىڭ «جۇڭگو ئەدەبىياتى» تومىغا «گۇمنام» ماددىسىنىڭ ئالاھىدە كىرگۈزۈلۈشى ئۇنىڭ جۇڭگو كۆپ مىللەتلىك ئەدەبىياتى غەزىنىسىدە كۆزنى چاقنىتىدىغان بىر ئەزىمەت بولۇپ قالغانلىقىنىڭ جانلىق ئىسپاتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. «كاشغەر» ناملىق غەزەل مۇنداق يېزىلغان:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىيدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئېلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.
ئىشقۇ ئۇلفەت چەشمەسىدىن دەردۇ مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇفراغى ھەسرەت بىلەن پۈتكەن ھىسارى كاشغەر.
دىلرەبالار باغرىنى لەئلى بەدەخشان ئەيلەگەي،
بىر نىگاھى غەمزەسىدىن گۈلئۇزارى كاشغەر.
ئابى روكناباد، گۈلگەشتى مۇسەللا سەھل ئېرۇر،
خۇلدىدىن ئەفزۇن تومەنىڭ لالەزارى كاشغەر.
ئەيش ئېلىگە خارىدىن كەلگەي گۈلى ئىشرەت ئىسى،
چۈن سۇلەيمان دەۋلەتىدۇر خارۇ زارى كاشغەر.

ئۇدۇ ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى كەۋسەردۇر سۈيى،
دۇررى مەرجان تاشلارىدۇر كۇھسارى كاشغەر.
يا پەرى يا ھۇر يا باغى ئىرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.
ھۇشمەندۇ دەردمەندۇ مەردۇ زەندۇر لەب چۇ قەند،
نارى خەندان، سىيبى رەئنا ھەرنە بارى كاشغەر.
كاشغەر شەھرىن بىلىڭ گۇمنامىنىڭ يايلاغىدۇر،
دىلكۇشا، ئىشرەت فەزا، ھەر سەبزەزارى كاشغەر.

1) كاشغەر تەڭرىنىڭ مەرھەمىتى تېرىلغان جايدۇر؛ كاشغەرنىڭ مازارلىرى ئىشق ئەھلىنىڭ قىبلىگاھىدۇر. 2) ئىشق ـ ئۇلپەت بولىقىدىن دەرد، جاپا ـ مۇشەققەت قايناپ تۇرىدۇ؛ ئۇنىڭ قورغانلىرى ھەسرەت توپىسى بىلەن قوپۇرۇلغان. 3) كاشغەرنىڭ گۈل يۈزلۈكلىرى جىلۋىلىك بىرلا قارىشى بىلەن، ھەر قانداق گۈزەللەرنىڭ باغرىنى بەدەخشان ياقۇتىدەك قىزىل قان قىلىۋېتىدۇ. 4) ئۇنىڭ ئالدىدا روكنابادسۈيى، مۇسەللا گۈلشىنى چاغلىقلا بىر نەرسىلەر، كاشغەرنىڭ لالىزارلىرى جەننەتتىن تومەنىمىڭ ھەسسە ئارتۇق. 5) كۆكۈل ئاچقۇچىلار ئۇچۇن ھەتتا تىكەنلىرىدىنمۇ يېقىملىق گۈل پۇرىقى كېلىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭ پېقىر ـ كەمبەغەللىرىنىڭ تۇرمۇشىمۇ سۇلايمان دۆلىتىگە باراۋەر. 6) ئۇنىڭ توپىسى ئۇد، ئەنبەر پۇرايدۇ؛ سۇلىرى بولسا ئابى كەۋسەر؛ كاشغەر تاغلىرىنىڭ تاشلىرى ئۈنچە ـ مارجان. 7) كىمكى كاشغەرگە كېلىپ قالسا، ئۇ ھۇر ـ پەرىلەرنىمۇ، باغى ئىرەمنىمۇ يادىغا كەلتۈرمەيدۇ، ئۆز يۇرتىنى ئۇنتۇپلا كېتىدۇ. 8) ھوشلۇقلىرى بولسۇن، دەردمەنلىرى بولسۇن، ئەرلىرى بولسۇن ياكى ئاياللىرى بولسۇن، لەۋلىرى خۇددى قەنت، كاشغەردە ھەممە نەرسە بار، ئانارلىرى گوياكى كۈلۈپ تۇرغاندەك، ئالمىلىرى قىپقىزىل. 9) كاشغەر شەھرىنى گۇمنامنىڭ يايلىقى دەپ بىلىڭلار. كاشغەرنىڭ چىمەنزارلىرى كىشىلەرنىڭ دىلىنى ئاچىدۇ، ھۇزۇر بېغىشلايدۇ.

2. نەۋبەتىي ۋە «خوتەن» ناملىق غەزەل: نەۋبەتىي 18 ـ ئەسىردە خوتەندە ياشىغان لىرىك شائىر بولۇپ، «دىۋانى نەۋبەتىي» ناملىق شېئىرلار توپلىمى دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن. جۈملىدىن، «جۇڭگو بۈيۈك ئېنسكلوپېدىيەسى»نىڭ «جۇڭگو ئەدەبىياتى» تومىغا «نەۋبەتىي» ماددىسىمۇ كىرگۈزۈلگەن. شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلغان «دىۋانى نەۋبەتىي» ناملىق توپلام ئىچىدە يوق، ئەمما باشقا توپلامدا بولغان يەنە بىر مۇنچە لىرىكىلىرى ساقلىنىپ قېلىنغان. ئۇنىڭ «دىۋانى نەۋبەتىي»نىڭ سىرتىدىكى بىر غەزىلىدە «خوتەن» رادىفلىق مۇنداق بىر ئېسىل مىسرالار بار:

رەۋزىگە مانەند خەيال ئەت خوتەننى،
بېھىشدىن زىيادە مىسال ئەت خوتەننى.
يا رەب، بىتامۇغ جەننەتىيلەرگە،
ئەرجۇمەندىگە ۋىسال ئەت خوتەننى.
خۇجەستە خاكى رەھمەت سۈرمەسى،
كۆزۈڭگە تۇتىيا، خال ئەت خوتەننى.
پەرىلەر بۇسەسى تۇرفە شىرىندۇر،
ھۇرلار لەبىگە بال ئەت خوتەننى.
تەلئەتگە خۇرشىد، كۆزلەرگە ئەختەر،
يادەك قاشىغا ھىلال ئەت خوتەننى.
چىقسا نەسىمى، كېلۇر شەممى،
لەيلى بويىغا دال ئەت خوتەننى.
بەرسە قادىرى بەختىڭگە تەۋفىق،
قۇربىڭغا قۇدرەت كەمال ئەت خوتەننى.
گۈلىستانى ئىرەم بولسۇن تەھەييۇر،
ئۇنىڭغا نەۋرەس ـ نىھال ئەت خوتەننى.
قاندۇر بىھاجەت لالە يۈزىگە،
قىزىللىق فىزا چۇ ئال ئەت خوتەننى.

مۇئەللىمى ئاپئاق، بىنىش سۇخەنگوي، خەمسەڭگە قۇرباش، ئىتتىسال ئەت خوتەننى.
تىفلىگە دەرس ـ مەقال ئەت خوتەننى. سەن ھەم نەۋبەتىي سىيەھ رۇي ئېلىگە،
ئەي جەھان شائىرى گۈلشەنى باغى، رەقىبلەر كۆزىگە زەۋال ئەت خوتەننى.

1) خىيالىڭدا خوتەننى جەننەتكە ئوخشاش بىل، بېھىشتىن ئارتۇق چاغلا. 2) تەڭرى يا ئۆزۈڭ دوزاختا سالماي، جەننەتكە كىرگۈزىدىغان ئەزىز كىشىلىرىڭگە خوتەننى يېتىشتۈرۈپ بەر. 3) خوتەننىڭ مۇبارەك توپىسى بولسا رەخمەتنىڭ سۈرمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ئۇنى كۆزۈڭگە تۇتىيا، مەڭزىڭگە خال ئەت. 4) پەرىلەرنىڭ سۆيۈشى ئاجايىپ شېرىندۇر، بۇ شېرىنلىككە تېخمۇ شېرىنلىك پەيدا قىلىش ئۈچۈن، ئاشۇ ھۆر ـ پەرىلەرنىڭ لېۋىگە خوتەننى شېرىن ـ شېكەر بال ئەت. 5) گۈزەللەرنىڭ چىرايىغا خوتەننى نۇرلۇق قۇياش قىل، كۆزلىرىگە چاقناپ تۇرغان يۇلتۇز قىل، ئېگىلگەن قېشىغا خوتەننى يېڭى چىققان ئاي قىل. 6) شامال چىقسا، خوتەندىن ئەتىر تارايدۇ، شۇ يېقىملىق پۇراق بىلەن بىللە لەيلىنىڭ بويىغا خوتەننى دەلىل ئەت. 7) تەڭرى ساڭا بەخت ئاتا قىلسا، سەن بۇ بەخت ئىچىدە خوتەننى ئۆز يېقىنىڭغا كامال، قۇدرەت جايى قىلىپ بېغىشلا. 8) خوتەننى ئېرەمبېغىغا كۆچەت قىلغىنىڭكى، بۇ كۆچەتلەر ئالدىدا ئېرەمبېغىنىڭ گۈلىستانلىرى ھەيران قالسۇن. 9) لالىنىڭ قىزىل بولۇشى ئۈچۈن خوتەننى لالىگە قىزىللىق بېغىشلىغۇچى ئەت. 10) جاھاننىڭ سۆزلىگۈچى ئەقىللىك مۇئەللىملىرى، ئوقۇغۇچى ـ شاگىرتلىرىڭغا دەرس سۆزلىگىنىڭدە، ھەر سۆزۈڭگە خوتەننى ماقال ئەت. 11) ئەي جاھان گۈلشىنىنىڭ بۇلبۇللىرى ئاتالغان شائىرلار، يازغان داستانلىرىڭغا خوتەننى باش قۇر قىل، قۇرلىرىڭنى خوتەن بىلەن چىلاڭ باغلا. 12) نەۋبەتىي، سەنمۇ قارا يۈز رەقىبلەرنىڭ كۆزىگە خوتەننى زاۋال قىلىپ كۆرسەت.

نەۋبەتىي يۇرت سۆيەرلىكنى يەنىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان ھالدا مۇنداق بىر رۇبائىي يازغان:

مەككەئى زاھىر ئەمەس تۇشۇمدە ئەسلى كۆرمەگەچ،
ئىشقسىز دۇرمەن ھەمىشە ئاڭا ئەسلى كۆيمەگەچ.
ئەۋۋەلى ھەم ئاخىرى قىبلەگاھىمدۇر خوتەن،
ئۆزگەسىگە بىنەزەرمەن، مەن خوتەندەك كۆيمەگەچ.

3. مەشھۇرىي ۋە «ياركەند» ناملىق غەزەل: مەشھۇرىينىڭ ئىسمى ئىبراھىم بولۇپ، 18 ـ ئەسىردە ياركەند (يەكەن)تە ياشىغان لىرىك شائىر. ئۇنىڭ «دىۋانى مەشھۇرىي»ناملىق لىرىك شېئىرلار توپلىمى دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن. «ياركەند» رادىفلىق غەزىلى بولسا توپلامنىڭ 29 ـ غەزىلى بولۇپ، 24 مىسرا، 12 كۇپلېتتىن تەركىب تاپقان. تېكىستى مۇنداق:

گۈلئۈزارى كەلدىكىم، بولدى گۈلىستان ياركەند،
نەۋ بەھارى مەقدەمىدىن تازە بوستان ياركەند.
لۇتق ئىلە كەلتۈردى مەقدەم بىر مەسىھا مەقدەمى،
تاپتى جىسمىم ناتەۋاندەك فەيزىدىن جان ياركەند.
كەلدىكىم قىش ئوتراسىدا بىر سەراپا نەۋبەھار،
گۈل كەبى باشدىن ئاياقغا بولدى خەندان ياركەند.
خۇش مۇبارەك تەلئەتىنىڭ فەيزى فەرەھ ئەفزا ئېرۇر،
بولدى ھەر ئەندۇھدىن ئازاد فەرەھان ياركەند.

كەلدىكى ئانداغ شەۋكەتۇ شەئنۇ شەھەنشاھىك بىلەن،
كاشغەر ھەسرەتتە قالدى بولدى ھەيران ياركەند.
پەرتەۋ ئەفشان ئارەزىدىن شادلىق نۇرىن كۆرۈپ،
بولدى خەندان شەمئ ياڭلىغ كۆزى گىريان ياركەند.
سۆزىشى ئۆچتى ئىچىپ بىر جۇرئەئى جامى ۋىسال،
غۇسسە ھەم غەم ئوتى بىرلە باغرى بىريان ياركەند.
مۇلك ئىدى ئەۋراق ئەجزاسى بۇزۇق شىرازەسى،
جەمئ بولدى خاتىرى كۆڭلى پەرىشان ياركەند.
بۇ زەماندا چەھارسۇدىن ھامىئى ئىسلام ئول،
بولدى ئاندىن تازە دىنۇ تازە ئىمان ياركەند.
كەلدى ئارىفلار شەھى يۈز لۇتق، مىڭ ئىھسان بىلە،
بولدى فەيزى مەقدەمىدىن شىرى ئىرفان ياركەند.
شادلىق ئۈمىدىدىن ئۆزگە ئۈمىدى يوقدۇرۇر،
كەلدى بىر يۇسۇف لىقايى بولدى كەنئان ياركەند.
رەڭبەرەڭ ئەۋسافىنىكىم ئەيلەمىش يۈز تىل بىلە،
خوش نەۋا مەشھۇرىي بۇلبۇلدۇر، گۇلىستان ياركەند.

1) گۈللەرنى تەرگۈچى ياركەند گۈلىستانىغا يېتىپ كەلدى، يېڭى باھار پەيتىدە پاكىز بوستانلىق ياركەندكە قەدەم باستى. 2) كەرەملىك بىلەن ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ قەدىمىدەك قەدەم ئېلىپ كېلىپ، جىسمى ۋە جېنى خۇددى ناتىۋانلاردەك ياركەندتىن ھۇزۇر تاپتى. 3) قىشنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر نۆۋەت يېڭى باھار كەلگەندەك بولدى، ياركەند خۇددى گۈللەردەك باشتىن ـ ئاخىر خۇشاللىققا چۆمدى. 4) خوش مۇبارەك چىرايىدىن خۇرسەنلىك چىقىپ تۇرىدۇ. ھەر بىر غەم ـ قايغۇسىنىڭ ئىچىدىمۇ ئازادە ـ خۇشاللىق بىلىنىپ تۇرىدۇ. 5) شۇنداق شانۇشەۋكەتلىك، شاھىنشاھتەك دەۋران سۈرۈپ كەلگەچكە، كاشغەر شەھىرى ھەسرەت ئىچىدە ھەيران بولۇپ ئۆتتى. 6) يورۇق نۇرلار چېچىلغاچقا شادلىق نۇرى كۆرۈنۈپ، خۇشاللىق يېشى كۆزىدىن خۇددى شامدەك تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. 7) پىراقىدا كۆيۈۋاتقانلار ۋىسال شارابىدىن بىر يۇتۇم ئىچىپ ھەۋىسىنى باستى، غەم ـ قايغۇ ئوتى بىلەن ياركەندنىڭ باغرى كاۋاپ بولماقتا. 8) بۇ مەملىكەت ۋاراقلىرى شىرازىسىدىن بۇزۇلۇپ چېچىلىپ كەتكەن كىتابتەك ۋەيرانە ئىدى، ئەمدى ياركەندنىڭ پەرىشان كۆڭلى خاتىرجەم بولدى. 9) شۇ زاماندا ياركەند ھەممە يەردىكى ئىسلام دىنىنىڭ ھامىيسى بولۇپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن ئىشەنچ ـ ئېتىقاد تېخىمۇ پاكىزلاندى. 10) دانىشمەنلەر شاھى يۈز قېتىم كەرەملىك، مىڭ قېتىملىق ياخشىلىق بىلەن كېلىشى، خۇشاللىق قەدەملىرىنىڭ بېسىلىشى بىلەن ياركەند ئىلىم جەسۇرلىرىدەك بولدى. 11) بۇ يەردە شادلىق ئۈمىدىدىن باشقا ئۈمىد يوق، ياركەند يۇسۇپ كەبى زاتىنىڭ كېلىشى بىلەن كەنئانغا ئايلاندى. 12) ياركەند گۈلىستاندۇر، مەشھۇرىي خوشناۋا بۇلبۇلدۇر. شۇڭا، رەڭگارەڭ سۇپەتلىرىنى يۈز تىل بىلەن تەرىپلەيدۇ.

يەقىرىدىكى ئۈچ غەزەلنىڭ مەيدانغا كېلىشىنىڭ تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى

يۇقىرىدىكى ئۈچ غەزەل مەيدانغا كەلگەن 17 ـــ 18 ـ ئەسىر شىنجاڭ جەمئىيىتى مۇرەككەپ بىر تا ـ

رىخىي باسقۇچتا تۇرۇۋاتقان ۋاقىت ئىدى. 17 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى چارىكى، 18 - ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمى شىنجاڭنىڭ بەزى يەرلىك ئىجتىمائىي تارىخ، ئەدەبىيات تارىخى كىتابلىرىدا «غوجىلار زامانى» ياكى «غوجىلار دەۋرى» دېگەن نام بىلەنمۇ تىلغا ئېلىنىدۇ. ۋاھالەنكى، شىنجاڭنىڭ جەمئىيەت تارىخىدا «غوجىلار زامانى»، «غوجىلار دەۋرى» نىسپىي ۋە بىر مۇرەككەپ ئاتالغۇ بولۇپ، كونكرېت يىل ھېسابى بويىچە 1680 - يىلى (بۇ يىلنامە ھەققىدە ئوخشىمىغان قاراش بار) ئافاق غوجىنىڭ قورچاق ھاكىمىيىتى تىكلەنگەن ۋاقىتتىن باشلاپ تاكى 1759 - يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىنىڭ تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالى قىسمىنى بىرلىككە كەلتۈرگىنىگە قەدەر ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ.

مەلۇمكى، غوجىلاردىن ئىبارەت بۇ ئالاھىدە ئىمتىيازلىق كىشىلەرنىڭ ئۆز ھاكىمىيىتىنى شىنجاڭدىن ئىبارەت كەڭ زېمىندا تىكلەپ نەچچە ئون يىل ھۆكۈم سۈرۈشىنىڭ كۈچلۈك ئىجتىمائىي، سىياسىي ئاساسى بار ئىدى.

تارىخىي مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، ياركەند (سەئىدىيە) خانلىقىنىڭ ئابدۇرېشىتخان زامانىسى (1533 — 1560 - يىللىرى)دا ئوتتۇرا ئاسىيادىكى پەرغانە ۋادىسىنىڭ كاسان شەھىرىدە تۇغۇلغان ۋە نەقشىبەندىيە تەرىقىتىنىڭ مۇرىتى بولۇپ يېتىشىپ چىقىپ، ئۆزىنى «پەيغەمبەر ئەۋلادى» دەپ ئاتىۋالغان مەخدۇم ئەئزەم (1463 — 1542) قاتارلىق بىر تۈركۈم كىشىلەر كاشغەر، ياركەند قاتارلىق جايلارغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ ئۆزلىرىنىڭ نەقشىبەندىيە تەرىقىتىنى تارقىتىشقا باشلىغان ھەم ئۆزلىرىنى «غوجا»لار دەۋالغان.

كاشغەر غوجىلىرىنىڭ بوۋاكالانى بولغان مەخدۇمى ئەزەمنىڭ 13 ئوغلى بولۇپ، ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن چوڭ ئوغلى مۇھەممەد ئەمىن (ئىشان كالان) بىلەن ئىككىنچى ئوغلى غوجا ئىسھاق ئوتتۇرىسىدا دادىسىنىڭ دىنىي ئىمتىيازىغا ئېرىشىش ئۈچۈن ئۆتكۈر زىددىيەت كۆرۈلگەن. كېيىنچە، مۇھەممەد ئەمىن بۇ كۈرەشتە ۋاقىتلىق ئۈستۈنلۈككە ئېرىشكەن.

مۇھەممەد ئەمىن كاشغەر — ئۇيغۇرلار يۇرتىدا مەلۇم ۋاقىت تەرغىبات پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللانغاندىن كېيىن، تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن ماۋەرائۇننەھرگە كېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ. ئۇنىڭغا مايىل مۇھەممەدخان ئاقسۇغا خان بولغاندىن كېيىن، ئوغلى مۇھەممەد يۇسۇپنى مۇھەممەدخاننىڭ تەربىيىسىگە ئەۋەتىدۇ. سىياسىي ۋەزىيەتتە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر تۈپەيلى مۇھەممەد يۇسۇپ دادىسىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن بۈگۈنكى شىنجاڭنىڭ قومۇل شەھىرىگە كېلىپ تۇرۇپ قالىدۇ ۋە كاشغەردىن بۇ شەھەرگە كېلىپ قالغان مىر سەئىد جەلىل كاشغەرىي ئىسىملىك كىشىنىڭ قىزى زۇلەيخا بېگىمگە ئۆيلىنىپ، ئۈچ ئوغۇل، ئۈچ قىز پەرزەنت كۆرىدۇ. ھىدايىتۇللا ئەنە شۇ پەرزەنتلەرنىڭ چوڭى ئىدى.

ھىدايىتۇللا غوجا 12 - 13 ياشلارغا كىرگەن يىلى دادىسى بىلەن كاشغەرگە كۆچۈپ كېلىدۇ. تەخمىنەن 1640 - يىللىرى دادىسى ئالەمدىن ئۆتىدۇ ۋە كاشغەر شەھىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان ياغدۇ دېگەن جايغا دەپنە قىلىنىدۇ. ھىدايىتۇللا غوجا نەسەب جەھەتتىن مەخدۇمى ئەزەم ئەۋلادى بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇ ئۇنىڭ ناھايىتى تېز ئابرۇي قازىنىشى ۋە مۇرىد ئارتتۇرۇشىدا مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ ئەسلىدىكى «ئىشقىيە» ۋە كېيىنكى «ئاق تاغلىقلار»نىڭ مەركىزىگە ئايلىنىپ بېرىۋاتقان كاشغەرنىڭ ئۇنىڭغا ئېتىبارسىز قارىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، ھىدايىتۇللا غوجا كاشغەردە تېز پۇرسەتتە مۇرىت ئارتتۇرىدۇ ۋە كاتتا ئابرۇي تېپىپ، «ئاق تاغلىقلار»نىڭ رەھبىرىگە ئايلىنىدۇ. نەتىجىدە «ئافاق — ئالەمنىڭ غوجىسى» دېگەن مەنىدىكى «خاجەئى ئافاق» (ئافاق خاجە) دېگەن نامنى ئالىدۇ.

ئافاق غوجا زامانى (1680 - يىلى باشلانغان)سىغا كېلىپ «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» ئىككى گۇ-

روھ ئوتتۇرىسىدىكى ئۈستۈنلۈك تالىشىش كۈرىشى تېخىمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، ياركەند خانلىقىنىڭ مۇقىملىقىغا تەھدىت سېلىش دەرىجىسىگە بېرىپ يېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىسمائىلخان (1670 ـــ 1679) ئاپاق غوجىنىڭ ياركەند خانلىقى تەۋەلىكىدىن چىقىپ كېتىشى ھەققىدە پەرمان چۈشۈرىدۇ.

ياركەند خانلىقى تەۋەلىكىدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان ئاپاق غوجا ئۆز سەپىرىدە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزى لەنجۇ شەھىرىگە يېقىن جايلاشقان جيوجۇ دېگەن جايدا بىر بۇددا ئىبادەتخانىسىنى ماكان ئەيلەپ، بۇ يەردە ئۇشبۇ دىنىنىڭ لاما مەزھىپىنىڭ رەھبىرى بىلەن ئۇچرىشىدۇ ھەم ئۇنىڭغا ئۆز ھالىنى ئېيتىدۇ. ئۇ كىشى ئۆز دىنىدىكى قالماقلارنىڭ خانى غالدان بوشۇكتۇ (1617 ـــ 1697)غا ئاپاق غوجا ئۇنىڭ مەكتۇپىنى ئېلىپ ئېلىغا كېلىپ غالدان بىلەن ئۇچرىشىدۇ. خېلىدىن بېرى تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىغا لەشكەر تارتىش نىيىتىدە يۈرگەن غالدان ئۈچۈن بۇ ناھايىتى ياخشى پۇرسەت ئىدى. نەتىجىدە، 1679 ـ يىلى غالدان ئاپاق غوجا باھانىسىدە كاشغەرگە باستۇرۇپ كېلىدۇ ۋە ئىسمائىلخاننى مەغلۇپ قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، 165 يىل ياكى 166 يىل ھۆكۈم سۈرگەن ياركەند خانلىقى مۇنقەرز بولۇپ تارىخ سەھنىسىدىن چۈشىدۇ. غالدان ئاپاق غوجىنىڭ ۋاكالەتچىسى سۈپىتىدە قورچاق خان قىلىپ تەيىنلىنىپ، ئىسمائىلخان ۋە ئۇنىڭ خاندانىنى ئەسىر ئورنىدا ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىغا ئېلىپ كېتىدۇ. ئاپاق غوجا ئۇلارنى «بۇ خىزمىتىگە قۇرۇق قول يانمىسۇن دەپ، مىڭ تۆتۈن، مىڭ تەڭگىگە ھېساب قىلىپ سەرۆپپاي ئىنئام قىلدىلەر، كېيىنكى زاماندا مىڭ تەڭگىگە تون مۇدەس بولۇپ قالدى» (مۇھەممەد سادىق كاشغەرىي «تەزكىرەئى ئەزىزان» 51 ـ بەت.) ئەمما، جۇڭغارلار ئاپاق خوجىغا پۈتۈنسۈرۈك «خانلىق» ھوقۇقىنى بەرمەستىن، بەلكى ئۇنى «سىمۋوللۇق ھۆكۈمران» قىلىپ قويۇپ، ئەمەلىي ھوقۇقنى يەنىلا ياركەند خانلىقىنىڭ خان جەمەتىگە مەنسۇپ ۋە تۇرپان ھۆكۈمرانى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئابدۇرېشىتقا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ.

نېمىلا دېگەن بىلەن، ئاپاق غوجا ئۇيغۇر يۇرتى بولغان كاشغەر ۋە ئۇنىڭ خەلقىنى جۇڭغارلار (ئويراتلار ياكى قالماقلار)غا قارام قىلىپ بېرىش بەدىلىگە «قورچاق خان» بولغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى جاڭجال ۋە نىزالار بىلەن تولغان زۇلمەتلىك بىر دەۋر ـــ «غوجىلار دەۋرى» (1680 ـــ 1759) نىڭ مۇقەددىمىسى باشلىنىدۇ. ۋاھالەنكى، ئاپاق غوجىنىڭ «سىمۋول خاراكتېرلىك خان»لىقىمۇ ئۇزاققا بارمايدۇ. ئابدۇرېشت ئاپاق غوجىنىڭ تەسىرىنى ئاجىزلىتىش ئۈچۈن بىر قاتار چارە ـ تەدبىرلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئاپاق غوجا «چېكىنىش» ئارقىلىق «قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش» تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، ئابدۇرېشىتخاننى غۇلىتىپ تاشلايدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىنىسى ـــ ئاق تاغلىقلارغا مايىلراق بولغان مۇھەممەد ئەمىن ياركەند خانى بولىدۇ. مەسىلە بۇنىڭ بىلەنمۇ ھەل بولمايدۇ. ئاق تاغلىق، قارا تاغلىق دەپ ئاتالغان غوجىلارنىڭ ئىككى دىنىي مەزھىپى تاكى 1759 ـ يىلىغىچە كاشغەرنى تەپرىقىچىلىق قىسمىتىگە دۇچار قىلىدۇ. يەنى «ئاق تاغلىق»، «قارا تاغلىق» ئىككى گۇرۇھنىڭ كۈرىشى بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ، ئۇلاردىن قايسىسى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىسە شۇ گۇرۇھ ۋەكىللىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشى ئەنئەنىگە ئايلىنىدۇ ۋە ناھايىتى كۆپ پاجىئەلەر يۈز بېرىدۇ.

گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي قاتارلىقلار مانا مۇشۇنداق بىر مۇرەككەپ دەۋردە ياشىغان. ئۇلار جۇڭغارلارنىڭ قولچوماقى بولۇپ كاشغەرىيەدە ھاكىمىيەت سوراۋاتقان بىر تۈركۈم غوجا ئاق سۆڭەكلىرىنىڭ يۇرتنى دەپسەندە قىلىش، خەلق ئاممىسىنى قاقتى ـ سوقتى قىلىش، ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتى ھېسابىغا يۇرتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى قۇربان قىلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتقان، تۇزكورلۇق، نەپسانىيەتچىلىك قىلمىشىنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يېتىۋاتقان بولغانلىقى ۋە ئاز سانلىق غوجىلارنىڭ نەقشىبەندىيە سۇلۇكىنى سۈيئىستېمال قىلىپ ئوتتۇرىغا چىقارغان «تەركىۋەتەن قارىشى»

ئەينى چاغ كىشىلىرىنىڭ ئىدېئولوگىيەسىگە بەلگىلىك دەرىجىدە تەسىر قىلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ۋىجدانلىق، ئىراقنى كۆرىدىغان بۇ شائىرلار تالان - تاراج قىلىنىۋاتقان، دەپسەندە قىلىنىۋاتقان يۇرتىنىڭ تەقدىرىنى، خانىۋەيرانچىلىققا ئۇچراۋاتقان يۇرتداشلىرىنىڭ ھال - ئەھۋالىنى كۆرۈپ، ئىچ - ئىچىدىن ئېچىنغان، غەزىپى قايناپ - تاشقان بىر ھالەتكە كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن، يۇرتداشلىرىنىڭ دەردىگە دەرمان، ئازابىغا مەلھەم، سۇنغان روھىغا ئۈمىد، ئېگىلگەن قامىتىگە جاسارەت بېغىشلاش مەقسىتىدە قوللىرىغا قەلەم ئېلىپ، يۇرتىنىڭ مۇقەددەسلىكى، گۈزەللىكى، ئۇلۇغلىقىنى نامايان قىلىدىغان، يۇكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇنىغا ئىگە غەزەللىرىنى ئوتتۇرىغا چىقارغان.

شۇنىسى ئېنىقكى، «ئۆچ غەزەل»نىڭ مەيدانغا كېلىشى تاسادىپىيلىق بولماستىن، بەلكى بىر تارىخىي مۇقەررەرلىك. يىراقتا دېيىلگەندەك، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى زامان ئەدەبىياتىدا خەلقچىللىق، يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەكس ئەتكەن. ئەمما بۇنداق ئىدىيە غۇۋاراق، شالاڭراق، ئابستراكت ئۇسۇلدا ئەكس ئەتكەن. ئۇنىڭغا كۆپ ھاللاردا تاسادىپىيلىق ئامىللىرى ئارىلىشىپ قالغان. مۇقەررەرلىك جەريانىغا دېگەندەك يېتەلمىگەن. بۇنىڭ تارىخىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىي سەۋەبلىرى بار، ئەلۋەتتە. گۇمانىم، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلار ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ئىدىيەسىدە مۇھىم بىر بۇرۇلۇش بولۇۋاتقان، تېخىمۇ يۇكسىلىش، تۇراقلىشىش ئالامىتى كۆرۈلۈۋاتقان بىر پەيتتە ياشىغانلىقى ئۈچۈن، دەۋرنىڭ تەرەققىيات يۈزلىنىشىنى، يۇرتداشلىرىنىڭ ئىدىيەۋى ئاڭ ئۆزگىرىشىنى، جەمئىيەتنىڭ ئىجتىمائىي پىكىر ئېقىمىدىكى بۇرۇلۇشنى يىراقنى كۆرەرلىك ئاساسىدا، سەزگۈرلۈك بىلەن كۆزىتىپ ھەم ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرت سۆيەرلىك قارىشىدىكى تاسادىپىيلىق يۆنىلىشىدىن مۇقەررەرلىك يۆنىلىشىگە بۇرۇلغان ھالقىلىق پەيتنى چىڭ تۇتۇپ، دېلىغۇللۇقنى تاشلاپ، كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، قولىغا قەلەم ئېلىپ، ئۆز يۇرتلىرىنىڭ گۈزەل سىماسىنى، سەلتەنەتلىك ئوبرازىنى زوق - شوخ بىلەن مەدھىيەلەپ، مۇستەھكەم ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت تارىخىي مۇقەررەرلىكنىڭ شوئارىنى ئۈنلۈك توۋلىيالىغان. بۇ ئارقىلىق ھەربىر ئاڭلىق ئىنساندا ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار چۈشەنچە - ئېتىقادنىڭ بولىدىغانلىقىدىن ئىبارەت مۇقەررەرلىكنىڭ شەيئىنىڭ تەرەققىيات جەريانىدىكى ساقلىنىپ بولمايدىغان، چوقۇم بارلىققا كېلىدىغان ئاڭ - يۈزلىنىش ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم بەدىئىي ئۇسلۇبتا ئىپادىلەپ، بۇ ھەقتىكى ئۆزىنىڭ خاھىشىنى روشەن ھالدا ئىسپاتلاپ بەرگەن.

«ئۆچ غەزەل»دىكى بەدىئىي ماھارەت

بۇ ئۆچ غەزەل پوئېزىيەنىڭ لىرىك تۈرىگە مەنسۇپ بولۇپ، شەرق مۇسۇلمان ئەللىرى ئەدەبىياتىدا ئۇزاق تارىخقا ۋە چوڭقۇر تەسىرگە ئىگە. جۈملىدىن ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىمۇ يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» (1069 — 1070 - يىللىرى) داستانىدىكى غەزەل ژانىرىغا مەنسۇپ بەزى شېئىرىي كۇپلېتلارنى باشلىنىش نۇقتىسى قىلىپ ھېسابلىغاندا، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مىڭ يىللىق تارىخنى بېسىپ ئۆتكەن. چاغاتاي تىلى ئۇسلۇبىدىكى ئەدەبىياتنىڭ دەسلەپكى نامايەندىلىرى بولغان ئاتايى، سەككاكىي، لۇتفىي ۋە نەۋايىلارنىڭ شېئىرىي ئەسەرلىرى ئىچىدە غەزەللەرنىڭ تۇتقان ئورنى بىرقەدەر مۇھىم. بولۇپمۇ، ئۇستاز ئەلىشىر نەۋايى ئۇيغۇر — تۈركىي شېئىرىيەتتە غەزەلچىلىكنى يۇقىرى سەۋىيەگە يەتكۈزگەن. ئۇنىڭ «خەزائىنۇل - مەئانىي» ناملىق ئەسىرىدە 2600 پارچىدىن ئارتۇق غەزەل بولۇپ، مەيلى ئىدىيەۋىلىك جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى بەدىئىيلىك جەھەتتىن بولسۇن ئۇيغۇر — تۈركىي شېئىرىيىتىدىكى غەزەلچىلىكنىڭ مۇنەۋۋەر ئۈلگىسىنى تىكلەپ بەرگەن. كېيىنكى شائىرلار غەزەل ئىجادىيىتىدە مانا مۇشۇ نەۋايى يېزىپ قالدۇرۇپ كەتكەن غەزەللەرنى ئۈلگە قىلىپ، ئۆز غەزەللىرىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن.

ئۇلۇغ شائىر نەۋايى خەلقچىللىق روھى ۋە ئىنتېرناتسىونالىزملىق روھقا ئىگە شائىر بولغانلىقى ئۈچۈن، غەزەللىرىدە ناھايىتى كەڭ ئىجتىمائىي مەزمۇنلارنى ئەكس ئەتتۈرگەن، ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىقنىڭ ياڭراق شوئارلىرىنى توۋلىغان. ئەمما، بۇ خىل ئىدىيە نەۋايى ئەسەرلىرىدە يوشۇرۇن، ئابستراكت ئۇسۇلدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. 18 ـ ئەسىردە ياشىغان ياركەندلىك يەنە بىر رېئالىزمچى شائىر مۇھەممەد سىددىق زەلىلىي شېئىرلىرىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك بىرقەدەر كونكېرت ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولسىمۇ، بىراق خاسلاشالمىغان، ئوبرازى يىغىنچاقلىنالمىغان. گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلار بولسا ئەجدادلىرىنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىدىكى تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ، يۇرت سۆيەرلىك ئىدىيەسىنى زور دەرىجىدە خاسلاشتۇرغان، يىغىنچاقلاشقا تولىمۇ كۈچەپ، يۇرت سۆيەرلىك مەزمۇنىدىكى لىرىكا يېزىشتا ئۇتۇق قازانغان.

غەزەل لىرىكىلىق ئەسەر بولۇپ، ئۇنىڭدا قويۇق ۋە تولغۇن ھېسسىيات ئاساس قىلىنىدۇ. لىرىك ئوبراز يارىتىلىدۇ. ۋەقەلىك تىپىك ھەم كونكرېت بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇ قىسقا يېزىلىدۇ. مەسىلەن، «خەزائىنۇل ـ مەئانىي»دىكى غەزەللەرنى تەكشۈرگەندە، ئۇلارنىڭ بەش بېيىتتىن 11 بېيىتقىچە بولغان غەزەللەردىن تەركىبلەنگەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. لىرىكىلاردا ھېسسىيات قانچىكى قويۇق، تولغۇن ھالدا ئىپادىلىنىپ، ئۇرغۇپ تۇرسا، ئۇنداقتا بۇنداق شېئىرلارنىڭ تەسىرچانلىقى ۋە جەڭگىۋارلىقى كۈچلۈك بولىدۇ. قويۇق ھېسسىيات تېز ئەكس ئېتىدۇ، ئۇزاققىچە تەسىرىنى سۇسلاشتۇرمايدۇ. گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلار قايناق يۇرت سۆيەرلىك ھېسسىياتىنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئىپادىلەش ئۈچۈن، لىرىك شېئىردىيەتنىڭ يېتەكچىسى ۋە جەڭگىۋار ژانىرى ھېسابلانغان غەزەل ژانىرىدىن پايدىلىنىپ، كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكەن. ئۇلارنىڭ ياراتقان «كاشغەر، خوتەن، ياركەند»تىن ئىبارەت ئۈچ ئوبرازى لىرىك ئوبرازلار بولسىمۇ، بىراق كونكرېت ۋە تىپىك ئوبراز بولۇش شەرتىگە يېقىنلاشقان. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇرمەن بۇ «ئۈچ غەزەل»نى بېرىلىپ ئوقۇغىنىدا، ئۇنىڭدىكى قويۇق لىرىكىلىق ئوبراز ئىچىدىن تىپىكرەك ۋە كونكرېتراق بولغان كاشغەر، خوتەن، ياركەنتلەرنىڭ ئوبرازىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلەيدۇ.

غەزەل ژانىرىدا شەكىلنىڭ تۇتقان ئورنى تولىمۇ مۇھىم. بولۇپمۇ، كلاسسىك شائىرلار غەزەل يازغاندا غەزەللەرنى 5 كۇپلېتتىن 13 ياكى 15 كۇپلېت بىلەن توگەللىگەن. كۆپ غەزەللەر بەش، يەتتە، توققۇز كۇبلېت قىلىپ يېزىلغان. كۇپلېتلار ئىككى مىسرادىن تەركىب تاپقان. غەزەل يېزىش ئۈچۈن شائىرلار ئارۇز ۋەزنىنى تاللىغان ھەم ئارۇز ۋەزنىنىڭ خالىغان بەھرىلىرىنى تەدبىقلىغان. رىتىم، ۋەزىن، تۇراق، قاپىيە، رادىف، ئىنتىزاملىرىغا قاتتىق رىئايە قىلغان، قاپىيە سۆزلەرنى كۆڭۈل قويۇپ تاللىغان. گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلارنىڭ «ئۈچ غەزەل»ى بولسا كلاسسىكلارنىڭ غەزەلچىلىك ئەنئەنىسىگە تولۇق ۋارىسلىق قىلىنغان ئاساستا يېزىلغان. بولۇپمۇ گۇمنامنىڭ غەزىلى توققۇز كۇپلېت بولۇش ئالاھىدىلىكى بىلەن نەۋايى غەزەللىرىدە قوللىنىلغان مۇتلەق كۆپ ساندىكى توققۇز كۇپلېتلىق غەزەل شەكلى بىلەن بىردەك بولغان. نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلارنىڭ 12 كۇپلېتتىن تەركىبلەنگەن غەزەللىرى ئەنئەنىۋى غەزەلچىلىكنىڭ كۇپلېت ساندا قوللىنىلىدىغان تاق سانلىق كۇپلېت تۈزۈش قائىدىسى (مەسىلەن، 5، 7، 9، 11، 13، 15 كۇپلېت بولۇشتەك ئەندىزە)گە ئوخشىمايدىغان بولسىمۇ (بۇنىڭدا باشقا سەۋەب بولۇشىمۇ مۇمكىن)، بىراق ئۇزۇن يېزىلماي، كەڭ ۋە چوڭقۇر پىكىرلىك كىچىك ھەجىملىك شېئىرىي كۇپلېتلاردا ئىنتايىن روشەن، جەزبىدار، ئىنتايىن ئويناق ھالەتتە ئىپادىلەنگەن. بۇ لىرىكىلار تولىمۇ راۋان تىل بىلەن تۇراق ئايرىمىسى ئېنىق، ئاھاڭدار ئۇسلۇبتا يېزىلغان. مىسرالارغا بەك پاساھەتلىك سۆزلەر تاللانغان، توق ۋە توپ سۆزلۈك قاپىيەلەر ئىشلىتىلگەن.

گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلارنىڭ «ئۈچ غەزەل»دىكى تىلىنىڭ پاساھەتلىك ۋە ئۆتكۈرلۈكى، بولۇپ-

مۇ ئەرەبچە، پارسچە سۆز ــ ئاتالغۇلارنىڭ كۆپرەك قوللىنىلىشى بىلەن ئۆزگىچە ئالاھىدىلىكنى شەكىللەندۈرگەنلىكى، بۇ شائىرلارنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسىنىڭ چوڭقۇر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. شۇنداق قاراشقا بولىدۇكى، شائىرلار يۇقىرى مەدرىسە مائارىپى بىلەن تەربىيەلەنگەن، ئۆز خەلقىنىڭ ئەدەبىياتىدىن باشقا ئەرەب، پارس تىل ــ ئەدەبىياتى، مەدەنىيىتى بىلەن تونۇشلۇقى قويۇق بولغان. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شېئىرىي دىۋانلىرىغا كىرگۈزۈلگەن لىرىك شېئىرلىرىدىن باشقا، مۇشۇ «ئۈچ غەزەل»دە تۈركىي، ئەرەب، پارس تىللىرىدىكى سۆز ــ ئاتالغۇلارنى تەڭ نىسبەتتە قوللىنىپ، كۆزلىگەن نىشانغا ئۇتۇقلۇق يەتكەن، ئوتتۇرىغا قويماقچى بولغان پىكرىنى روشەن ھالدا ئىپادىلىيەلىگەن. بۇ يەردە شۇنى قىستۇرما قىلىشقا توغرا كېلىدۇكى، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىيلارنىڭ ئەرەب، پارس تىلىدىكى سۆز ــ ئاتالغۇلارنى كۆپرەك قوللانغانلىقى ئۆز دەۋرىنىڭ تىل ــ ئەدەبىيات، مەدەنىيەت ساھەسىدىكى ئالاھىدە بىر خىل ھادىسە بولۇپ، بۇنى ئىلمىي چۈشىنىش لازىم، ئەلۋەتتە. بۇنىڭغا بۈگۈنكى قاراش بويىچە مۇئامىلە قىلىدىغان بولساق، مۇھاكىمىدە يېڭىلگەن بولىمىز.

قەلەندەر ۋە «خوتەننامە»

ئافغانىستاننىڭ قۇندۇز شەھىرىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ، خوتەندە ئولتۇراقلىشىپ قالغان شائىر قەلەندەر 18 ــ 19 ـ ئەسىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مۇھىم ئورۇن تۇتۇپ كەلگەن. ئۇ شېئىرىيەتنىڭ لىرىك ۋە ئېپىك تۈرىدە نادىر ئەسەرلەرنى يازغان، ئۇنىڭ «دىۋانى قەلەندەر» ناملىق توپلىمى ساقلىنىپ قالغان. يەنە دۇنياۋى ئەسەر «شاھنامە»نى پارس تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. ئۇنىڭ بەدىئىي ئىجادىيىتىدە «خوتەننامە» دېگەن داستانىنىڭ تۇتقان ئورنى ئالاھىدە چوڭ بولغان. خوتەن قەسىدىسى ھېسابلانغان بۇ داستان يۇرت سۆيەرلىك تېمىسىغا بېغىشلانغان ئېسىل ئەسەرلەرنىڭ بىرى. ئۇ ئىككى قىسىمغا بۆلۈنگەن. جەمئىي 306 مىسرا. داستاننىڭ سەرلەۋھەسىدە بېشارەت بېرىلىشىچە، شائىرنىڭ ئۇلپەتداشلىرى «ئوبدان ۋە چوڭ شەھەرلەرنى تاشلاپسىز، خوتەنگە بارىپ تۇرۇپسىز، بىزلەر ئېشىتتۇق، خوتەن كىچىك ۋە ياقا يۇرت ئىكەن» دېگەن مەزمۇندا ئۇنىڭغا خەت يازغان. شائىر خەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، چوڭقۇر ئويلىنىپ، ئەمەلىي سېلىشتۇرۇش، كۆرۈپ پەرق ئېتىش، ھەقىقىي يۇرت تەمىنى تېتىشتەك سەرگۈزەشتىلىرى ئاساسىدا قويۇق ۋە ساپ، تەبىئىي يۇرت سۆيەرلىك ھېسسىياتى بىلەن سۇغۇرۇلغان رېئالىزملىق روھقا ئىگە سالام خەت «خوتەننامە»نى يېزىپ چىقىدۇ. شائىر «خوتەن» يۇرتىدىن ئىبارەت بۇ ئوبرازنى جانلىق تەسۋىرىي ۋاستىلەر بىلەن لىرىك ھېسسىياتنى بىرلەشتۈرگەن ھالدا ۋايىغا يەتكۈزۈپ سۈرەتلەيدۇ. قەلەندەر پىكرىنى لوگىكىلىق تەرتىپ بويىچە قانات يايدۇرۇپ، دەسلەپ ئۇۋىزىنىڭ باياشات تۇرمۇشى، دىلى سۇ ئىچەر يۇرتىدىن قۇرۇق قول سەپەرگە ئاتلىنىپ، شەھەر كېزىپ، ئاخىر خوتەنگە كېلىپ قالغانلىقى، كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، خوتەننىڭ ھەقىقەتەن تۇرۇپ قالغۇچىلىكى بار، يەرلىرى گۈلىستان، خەلقى كەرەملىك ساھىبخانا ئىكەنلىكىنى كۆرگەنلىكىنى يازىدۇ. شائىر خوتەندە تۇرغانسېرى ئۇنىڭغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتى چوڭقۇرلىشىدۇ. قەلبىدە ئوتلۇق ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تاشىدۇ. خوتەننىڭ يەر ـ زېمىنلىرى، باغ ـ باراڭلىرى، نازۇنېمەتلىرى، گۈل ـ گىياھ، ئاشلىق، مېۋە ـ چېۋىلىرى، ئوتياش ـ كۆكتاتلىرى، قاشتېشى زەركان بايلىقلىرى، قولى گۈل كاسىپلار ئىشلىگەن شايى ـ ئەتلەس، خام ـ ماتالىرى، ئاق كۆڭۈل ۋە مېھرىبان كىشىلىرى، چېۋەر ھۈنەر ئۇستىكارلىرى، ئىناق باياشات جەمئىيىتى شائىرغا زور ئىلھام مەنبەسى بولىدۇ. ئۇ ئۆزى كۆرگەن ۋە ئېسىل تەرىپلىرىنى ئاڭلىغان سەمەرقەند، تاشكەنت، ئىسفەھان، كەشمىر، بۇلغار، باغداد، ئۈرگەنچ، شىراز قاتارلىق شەھەرلەر بىلەن خوتەننى ئەمەلىي مىسال، ئېنىق تەسۋىرىي بوياقلار ئارقىلىق سېلىشتۇرۇپ كۆرسىتىپ، ئۆزى

كۆڭۈل قويغان مۇبارەك يۇرتىنى يۇقىرى جەلپ قىلىش كۈچى بار سۆيۈملۈك دىيار مىسالىدا ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئەكس ئەتكۈزىدۇ. قەلەندەر ئېتىبارسىز شەيئىنى كۆڭۈلگە ياققان يۇرتىنىڭ نەرسىسى دەپ بىلگىنىدە ئۇنى ئېستېتىك تەپەككۇر بىلەن نەقىشلەپ مۇنداق يازىدۇ:

خوتەن باغىنى چىتلاتقان تىكەنى،
دېمە سەن شەھرى سەبزىڭ نەۋبەھارى.

شائىرنىڭ بۇ يەردە تەسۋىرلەۋاتقىنى غايىۋى يەر، ھەۋزى كەۋسەرلىرى خىيالىي لەززەت بەرگۈچى سىرلىق جاي ئەمەس، بەلكى كىشىنى نەق نازۇنېمەتلەر بىلەن تەمىن ئەتكۈچى رېئال جەمئىيەت ئىدى. شۇڭا، قەلەندەر روھانىيلار ۋە مۇتەئەسسىپلەرنىڭ خۇراپىي قاراشلىرىغا قارشى ھالدا شىجائەت بىلەن قەلەمنى ئىشقا سېلىپ، كونكرېت، رېئال جەننەتنى مۇنداق سۈرەتلەيدۇ:

نەسەبىم ئاخىر تۇشتى خوتەنگە، ئېرۇر خەلقىنىڭ ئېينەكتەك زەمىرى.
كۆز ئاچتىمكىم، تۇشۇپدۇرمەن چەمەنگە. خوتەن دېمە، دېگىل فىردەۋسى ئەئلا،
خوتەن دېمە، گۈلىستانى ئېرەم دە، كەمالى قۇدرەتى ۋاجىب تەئالا.
تەمامى خەلقىنى ساھىب كەرەم دە. خوتەن دېمە، دېگىل دۇنيا بېھىشتى،
خوتەن دېمە، دېگىل جەننەت نەزىرى، بولۇپتۇر نۇرى رەھمەتدىن سىرىشتى.

مەلۇمكى، قەلەندەر ياشىغان دەۋردىكى شائىرلار يۇرت - ۋەتەننى ئېنىق بولغان ئىبارىلەر بىلەن بەس - بەستە زوقلىنىپ كۈيلەشكەن بولسىمۇ، لېكىن، كېيىنكى مەزگىللەرگە كەلگەندە، بولۇپمۇ ئابدۇرېھىم نىزارىي بەدىئىي ئىجادىيەت ئېلىپ بارغان دەۋر (1820 — 1850 - يىللار)دە بۇ خىل قىزغىنلىقتا قانداقتۇر بىر خىل ئېسكەنگىرەش ھادىسىسى كۆرۈلگەنىدى. شائىر قەلەندەر بۇ خىل تۇرغۇنلۇقنى چەبدەسلىك بىلەن ئۆزگەرتىپ يۇرت مەدھىيەسى ئىدىيەسىنى ئەدەبىيات ساھەسىدە جۇلالاندۇرۇپ، بىر بايراقدارغا ئايلاندى. بۇ قەدىرلەشكە تېگىشلىك روھ ئىدى. قەلەندەر ھەقىقەتەن بىر تەۋرەنمەس ۋەتەنپەرۋەر شائىر. ئۇ تۇزىنى يەپ، ئېشىنى ئىچىپ ئىززەتلىك مېھمان بولۇپ، كۆڭلىنى ماگىنىتتەك ئۆزىگە تارتقان ئىككىنچى يۇرتى خوتەنىنىلا چەكسىز ياخشى كۆرگەنلىكىنى چىن ھېسسىياتى بىلەن ئىزھار قىلىپلا قالماستىن، بەلكى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن، سۆيۈملۈك ئانا يۇرتى «قۇندۇز»دىنمۇ مېھرىنى ئۈزەلمەي، دائىم پىكىر زىكرىدە يۇرتىنى ياد ئەتكەن، ئۇنىڭغا زارىقىپ، تەلپۈنگەنلىكىنى ئىپادىلەپ تۇرغان، مانا بۇلار شائىرنىڭ تەۋرەنمەس ئىرادىگە، قايىتماس ئىدىيەگە ئىگە زامانىسىنىڭ ئويغاق، زېرەك ئوغلانى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ. قەلەندەر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيەنى خەلقپەرۋەرلىك ئىدىيە بىلەن چەمبەرچاس باغلاپ چۈشەنگەن، ئۇ بۇ خىل چۈشەنچىسىنى «خوتەننامە»نىڭ ئىككىنچى ئابزاسىدا مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا كۆرسىتىپ بەرگەن. قەلەندەر بۇنىڭدا بىر گۈزەل رەنانىڭ ئېسىل تەرىپاتىنى قىلىپ، ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر مېھرى - مۇھەببىتى، يالقۇنجاپ تۇرغان ئوتلۇق ئىشتىياقى، پاك ئارزۇ ۋە ھەۋىسىنى ئىپادىلىگەن. شائىرنىڭ قەلبىنى چۇلغىۋالغان بۇ رەنا ساماۋى غايىۋى گۈزەل ئەمەس بەلكى ئۇ كېزىپ ئارىلاپ يۈرگەن يۇرتىنىڭ گۈزىلى ئىدى:

يۇرۇپ ئەردىم خوتەن شەھرىدە ھەر يان،
كۆرۈندى كۆزۈمە بىر ماھى تابان.

ئاجايىپ مەھۋەشۇ رۇخسارەسى گۈل،
قەلەندەر بولدى گۈلزارىغا بۇلبۇل.

شائىر نەزىرىدە ۋەتەن دېمەك خەلق دېمەكتۇر. يەنى بۇ ئورۇندا تىلغا ئېلىنغان «ماھى تابان» نوقۇل ئاشىق تەرزىدە شەيدا بولغان مەشۇق ئەمەس، بەلكى يۇرتنىڭ كۆركى ۋە زىننىتى بولغان خەلق ئىدى. ئۇ بۇ چۈشەنچىسىنى مۇنداق روشەنلەشتۈرگەن:

خوتەن ئەسلىدە ئەردى باغۇ بوستان، سالىپتۇر بۇ خوتەن ئىچرە ئاتەش.
تۇغۇلدى ئول پەرى بولدى گۈلىستان. خوتەن شەھرىنىڭ ئول زىننەتىدۇر،
تۇغۇلدى ئانادىن ئول شوخ مەھۋەش، ئەرۇسى مۇلك ھۆسنىنىڭ سەۋلەتىدۇر.

قەلەندەرنىڭ شۇنچە يەرلەرنى كېزىپ، كۆپ كىشىلەرنى كۆرۈپ، ئاخىر ئۆز رەنانى خوتەندە ئۇچراتقانلىقى ۋە ئۇنىڭ ھارارەتلىك ئىشق ـ پىراقىدا ئۆمرىنى خۇشچاغ ئۆتكۈزگەنلىكىنى كۆڭۈل قويۇپ تەسۋىرلىشىنىڭ روشەن قاراتمىلىقى بار ئىدى. دېمەك، شائىرنىڭ بۇ خىل ئوي ـ پىكرىدە باياشات يۇرتنى ياخشى كۆرۈشلا ئەمەس، بەلكى يۇرتنى ئاۋاتلاشتۇرغۇچى خەلقنىمۇ ھۆرمەتلەش، ئىززەتلەش ھېسسىياتى ئۇرغۇپ تۇرغان. بۇلار شائىر چۈشەنچىسىنىڭ كەڭ ئىكەنلىكىنى تەكرار ئىسپاتلايدۇ.

ئومۇمەن، قەلەندەر شېئىرىي مىسرالىرى بىلەن ئۆز دەۋرىنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى ئىپادىلىدى. مۇلكزارنى نەزمىگە قاتتى، ئوي ـ پىكىرلىرىنى ئىزھار قىلدى. زاماندىشلىرىنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ، ئىدىيەۋى يۈنىلىشىگە شاھىت بولدى. شۇڭا، ماددىي جەھەتتە «قەلەندەر» سۆيىتى بىلەن خارلىنىپ قالماستىن، بەلكى ئالىيجاناب ئەخلاقىي پەزىلىتى، باھاسىز مەنىۋى ئەمگىكى بىلەن يۇرتداشلىرى ئارىسىدا قەدىر ـ قىممەتكە ئېرىشىپ كەلدى.

ئابدۇلۋاھىد ۋە «كاشغەر» ھەققىدە مۇخەممەس

ئابدۇلۋاھىد (1842 — 1923)نىڭ تولۇق ئىسمى داموللا ئابدۇلۋاھىد قارىھاجى بولۇپ، كاشغەر شەھىرى نەزەرباغ يېزىسىنىڭ قوشكۆل كەنتىدە تۇغۇلغان. كاشغەر شەھرىدە مەدرىسلەردە ئوقۇغان ۋە شۇ شەھەردە ياشىغان. جۈملىدىن كاشغەر شەھرىدە قازىلىق خىزمىتىنى ئادىللىق بىلەن بېجىرىپ، يۇرتداشلار ئارىسىدا ياخشى تەسىر قالدۇرغان. ئۇ «كاشغەر» توغرىسىدا مۇنداق بىر پارچە مۇخەممەس يېزىپ قالدۇرغان:

شەرئىگە قىلغىل ئەمەل، ئەي جۈملە كارى كاشغەر،
بادەئى راھى تەرىقەت، جۈملە يارى كاشغەر،
ھامىلى مەغزى ھەقىقەت بىر دىيارى كاشغەر،
مىسكىنۇ يەتىم ـ يەسىرلەر غەمگۇزارى كاشغەر،
ئىلمۇ ئېرفان، شانۇ شەۋكەتنىڭ مۇنارى كاشغەر.

(ئەي كاشغەر شەرئىگە ئەمەل قىل، تەرىقەت مەيى يولى مىسالى كاشغەر، ھەقىقەتنى ئەقىل بىلەن كۆتۈرگۈچى ئەزىز دىيار كاشغەر، مىسكىن يېتىم ـ يېسىرلارنىڭ غەمگۇزارى كاشغەر، ئىلىم ـ ئېرپان، شانۇ شەۋكەتنىڭ يۈكسىكى كاشغەر).

شۈكرىلىللا، ھەق ياراتتى كاشغەرنى سەربەلەند،
دوستلارغا مەسكەن ئەتتى تەڭرىگە بولغاچ پىسەند،
يەتمىگەي ئافاتى ھادىس شەررىدىن سوزى گەزەند،
شۆھرەت ئەرمىش ئابى رەھمەت جايىدۇر باغى بەلەند،
يۈز ئېرىقتا جايى ئەرمىش ھەر دىيارى كاشغەر.

ئۆزگە ئىقلىملاردا بولسا جەبر بىدادى زۇلۇم،
ھىندۇۋۇ شامۇ خۇراساندا يۈرۈر بادى سەمۇم،
بەلخۇ تۈركىستان ئارا تاغدىن كېلۇر سەيلى ئەجۇم،
دەفئى ئېتىپ تۇرلۇك بەلاۋۇ فىتنە بىرلە نەھسى يەۋم،
قىل ھەقىقەتدە تۇفەيل ئولغاچ مەزارى كاشغەر.

ھەقتەئالا بىزگە قىلغاي فەيزى رەھمەت دەمبەدەم،
فەتھى نۇسرەت لۇتفى ئېتىپ دۈشمەننى زىرۇ زىبر قەدەم،
كۇفرى خارىستان باشىن قەتل ئەيلەگەي مىسلى قەلەم،
يەفئەلۇللاھ مايەشائۇ ھۆكمىنى تۇتۇپ مۇغتەنەم،
مىڭ بەلادىن ساقلاغاي تەڭرى دىيارى كاشغەر.

جەننەت ئەر بولسا، بىيىك بۇ كاشغەر ئاستىندەدۇر،
گەر تۆۋەن بولسا بېھىشت، ئانىڭ بۇ يەر ئۈستۈندەدۇر،
ۋەھم ئەيلەپ، يەتتە دەۋزەخ بۇ خەبەر ئۈستۈندەدۇر،
تەشنەلىكتىن ئۆزگە ئىقلىملار خەتەر ئۈستۈندەدۇر،
ياغدۇرۇپ رەھمەت سۈيىن ئەبرى بەھارى كاشغەر.

ھەقتەئالا بەندەلەرگە لۇتفى قىلغان چاغىدا،
نەچچە تۇرلۇك كان ياراتتى كاشغەرنىڭ تاغىدا،
ئەنجۇرۇ پىستە، ئانار، بادام گۈلىستان باغىدا،
مەدرىسە، مەكتەپ، مۇدەررىس، بىھىسابدۇر كانىدا
لەئلۇ ياقۇتۇ جەۋاھىر كۆھسارى كاشغەر.

ئارزۇ ئەيلەر كېلىپ، كۆرمەك شەھى ھىندۇستان،
قەيسەرى رۇمىي، شەھى ئىرانۇ مۇلكى ئىسفەھان،
خۇسرەۋى كۆچى فەرەڭۇ شەھرىيارى بوستان،
بولمادى كۆرمەك بەھەم بۇ جۇملەگە، ئەي دوستان،
ھەسرەت ئەتكەيلەر، بولالماي تاجدار كاشغەر.

كەلگەلى ھەسرەت يېگەنلەر، ھالىدۇر ئاسرۇ زەبۇن،
ئەيلەگەي ھاسىدلەر خەيلىنى تەڭرىم سەرنىگۇن،

باغرى بىرىيان، كۆزى گىرىيان، قەستىدۇر تۆكمەكتە خۇن،
بەرمەسۇن مەقسۇدىنى ھەرگىز خۇدايى زۇفۇنۇن،
خاھىشى ھەر كىمگە قىلماق خارۇزارى كاشغەر.

يا ئىلاھا، تاشلادى ئۆزىن ساڭا بىچارە پىر،
ئاجىزۇ بىچارەلەرگە سەن ئېرۇرسەن دەستىگىر،
بەس، تەۋۋەككۇل ئەيلەدىم لۇتفىڭگە مەن ئاجىز، فەقىر،
نەفسى شەيتان قەيدىدىن قۇتقاز مېنى، قىلما ئەسىر،
رەھىم قىلغىل ئەفۋ ئېتىپ جۇملە مەزارى كاشغەر.

تەجەللىي رۇبائىيلىرىدا «كاشغەر» تەسۋىرى

ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىنىڭ ئاخىرقى ۋەكىلى، ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىنىڭ باشلامچىلىرىدىن بىرى ھۇسەيىنخان ئەكبەر تەجەللىي (1856 ـــ 1925) بولسا كاشغەر ھەققىدە ئاجايىپ پاساھەتلىك ۋە بالاغەتلىك مۇنداق لىرىكىلارنى يازغان:

جان فىزائىيۇ ئابۇ ھاۋايەش پىندارى،
كى ئافەرىنشى رۇھ ئەز تۇراب كاشغەرەست.
ئەھلى فەزل بەراندەم سۇخەنكى ھەر يەك شان،
ھەزار مەردۇ يەكى دەر ھىساب كاشغەرەست.

(كاشغەرنىڭ سۇ ۋە ھاۋاسىنىڭ جاننى ئارتتۇرغۇچىلىكىدىن «جاننىڭ يارىتىلىشى كاشغەر تۇپرىقىدىنمىكىن» دەپ گۇمان قىلىسەن. كاشغەردىكى پەزىلەت ئىگىلىرى ھەققىدە شۇنداق سۆز سۇرەلەيمەنكى، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى كاشغەر ھېسابىدا بىر كىشى بولسىمۇ، ئەمما مىڭ كىشىگە تەڭدۇر).

زاھىل فەزل چەرانىم سۇخەنكى ھەر يەك شان،
ھەزارەد ھەر يەكىن دەر ھىساب كاشغەرەست.

(كاشغەر ھەققىدە قانداقمۇ سۆز يۇرگۇزەلەيمەن. ئۇلارنىڭ ھەربىرى باشقا يەرلەردە مىڭ كىشى، لېكىن كاشغەرنىڭ ھېسابىدا بىر كىشى).

بىكەسبى ھۇسنى مەكارىم مەرەۋ بىكەردەد جەھان،
كى ئەين مەئانى ئەندەر كىتاب كاشغەرەست.

(ئىلىم تەلەپ قىلماق ئۈچۈن باشقا يەرگە سەپەر قىلما، چۈنكى بۇ مەنىلەرنىڭ ھەممىسى كاشغەر كىتابى ئىچىدە تېپىلىدۇ).

زى جىلۋە ھەشت بېھىشت ۋەز قەدىر ھەفت پەلەك،
نەسب كاشغەرەست ۋەنئىساب كاشغەرەست.

(سەككىز بېھىش كۆرۈنۈشىدە كۆرۈنۈش كاشغەرنىڭ نەسىبەسىدۇر. ئۇستۇنلۇكنىڭ نىسابى كامىل بولۇشتا كاشغەر يەتتە ئاسمانغا ئوخشايدۇ).

بۇنداق شېئىرىي مىسرالارنىڭ يۇرت سۆيەرلىك، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىشتىياقىنى ئۇلغايتىشتا پۈتكۈل ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارى بولۇپ كەلگەنلىكى ئۆز ـ ئۆزىدىن مەلۇم بولۇپ تۇرۇقلۇق.

شەۋقىي غەزىلىدە «كاشغەر» تەسۋىرى

شىنجاڭ دېموكراتىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىلى قۇتلۇق هاجى شەۋقىي (1876 ــ 1937) 20 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا يازغان «كاشغەر» ناملىق غەزىلىدە مۇنداق مىسرالار بولغان:

كۆرمىگىل كاشغەرنى كەم، بۇ جايدا مەردانلار ياتۇر،
ھەزرىتى سۇلتان ساتۇق بۇغرايى خاقانلار ياتۇر.
خەلق ئۇچۇن قۇربان بولۇپ، دۈشمەن بىلەن قىلغان كۆرەش،
ئول شەھىدۇ قەھرىمان ئالىپ ئارسلانلار ياتۇر.
نۇر چېچىپ «قۇتادغۇبىلىك» خەلقنى قىلغان بەختىيار،
خاس يۇسۇپ هاجىبقا ئوخشاش ئەهلى ئىرفانلار ياتۇر.
يادىگار ئەيلەپ جاھانغا يازدى «دىۋانۇ لۇغات»،
مەھمۇدىل كاشغەر كەبى ئەهلى شەرەف ـ شانلار ياتۇر.
ئەيلىگەن «شەۋقىي»نى مەفتۇن ئەل ئۇچۇن نۇرلار چېچىپ،
بۇ شەھەردە كۆپلىگەن خەلق ئوغلى ئىنسانلار ياتۇر.

يۇرت سۆيگۈسىگە بېغىشلانغان شېئىرلاردىكى ئىدىيەۋى يۈكسەكلىك

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى مۇنبىرىدە زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاهىد، تەجەللىي، شەۋقىي قاتارلىق شائىرلار بىرسىنىڭ ئىزىنى بىرسى بېسىپ، شېئىرىي ھېسسىيات جەھەتتە بىر ـ بىرسىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدە ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يۇرتىدىكى شانۇشەۋكەتلىك شەھەرلەر بولغان كاشغەر، خوتەن، ياركەندلەرنى زوق ـ شوخ بىلەن كۈيلەپ، جاھالەتلىك كونا جەمئىيەتتە، تەركىيۋەتەن، لاماكان پىكىر ئېقىمى يامراپ كەتكەن بۇرۇقتۇملۇق مۇھىتتا يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ زەپەر مارشىنى ياڭرىتىپ، تىللاردا داستان قىلغان. بۇ شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى پوئېزىيەنىڭ خىلمۇخىل تۈر ـ شەكىللىرىدە يېزىلغان بولغىنىغا قارىماي، ئۇلاردا ئوخشاشلا يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيە تەسۋىرلەنگەن. يەنى زەلىلىي كەڭ ئۇيغۇر يۇرتلىرىنى، گۇمنام، ئابدۇلۋاهىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەر كاشغەرنى، نەۋبەتىي، قەلەندەرلەر خوتەننى، مەشھۇرىي ياركەندنى چوڭقۇر مۇھەببەتتى بىلەن كۈيلىگەن. مەلۇمكى، يۇرت سۆيەرلىك ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ تەركىبىي قىسمى. ۋەتەنپەرۋەرلىك بىلەن يۇرت سۆيەرلىك پەلسەپە ــ كىشىلىك قاراشتىكى ئومۇمىيلىق بىلەن قىسمەنلىكنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشايدۇ. يۇرت سۆيەرلىك قىسمەنلىك ئۇقۇمىغا، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئومۇمىيلىق ئۇقۇمىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئومۇمىيلىق بىلەن قىسمەنلىك دىيالېكتىكىنىڭ بىر جۈپ مۇھىم كاتېگورىيەسى. ئۇلار شەيئىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى پۈتۈنلۈك ۋە ئايرىملىق جەھەتتىن ئەكس ئەتتۈرىدۇ ھەم يەكۈنلەيدۇ. ئومۇمىيلىق دېگەندە، شەيئىلەرنىڭ پۈتۈنلۈكى ۋە شەيئىلەر تەرەققىياتىنىڭ ئومۇمىي جەريانى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. شەيئىلەرنىڭ پۈتۈنلۈكىنى تەشكىل قىلغان ھەرقايسى قى-

سىملار، ھەرقايسى تەرەپلەر ۋە شەيئىلەرنىڭ تەرەققىياتى جەريانىدىكى باسقۇچلار قىسمەنلىك بولىدۇ.
ئومۇمىيلىق بىلەن قىسمەنلىكنىڭ پەرقى نىسپىي بولىدۇ. مۇئەييەن شارائىتتا ئومۇمىي خاراكتېر ـ
لىك نەرسە ئىككىنچى بىر شارائىتتا قىسمەن خاراكتېرلىك نەرسىگە ئايلىنىدۇ، بۇنىڭ ئەكسىچە، مۇئەي ـ
يەن شارائىتتا قىسمەن خاراكتېرلىك نەرسە ئىككىنچى بىر شارائىتتا ئومۇمىي خاراكتېرلىك نەرسىگە
ئايلىنىدۇ. ئۇلۇغ ئىدىيە سانسىزلىغان يەككە ئىدىيە، ئۇششاق ئىشلاردىن يىغىلىپ ۋۇجۇدقا كېلىدۇ.
مەسىلەن، گۇمنام، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەرنىڭ شېئىرىدا تەسۋىرلەنگەن «كاشغەر» ــ قەش ـ
قەردىكى ھەرقايسى شەھەر ـ ناھىيەلەرگە نىسبەتلەشتۈرۈپ ئېيتقاندا، ئۇ، ئومۇمىيلىق بولىدۇ، پۈتۈن
شىنجاڭغا، پۈتۈن جۇڭگوغا نىسبەتەن ئېيتقاندا بولسا، قىسمەنلىك بولىدۇ. نەۋبەتىي، قەلەندەرلەرنىڭ قە ـ
لەمى ئاستىدىكى «خوتەن»، مەشھۇرىي قەلىمى ئاستىدىكى «ياركەند»لەر ھەققىدىمۇ شۇنداق پىكىرلەرنى
ئېيتىش مۇمكىن.

ئومۇمىيلىق بىلەن قىسمەنلىك ھەم پەرقلىق، ھەم باغلىنىشلىق بولۇپ، ئىككىسى دىيالېكتىك بىر ـ
لىكنى تەشكىل قىلىدۇ. «بىر پۈتۈنلۈك خاراكتېرىدىكى نەرسە قىسمەنلىكتىن ئايرىلىپ مۇستەقىل
تۇرالمايدۇ. بىر پۈتۈنلۈك ئۆزىنىڭ بارلىق قىسمەنلىكلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ». «قىسمەنلىك خاراكتېرى ـ
دىكى نەرسە بىر پۈتۈنلۈك خاراكتېرىدىكى نەرسىگە تەۋە بولىدۇ» (ماۋ زېدۇڭ: «جۇڭگو ئىنقىلابىي ئۇرۇ ـ
شىنىڭ ئىستراتېگىيە مەسىلىسى»، «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى»، 1 ـ توم، ئۇيغۇر كونا يېزىق نەش ـ
رى، 325 ـ بەت). بۇنىڭدىن مەلۇمكى، ئومۇمىيلىق قىسمەنلىكنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، قىسمەنلىك ئو ـ
مۇمىيلىقنىڭ تەركىبىي قىسمى، ئومۇمىيلىق قىسمەنلىكتىن ئايرىلالمايدۇ. ھەرقايسى قىسمەنلىكلەر
بولمىسا ئومۇمىيلىق بولمايدۇ. لېكىن، ئومۇمىيلىق قىسمەنلىكنىڭ ئاددىي يىغىندىسى ئەمەس، بەلكى
ئىچكى باغلىنىشلىقى بولغان بىر پۈتۈن گەۋدە.

زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىي قاتارلىقلار كۈي ـ
لىگەن كاشغەر، خوتەن، ياركەندلەر كاشغەر، خوتەن، ياركەندلەرگە نىسبەتەن ئومۇمىيلىققا ئىگە ئۇقۇم،
ئەمما، پۈتۈن مەملىكەتكە نىسبەتەن قىسمەنلىككە ئىگە ئۇقۇم. ۋاھالەنكى، يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىككە ئە ـ
گە بۇ ئوت يۈرەك، جاسارەتلىك شائىرلار تەسۋىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك ئىدىيەسى قىسمەنلىك دائىرىسى ـ
دىن ھالقىپ چىقىپ، ۋەتەنپەرۋەرلىكتىن ئىبارەت ئومۇمىيلىققا ئىگە ئالىيجاناب ئىدىيە، يۈكسەك
قاراشنىڭ يالقۇنلۇق ئىپادىلىنىشى بولۇپ قالغان.

مەلۇمكى، كاشغەر، خوتەن، ياركەندلەر شىنجاڭدىكى قەدىمكى تارىخقا، باي مەدەنىيەتكە، سەلتەنەتلىك
نامۇ ئاتاققا ئىگە خاسىيەتلىك يۇرتلاردىن بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ باي مەدەنىيىتى، شاند ـ
لىق تارىخىي سەھىپىلىرى بىلەن ۋەتەننىڭ شانۇشەۋكەتلىك مەرىپەت غەزىنىسىگە مۇناسىپ ھەسسىلىرى ـ
نى قوشقان، يارانقان تۆھپىلىرى تىللاردا داستان بولغان، يىپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزۈلمەس ئېقىن ـ
لىرىغا جور بولۇپ شەرققە، غەربكە تارقالغان. گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي،
شەۋقىيلەر ئۆز يۇرتلىرىنىڭ مانا مۇشۇنداق جەزبىدار قىياپىتى، مۇبارەك نام ـ ئاتاقلىرىدىن ھەقىقىي
ۋىجدان يېقىدىن، چىن يۈرىكىدىن ئېيتىخارلىق ھېس قىلىشىپ، تىزگىنسىز قايناق ھېسسىياتىنى
ئىشقا سېلىپ، ياڭراق ئاۋازى بىلەن پۈتۈن ئالەمگە تارالسا سۇسلاپ قالمايدىغان، بوشىشىپ كەتمەيدىغان
ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بىلەن تويۇنغان غەزەللىرىنى يېزىپ، ئابىدىلەشتۈرگەن.

ۋەتەنپەرۋەرلىك ــ ۋەتەنگە بولغان مۇھەببەت. «ئەسىرلەر مابەينىدە ئۆز ۋەتىنىگە مۇستەھكەم ئورناد ـ
قان ئەڭ چوڭقۇر مۇھەببەت» («لېنىن ئەسەرلىرى»، 1956 ـ يىلى خەنزۇچە نەشرى، 28 ـ توم، 168 ــ
169 ـ بەتلەر.) ماتېرىيالىزملىق قاراش بويىچە، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئوخشاش بولمىغان دەۋردە ئوخشاش بول ـ

مىغان مەزمۇنغا ئىگە بىر خىل تارىخىي ھادىسە سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىجتىمائىي ئاڭنىڭ ئىنتايىن مۇھىم بىر ئامىلى، شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر خىل تارىخىي كاتېگورىيە. ئۇ يوقلۇقتىن بارلىققا، ئاددىيلىقتىن يۈكسەكلىككە، كىچىكلىكتىن بۈيۈكلۈككە، تارلىقتىن كەڭلىككە، تېيىزلىقتىن چوڭقۇرلۇققا قاراپ تەرەققىي قىلىپ كەلگەن.

زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەرنىڭ يۇرت سۆيەرلىك تېمىسىغا بېغىشلانغان شېئىرلىرى تولىمۇ يارقىن، تولىمۇ جەزبىدار، ئۇلۇغۋار روھ بىلەن ئىپادىلەنگەن بولۇپ، ئۇ ئۇزاق يىللىق تۇرمۇش تەجرىبىسىنىڭ، تولغان بىلىم قۇرۇلمىسىنىڭ، ئالىيجاناب كىشىلىك قاراشنىڭ، يۈكسەك بەدىئىي ئىقتىدارنىڭ مەھسۇلى. بۇنداق لىرىكىلار ئاددىي چۈشەنچە ئاساسىدا، يۈزەكى بىلىم سەۋىيەسىدە، سۇس ئىرادە ئاستىدا مەيدانغا كېلىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

ئىنسانىيەتنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلىرى، ھالقىلىق باسقۇچلىرىدا، ئوخشاش بولمىغان يۇرت، رايون، دۆلەت ـ مەملىكەتلەردە، ماكان ـ زامانلاردا، ئوخشاش بولمىغان تۈزۈم، جەمئىيەتلەردە يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ ئىپادىلىرى خىلمۇخىل شەكىل، ئۇسۇل ۋە قىياپەتتە ئەكس ئەتكۈزۈلگەن. ئۇنى يىغىنچاق يوسۇندا بايان قىلغاندا، ئەجدادلىرىنىڭ تۇپرىقىنى، يۇرتىنى، ۋەتىنىنى سۆيۈش، ئۇنىڭ ئار ـ نومۇسىنى قوغداش، يۇرتىدا ياشىغۇچى خەلقنى سۆيۈش، قوغداش ۋە مۇھاپىزەت قىلىش، يۇرتى ـ ۋەتىنى، خەلقى ئۈچۈن ئىشلەش، ئىجاد قىلىش، بارلىقىنى شۇ يۇرت، شۇ خەلققە بېغىشلاش، خەلقنى تەشكىللەش، يېتەكلەش، ئۇلۇغ يولباشچىلارغا ئەگىشىش، دۆلەت ـ مىللەتنىڭ داھىيلىرىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشۇش، ئىجتىمائىي بىرلىك ۋە مۇقىملىقنى قوغداش، ۋەتەن، مىللەت ـ خەلقنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى ساقلاش دېگەنلىك. يەنىمۇ ئۇچۇقلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا، ۋەتىنى، خەلقى ھايات ـ ماماتلىق سىنىقىغا دۇچ كەلگىنىدە قولىغا قورال ئېلىپ، ئۇرۇش مەيدانلىرىدا كۆكرەك كېرىپ چىقىپ، رەقىبلەر بىلەن قانلىق تىركىشىپ ئۇرۇشۇپ، ئۆز خەلقى، ئۆز يۇرتىنىڭ مۇستەقىللىقى، ئازادلىقى، ھۆرلۈكى، تىنچلىقى، بەخت ـ سائادىتىنى قوغداش، قۇربان بېرىش يولى بىلەن ئەكس ئەتكۈزۈلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ۋەتىنى، خەلقىنى روناق تاپقۇزۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ھەرخىل ئىشلەپچىقىرىش ئەمگەكلىرىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ، ئۆز دائىرىسىدىكى خىزمەتلىرىنى قىلىش يولى بىلەن، بەزىدە، مەنىۋى خىزمەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئىجادىيەت ـ كەشپىياتلارنى يارىتىپ، ئاۋام خەلقنىڭ مەنىۋىيىتى، ئەمگەك ـ مېھنىتى، غەيرەت ـ شىجائىتى، ئارزۇ ـ ئارمان، غايىلىرىغا ئىلھام ـ مەدەت بېرىش، بەدىئىي يوسۇندا تەسۋىرلەش، نەزمىلەرگە قوشۇپ، كۈيلەش شەكلى بىلەن ئىپادىلەنگەن.

يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك كىشىلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، تەربىيەلىنىشى، كەسپى، ئورنى ۋە مەۋقەسىگە ئاساسەن ھەرخىل شەكىلدە ئىپادە قىلىنىدۇ. تەۋرەنمەس ئېتىقاد، چىن ھېسسىياتقا ئىگە شائىرلار يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك چۈشەنچىسىنى ئوبرازلىق شېئىرىي پىكىر ئارقىلىق ئىپادىلەيدۇ. ئۇلار ۋەتەندىن ئىبارەت بۇ كونكرېت ئوبيېكتنى تەسۋىرلىگەندە بىردە ئېنىق تەسۋىر ۋاسىتىلەرنى ئوقۇشلۇق ۋە تەسىرلىك يوسۇندا ئىشلەتسە، يەنە بىردە مۇبالىغە، تەسەۋۋۇر ۋە ئوبراز ۋاسىتىسىگە تايىنىپ، شېئىرىي مىسرالارنى ئاجايىپ جەزبىدار قىياپەتكە ئىگە قىلىپ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ نازۇك قەلبى ۋە تەسكىن ھېسسىياتىنى لەرزىگە سالىدۇ.

يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۆز نۆۋىتىدە يەنە مۇئەييەن زامان ۋە ماكاندا ياشىغۇچى ھەم يۇرت ـ ۋەتىنىنىڭ ئىگىسى، كۆركى، گۈلى ھېسابلانغان كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ـــ ۋەتەنپەرۋەرلىك كەيپىياتىنى توغرا مۆلچەرلەش، ئۇنى ساغلام ئىدىيەنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن ئېنىق تونۇش، قىممىتىنى چۈشىنىش، قەدرىنى بىلىش قاتارلىق تەرەپلەردىمۇ ئىپادىلىنىدۇ.

يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئادەتتە يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا ئۇسۇلدا ئىپادىلىنىدۇ. بەزىلەر ئۆزىنىڭ ھاياتىدىكى قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىكى ياكى بىلگەن تەقدىردىمۇ، داۋراڭ قىلماي، ئۈن ـ تىۋشىنى چىقارماي ۋەتەن يولىدىكى ئىش ـ خىزمەتلىرىنى داۋاملاشتۇرۇشى مۇمكىن. يەنە بەزىلەر ئۆزى سەزمىگەن ئەھۋالدا، تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ۋەقە ۋە ھادىسىلەردە مەشھۇر ۋەتەنپەرۋەر قەھرىمانغا، جاسارەتلىك جەڭچىگە، ئىنقىلابىي قۇربانغا ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. مانا مۇشۇنداق ئەھۋالدا، مەيلى يوشۇرۇنغان ۋەتەنپەرۋەرلىك بولسۇن، مەيلى ئاشكارا ئىپادىلىنىدىغان ۋەتەنپەرۋەرلىك بولسۇن، ئۇنى ئاڭقىرىش، بىلىش، چۈشىنىشنىڭ ئۆزى ساپ ئەقلىنىڭ ۋە بىر خىل يۈكسەك ئىجتىمائىي قاراشنىڭ بولۇشىنى تەقەززا قىلىدىغان ئاڭلىق ئىدىيەۋى ھەرىكەت.

شەخسنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكى چەكلىك، قىسمەنلىكتىن ئىبارەت، ئاۋامنىڭ، خەلق ئاممىسىنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكى بولسا چەكسىز، ئومۇمىيلىق خاراكتېرگە ئىگە بولغان بولىدۇ. شەخسنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئومۇمنىڭ، خەلق ئاممىسىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىنىڭ تەركىبىي قىسمى. ئومۇمنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكى سانسىزلىغان شەخسلەرنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشىنىڭ مۇجەسسەمىدىن ئىبارەت. شەخس ئۆزىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشىنى ئومۇمنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشىنىڭ ئىچىگە تەبىئىي يوسۇندا بىرىكتۈرۈۋېتەلىگەندە، ئاجرالماس قىياپەتكە ئىگە قىلالىغاندا ئاندىن ئۆزىنىڭ ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلالايدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە، شەخسنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكى يەككە ـ يېگانە قالىدىغان بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ دەرىجىسى بەك تۆۋەن. ھەتتا ئەرزىمەس بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

17 ـ ئەسىردىن باشلانغان شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا، جۈملىدىن مۇرەككەپ تارىخىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي مۇھىتتىدا ياشىغان زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىي قاتارلىق قايناق ھېسسىياتلىق، جاسارەتلىك شائىرلار ئالدى بىلەن كەڭ خەلق ئاممىسى ئارىسىدا كۆتۈرۈلگەن ۋە قايناق دولقۇنغا ئايلىنىۋاتقان يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنىڭ ماھىيىتىنى توغرا بايقاشقا ماھىر بولغان، يۇرتداشلىرى ئارىسىدا كۆتۈرۈلگەن يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك كەيپىياتىنىڭ يۆنىلىشىنى ئېنىق مۆلچەرلىيەلىگەن. شۇنىڭ بىلەن ئەنە شۇ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ پايانسىز، دولقۇنلاپ تۇرغان يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى ئۆزلىرىنىڭ ئاددىي، تار دائىرىدىكى يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك قارىشى بىلەن ئۇتتۇقلۇق ھالدا بىرلەشتۈرۈپ، بىر تارىخىي دەۋر، بىر تارىخىي ئېقىم، بىر توپ ئىنسان تۈركۈمىنىڭ ئىرادىسىگە ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلىدىغان يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ناخشىسىنى ياڭراتقان. يەنى بۇ يۈكسەك ئاڭغا ئىگە شائىرلار ئۆزلىرىنىڭ تەۋرەنمەس يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيەسىنى قەلەم بىلەن، لىرىك شېئىر بىلەن، شەرق پوئېزىيەسىدىكى ئەڭ جەڭگىۋار شېئىرىي شەكىل بولغان غەزەل ژانىرى بىلەن ئىپادىلەپ، خەلقنىڭ تەۋرەنمەس يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيەسىنى يۇقىرى سەۋىيەگە كۆتۈرگەن، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك چۈشەنچىسىنىڭ كېڭىيىشى ۋە چوڭقۇرلىشىشىغا زور دەرىجىدە ھەسسىسىنى قوشقان. بۇ ئەلۋەتتە قەدىرلىنىشكە، تەقدىرلىنىشكە، ئۈلگە قىلىنىشقا تېگىشلىك بىر خىل ئېسىل پەزىلەت، بىر خىل ئالىيجاناب روھ.

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا يۇرت سۆيەرلىك ــ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئۇزاق تارىخقا ئىگە بىر خىل ئىدىيەۋى ئېقىم. بۇ خىل ئېقىم بەزى ئەدىبلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە يوشۇرۇنراق، مەۋھۇمراق ۋە ئابستراكتراق ئۇسۇلدا ئەكس ئەتكۈزۈلگەن بولسا، بەزىلەرنىڭ ئەسەرلىرىدە بىرقەدەر ئېنىقراق، روشەنرەك، قاراتمىلىقى بولغان، كونكرېتراق ئۇسۇلدا ئەكس ئەتكۈزۈلگەن. مەيلى قانداق ئۇسۇلدا ئەكس ئەتكۈزۈلگەن بولسۇن، ئۇيغۇرلار-

نىڭ قەدىمكى ئەدەبىيات ساھەسىدىكى ئەدىبلىرىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ئەدىبلەردىن بولۇپ، ئۇلار يېزىپ قالدۇرغان ئەسەرلەرنىڭ ئاساسىي ئىدىيەسىدە خەلقچىللىق، يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇر ئەدىبلىرىنىڭ نۇرغۇن سەرخىل ئەسەرلىرى سۆيۈپ ئوقۇلۇپ كېلىنگەن، قولدىن - قولغا ئۆتۈپ ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىلغان، ئۆگىنىلگەن، ئۆرنەك - ئۈلگە ۋە مۇھاكىمە قىلىنغان. زەلىلىي، گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەردىن ئىبارەت بۇ يۈكسەك غايىگە ئىگە شائىرلار ئەجدادلىرىنىڭ يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق ئىدىيەسى، بولۇپمۇ، ئەجدادلىرى ئارىسىدىن يېتىشىپ چىققان يۇرت سۆيەر — ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر ئەدىبلەرنىڭ قايتماس ئىرادە، سۇنماس جاسارىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىپادىلەنگەن ئاساسىي مەۋقەگە ياندىشقان، شۇنىڭ بىلەن بىللە، پارچە - پۇرات، چۇۋالچاقراق ۋە يۇزەكىيرەك بولغان يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقچىللىق قاراشلىرىنى يەنىمۇ پىششىقلاپ، قويۇقلاشتۇرۇپ، چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، يۈكسەكلەشتۇرۇپ ھەم تىپىكلەشتۈرۈپ، «كاشغەر»، «خوتەن»، «ياركەند»تىن ئىبارەت شەرقتىكى مەرۋايىتلار قاتارىغا كىرىشكە شەرتى توشىدىغان شانۇشەۋكەتلىك ئۈچ شەھەرنىڭ يارقىن، تىپىك ئوبرازىنى ياراتقان. شېئىرلارنىڭ يارىتىلىشىدىكى بۇ خىل زۆرۈرىيەت گۇمنام، نەۋبەتىي، مەشھۇرىي، قەلەندەر، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەرنىڭ يۈكسەك ئىدىيەۋى ئاڭغا ئىگە، دەۋرنىڭ ئالدىدا ماڭىدىغان، دۇنيا قارىشى ۋە كىشىلىك قارىشى زامانداشلىرىنىڭ ئىدىيەسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان، زېھنى ئوچۇق، ئىلغار پىكىرلىك شائىرلاردىن ئىكەنلىكىنى يەنە بىر قېتىم ئىسپاتلايدۇ.

يىغىنچاقلىغاندا، گۇمنام، ئابدۇلۋاھىد، تەجەللىي، شەۋقىيلەرنىڭ «كاشغەر» تېمىسىدىكى شېئىرلىرى، نەۋبەتىي، قەلەندەرنىڭ «خوتەن»، مەشھۇرىينىڭ «ياركەند» تېمىسىدىكى شېئىرلىرى مەيلى ئىدىيەۋىلىك جەھەتتىن بولسۇن، مەيلى بەدىئىيلىك جەھەتتىن بولسۇن ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا مەڭگۈ جۇلالىنىپ تۇرىدىغان نادىر ئەسەرلەر. بۇلار ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدا يېگانىلىكى بىلەن مەشھۇر بولۇپ قالماستىن، بەلكى، جۇڭگو كىلاسسىك شېئىرىيىتى ساھەسىنىڭ ئاشۇ تارىخىي باسقۇچىغىچە بولغان دەققىلىرىدە قانداقتۇر بىر شەھەر - قەلئەسىنى شۇنداق جاراڭلىق، جەزبىدار، روشەن، ھېسسىياتلىق، ئېنىق تەسۋىرلىگەنلەرنىڭ بايراقدارى بولۇش سۈپىتى بىلەن يۈكسەك ئەدەبىي قىممەتكە ئىگە. بۇلارنى يەنە تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ يۇرت سۆيەرلىك — ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئىپادىلەنگەن كىلاسسىك شېئىر - غەزەللىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈش ئارقىلىقمۇ دۇنياۋى قىممىتىنى دەڭسەپ بېقىشقا توغرا كېلىدۇ، ئەلۋەتتە.

دېمەك، بۈگۈنكى كۈندە ئېلىمىزدە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئۇرغۇتۇش بويىچە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان ھەرخىل پائالىيەتلەرنىڭ ئىلھامى ۋە تەشۋىقاتلارنىڭ روھى بويىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەدەبىياتىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك مەزمۇنىغا ئىگە ئەسەرلەرنى قېزىپ چىقىرىش ۋە بۇ توغرىلىق مۇلاھىزە - مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىپ، ئوقۇرمەنلەر ۋە ئىلمىي خادىملارنىڭ كۆرۈشىگە سۇنۇش بىر خىل تارىخىي خىزمەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە «ئۈچ غەزەل» توغرىسىدا ئىزدىنىش، داۋاملىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىش شىنجاڭلىقلار، جۈملىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىنى ئۇرغۇتۇشتا ئىشلەشكە تېگىشلىك ئىلمىي خىزمەتلەرنىڭ بىرى، ئەلۋەتتە.

پايدىلانمىلار:

1. مۇھەممەدئىمىن گۇمنام (ھىرقەتىي): «دىۋانى گۇمنام» (مىرسۇلتان ئوسمانوف نەشرگە تەييارلىغان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 - يىلى نەشرى.

2. «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى — شائىر نەۋبەتىي ھەققىدە» (بارات ئىمىن نەشرگە تەييارلىغان)، «كوئېنلۇن

ئەدەبىياتى» (خوتەن)، 1979 – يىلى 1 – سان.

3. نەۋبەتىي: «دىۋانى نەۋبەتىي» (مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن نەشرگە تەييارلىغان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 – يىلى نەشرى.

4. ئىبراھىم مەشھۇرىي: «دىۋانى مەشھۇرىي» (مەمتىمىن يۈسۈپ نەشرگە تەييارلىغان)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 – يىلى نەشرى.

5. ن.ت.فىدىرېنكو (رۇسىيە): «خەنزۇ ئەدەبىياتى» (باراتوپ ئابدۇللا،خۇدۇمبەردىيوپ خېلەملەر تەرجىمىسى)،تاشكەنت «شەرق ھەقىقىتى» نەشرىياتى، 1958 – يىلى ئۇيغۇر كونا يېزىق نۇسخىسى.

6. «ئەدەبىيات لۇغىتى»، مەكتەپ نەشرىياتى، ئالمۇتا، 1974 – يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.

7. «جۇڭگو كىلاسسىك ئەدەبىياتى» (ئىككى قىسىم)، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى تىل – ئەدەبىيات فاكۇلتېتى تۈزگەن، شىنجاڭ رادىيو پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى تەرجىمە قىلىپ باستۇرغان، ئۇيغۇر يېڭى يېزىق شەكلىدىكى ئاق باسما نۇسخا، 1980 – يىلى.

8. ھاجى ئەخمەت: «ئۇيغۇر شېئىرىيىتى توغرىسىدا»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1982 – يىلى نەشرى.

9. روزېنتال. پ. يۇدىن (رۇسىيە): «قىسقىچە پەلسەپە لۇغىتى»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 – يىلى نەشرى.

10. «پەلسەپە ئاتالغۇلىرىغا ئىزاھات»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1985 – يىلى نەشرى.

11. «جۇڭگو بۈيۈك ئېنسىكلوپېدىيەسى.جۇڭگو ئەدەبىياتى» («中国大百科全书.中国文学»)، جۇڭگو بۈيۈك ئېنسىكلوپېدىيە نەشرىياتى، بېيجىڭ – شاڭخەي، 1986 – يىلى، خەنزۇچە نەشرى.

12. «ئەدەبىيات نەزەرىيەسى ئاساسلىرى» (ئابلەت ئۆمەر باشچىلىقىدا تۈزۈلگەن)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى،1997 – يىلى نەشرى.

13. «چاغاتاي تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى» (مۇھەممەتتۇرسۇن باھاۋىدىن قاتارلىقلار تۈزگەن)، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 – يىلى نەشرى.

14. ۋېي لياڭتاۋ، ليۇ جېڭيىن: «خوجىلار جەمەتى ھەققىدە»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2006 – يىلى نەشرى.

15. خالۇق ئېيپېكتىن (تۈركىيە): «ئېسكى تۈرك ئەدەبىياتى — نەزم شەكىللىرى ۋە ئارۇز»، دېرگان يايىنلارى، ئىستانبول، 2010 – يىلى نەشرى.

16. زەمىر سەيدۇللازادە: «ئارۇز ئىلمى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 – يىلى نەشرى.

17. ھۆرمەتجان فىكرەت: «خەراباتىي ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي مىراسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2011 – يىلى نەشرى.

18. «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (غەيرەتجان ئوسمان يېتەكچىلىكىدە تۈزۈلگەن)، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2012 – يىلى نەشرى.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا)

قۇربانجان ئابدۇقادىر، ئەرافات ھەسەن مۇسابايېۋ

«زەلىلىي دىۋانى»غا تولۇقلىما

زەلىلىي (1676 ــ 1756) بىزدە يېتەرلىك تەتقىق قىلىنمىغان شائىرلارنىڭ بىرسى. شۇڭا، ئۇنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى، ئىدىيەۋى مەنبەلىرى ۋە بەدىئىي ماھارەتلىرى ھازىرغىچە بىر ئۈچۈن غۇۋا بولۇپ كەلدى. زەلىلىي ــ شائىرنىڭ تەخەللۇسى بولۇپ، قەدىرسىز، خار، تۆۋەن... دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە «زەلىل» دېگەن بۇ سوفىستىك تەخەللۇس بىزگە شائىرنىڭ بەدىئىي ۋە ئېستېتىك دۇنياسىنى كۆزىتىشىمىز ئۈچۈن بىر نۇقتا ھازىرلاپ بېرىدۇ.

شائىرنىڭ ئىسمىنى مۇھەممەد سىددىق دەپ تىلغا ئالغان مەنبەلەر بار[①]. ئۇنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقىتلىرى ھەققىدىمۇ بىرنەچچە خىل قاراش مەۋجۇت. گەرچە ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بەزى ئۇچۇرلاردىن شائىرنىڭ 1676 ـ يىللىرى يەكەندە تۇغۇلغانلىقىنى تەخمىن قىلىشقا مۇمكىن بولسىمۇ[②]، ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە تولۇق ئىسمى ھەققىدە بىر ئېنىق ئۇچۇرغا ئىگە ئەمەس.

زەلىلىي تەتقىقاتىغا ئائىت دەسلەپكى يىرىك ئەمگەك سۆپىتىدە مەرھۇم ئۇستاز ھاجى ئىمىن تۇرسۇن ئەپەندى تەييارلاپ، 1985 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «زەلىلىي دىۋانى»نى كۆرسىتىش مۇمكىن. بۇنىڭدىن 29 يىل مۇقەددەم نەشرگە تەييارلانغان مەزكۇر ئەسەر ئەينى شارائىتتا نىسبەتەن ئىنتايىن ياخشى بىر ھالەتتە نەشرگە تەييارلىنىپ، مەزكۇر شائىرىمىزنى خەلقىمىزگە تونۇتقانىدى. شۇنداقتىمۇ شائىرنىڭ ئىجادىيىتى، بەدىئىي ماھارەتلىرى ۋە باشقا نۇقتىلاردىكى تەتقىقاتلارغا پايدىسى بولسۇن ئۈچۈن بىز بۇ قېتىم ئەينى ۋاقىتتا «زەلىلىي دىۋانى»نى تەييارلاشتا ئاساس بولغان «چوڭ دىۋان»، «كىچىك دىۋان» شۇنداقلا قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزېيدا ساقلىنىۋاتقان 0167 نومۇرلۇق نۇسخىلار ئاساسىدا «زەلىلىي دىۋانى»غا تولۇقلىما» بېرىشنى لايىق تاپتۇق. «زەلىلىي دىۋانى»غا كىرمەي قالغان غەزەل، مۇخەممەس، مەسنەۋىيلەر ھەققىدە ئەڭ دەسلەپتە «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى» ژۇرنىلىنىڭ 2013 ـ يىللىق 6 ـ سانىدا ئەرافات ھەسەن مۇسابايېۋ «زەلىلىي شېئىرلىرىنىڭ ۋەزىنلىرى» دېگەن ماقالىسىدە ئۇچۇر بېرىپ ئۆتكەنىدى. بۇ قېتىم يۇقىرىدا تىلغا ئالغان ئۈچ خىل نۇسخا ئاساسىدا «زەلىلىي دىۋانى»غا ئىنچىكە قاراپ چىقىپ، كىرمەي قالغان ئالتە غەزەل، ئىككى مۇخەممەس، بەش مەسنەۋى ۋە بىر قىسىم بەند، بېيىت، مىسرالارنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق. تۆۋەندە بۇ نۇسخىلار بىلەن تونۇشۇپ ئۆتەيلى:

① «ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (باش تۈزگۈچى: غەيرەتجان ئوسمان)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002 ـ يىلى نەشرى، 818 ـ بەت.
② «زەلىلىي دىۋانى» (ھاجى ئىمىن تۇرسۇن تەييارلىغان)، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985 ـ يىلى نەشرىنىڭ كىرىش سۆز 2 ـ بەت.

1. «زەلىلىي دىۋانى»: ھاجى ئەمىن تۇرسۇن تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلىنىپ، 1985 ـ يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان. ئەسەر زەلىلىي ئەسەرلىرىنىڭ قول يازما نۇسخىلىرىدىن «چوڭ دىۋان» ۋە «كىچىك دىۋان» دەپ ئات قويۇلغان ئىككى خىل نۇسخا ۋە بىر تەزكىرە ئاساسىدا تەييارلانغان. «زەلىلىي دىۋانى»غا 196 غەزەل، 27 رۇبائىي، 18 مۇخەممەس، بەش مۇستەھزاد، ئىككى قەسىدە، ئىككى تەزكىرە ۋە «سەپەرنامە» ناملىق ئەسەر كىرگۈزۈلگەن.

2. «چوڭ دىۋان»: «زەلىلىي دىۋانى»نى تەييارلاشتا ئاساس بولغان نۇسخىلارنىڭ بىرسى بولۇپ، مەرھۇم ھاجى ئەمىن تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۆچۈر بېرىشىچە، بۇ دىۋان قاتتىق قەغەز مۇقاۋىلىق، خوتەن قەغىزىگە كۆچۈرۈلگەن. بەت يۈزىنىڭ چوڭلۇقى 18.5cm × 12cm، خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ چوڭلۇقى 12.5cm × 8cm، ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر بىر بەتتە ئىككى ستون، 11قۇردىن خەت بار. جەمئىي 246 ۋاراق. بۇنىڭ ئىچىدە زەلىلىينىڭ ئەسەرلىرى 183 ۋاراق بىلەن تۈگەيدۇ. بۇ نۇسخىدا زەلىلىينىڭ تەرتىپ بويىچە «تەزكىرەئى چىلتەن»، «تەزكىرەئى خوجا مۇھەممەد شەرىف بۇزرۇكۋار»، «سەفەرنامە» ناملىق ئەسەرلىرى ۋە 156 غەزەل، 13 رۇبائىي، 18 مۇخەممەس، بەش مۇستەھزاد، ئىككى قەسىدە، ئىككى ساقىينامە، بەش پارچە مەسنەۋى، پارسچە 56 پارچە غەزەل بار. بىز بۇ قېتىم بۇ نۇسخىنىڭ فوتو نۇسخىسىغا ئېرىشىپ، شۇ نۇسخا ئاساسىدا سېلىشتۇردۇق.

3. «كىچىك دىۋان»: «زەلىلىي دىۋانى»نى تەييارلاشتا ئاساس بولغان نۇسخىلارنىڭ يەنە بىرى بولۇپ، مەرھۇم ھاجى ئەمىن تۇرسۇن ئەپەندىنىڭ ئۆچۈر بېرىشىچە، قېنىق بىنەپشە گۈللۈك مۇقاۋىلىق، خوتەن قەغىزىگە كۆچۈرۈلگەن. بەتنىڭ چوڭلۇقى 15.5cm × 12cm، خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ چوڭلۇقى 12cm × 8cm بولۇپ، ئىككى ستون، 9 قۇردىن خەت بار. جەمئىي 131 ۋاراق، بۇنىڭ ئىچىدە زەلىلىي ئەسەرلىرى 124 ۋاراق. بۇ نۇسخىدا تەرتىپ بويىچە 128 غەزەل، «سەفەرنامە» ناملىق ئەسەر، 26 رۇبائىي پۈتۈلگەن. بىز بۇ قېتىم بۇ نۇسخىنىڭمۇ فوتو نۇسخىسىغا ئېرىشىپ، شۇ نۇسخا ئاساسىدا سېلىشتۇردۇق.

4. 0167 نومۇرلۇق نۇسخا: بۇ نۇسخا بىز بۇ قېتىم «زەلىلىي دىۋانى»غا تولۇقلىما بېرىشتە ئاساسلانغان نۇسخا بولۇپ، جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئالاقىسى بىلەن قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزېيدىن ئارىيەت ئېلىپ، سۈرەتكە ئالغان نۇسخىدۇر. كۆن خۇرۇم تاشلىق، سارغۇچ سامان قەغەزگە كۆچۈرۈلگەن. جەمئىي 432 بەت بولۇپ، ھىجرىيە 1274 ـ يىلى (مىلادىيە 1857 ـ يىلى) موللا مۇھەممەد بىن ئەبدۇغەففار دېگەن كىشى تەرىپىدىن كۆچۈرۈلگەن. بەت يۈزىنىڭ چوڭلۇقى 20cm × 13cm، خەت چۈشكەن يۈزىنىڭ چوڭلۇقى 15cm × 9cm، شېئىرلار ھەر بەتكە 9 ـ 13 قۇردىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بۇ نۇسخىدا 86 پارچە تۈركىي غەزەل، 47پارچە پارسچە غەزەل، 20 مۇخەممەس، 12 رۇبائىي، ئالتە مەسنەۋى، بەش مۇستەھزاد، ئىككى ساقىينامە ۋە «تەزكىرەئى چىلتەن»، «تەزكىرەئى خاجە مۇھەممەد شەرىف بۇزرۇكۋار»، «سەفەرنامە» قاتارلىق ئەسەرلەر بار. «زەلىلىي دىۋانى»غا تولۇقلىما قىلىنغان ئالتە غەزەل (ئەسلىي يەتتە بولۇپ، بىر غەزەل ھەققىدە سەل تورۇپ چۈشەنچە بېرىمىز)، ئىككى مۇخەممەس، بەش مەسنەۋى (چوڭ دىۋاندىمۇ بار، ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر «زەلىلىي دىۋانى»غا كىرگۈزۈلمىگەن) ۋە بىر قىسىم بەند، بېيىت، مىسرالار مۇشۇ نۇسخىدىن ئېلىندى.

ئومۇمەن، زەلىلىي 18 ـ ئەسىر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا مەيلى لىرىك شېئىرىيەتتە بولسۇن، مەيلى داستانچىلىق ساھەسىدە بولسۇن ئۆزگىچە ئۇسلۇب ياراتقان شائىر بولۇپ، ئۇنىڭ ھاياتى، ئىجادىيىتى ۋە بەدىئىي ماھارەتلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش بىزنى ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن مۇھىم ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. مەسىلەن، ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەققىدىكى تولۇقلىما سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن تۆۋەندىكى ئالتە غەزەل، ئىككى مۇخەممەس ۋە ئۈچ مەسنەۋىنى ئۆگىنىش جەريانىدا، بىز زەلىلىيدەك بىر شائىرنىڭ «كەلدى» رادىفلىق مۇخەممەس ئارقىلىق ئۆز زاماندىشى بولغان تارىخى شەخسلەرگە بېرىۋاتقان باھاسىدىن ئېنىقىمىزدا «ئەدەبىي تارىخ»لار ئارقىلىق قېلىپلاشقان چۈشەنچىلىرىمىزگە قارىتا سوئال تۇيغۇسى بىلەن قاراپ چىقىشىمىزنىڭ، شۇنداقلا قانداق باھا بېرىشىمىزدىن قەتئىينەزەر چوقۇم تارىخىي، ئوبيېكتىپ پاكىت ئۈچۈن ئىزدىنىشىمىزنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىپ يېتىمىز. تىل نۇقتىسىدىن قارايدىغان بولساقمۇ، بىر قىسىم ئەرەب ـ پارس تىللىرىدىن كىرگەن سۆزلەرنىڭ تەلەپپۇزدا ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى شەكىللىرىمۇ ئاز ساندا ئۇچرايدۇ. ئەرەب تىلىدىكى «شەھر، شىرك» دېگەندەك بىر بوغۇملۇق سۆزلەرنىڭ «شەھەر، شىرىك» شەكلىدە ئوقۇلۇشى شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر (مۇشۇنداق ئوقۇشنى ۋەزىن ياكى قاپىيەگە ئوخشاش تېخنىكىلىق تەرەپلەر شەرت قىلىدۇ.) دېمەك، ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقىدا زەلىلىي ھەققىدىكى كۆپ تەرەپلىك ئىزدىنىشلەر بىزنى كۈتۈپ تۇرماقتا.

«زەلىلىي دىۋانى»نىغا تولۇقلىما قىلىنغان قول يازمىلارنىڭ فوتو كوپىيەسى:

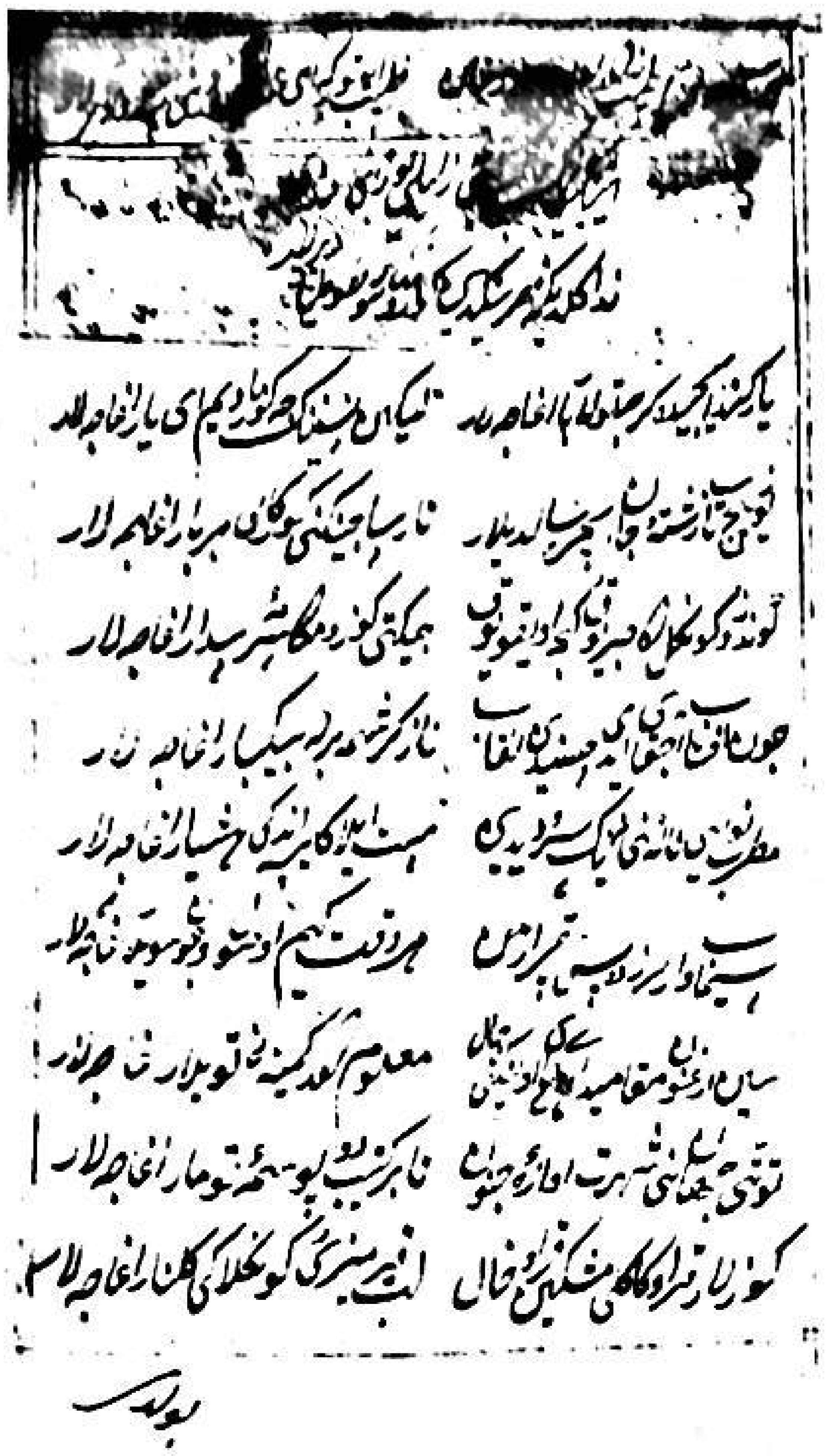

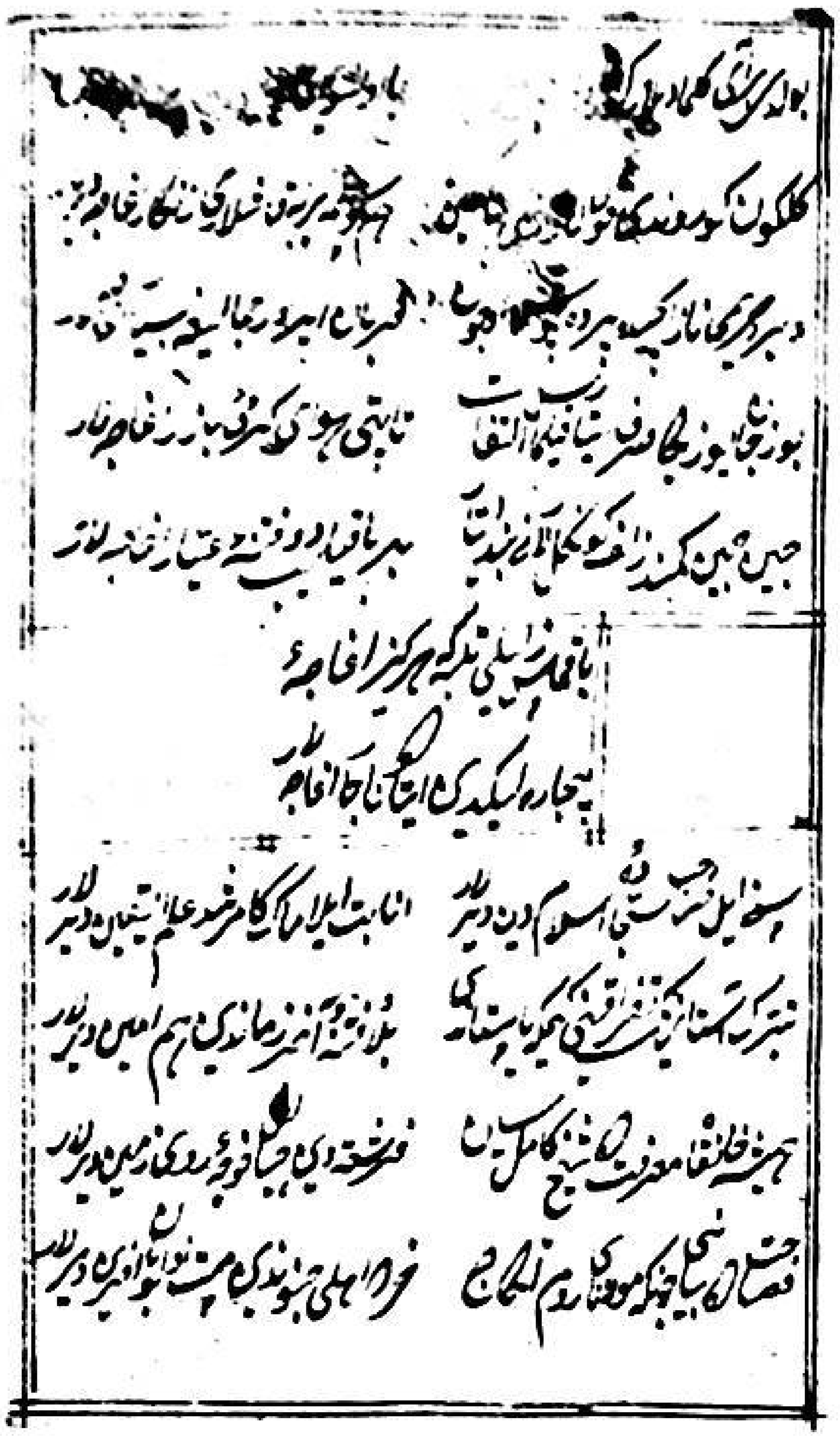

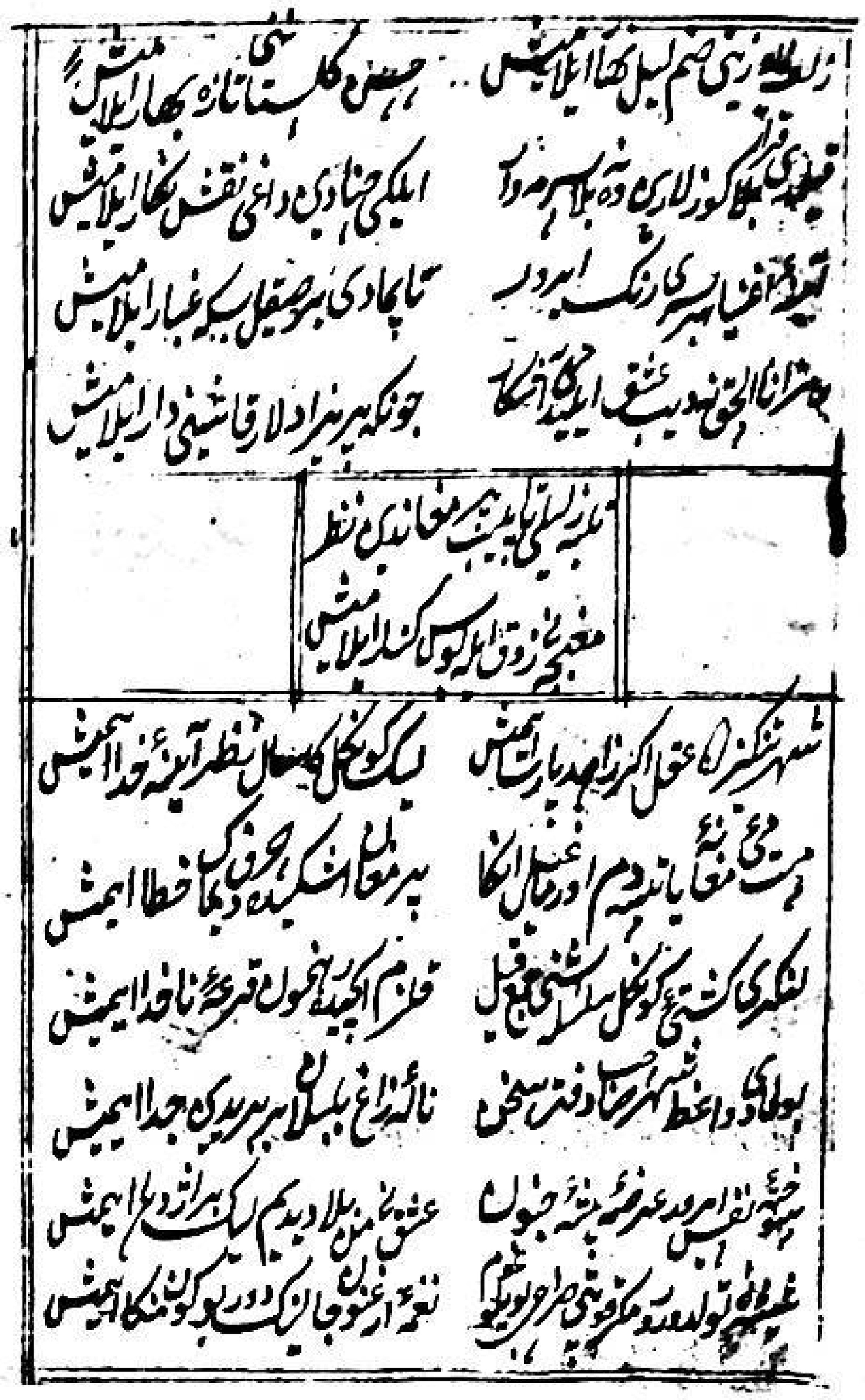

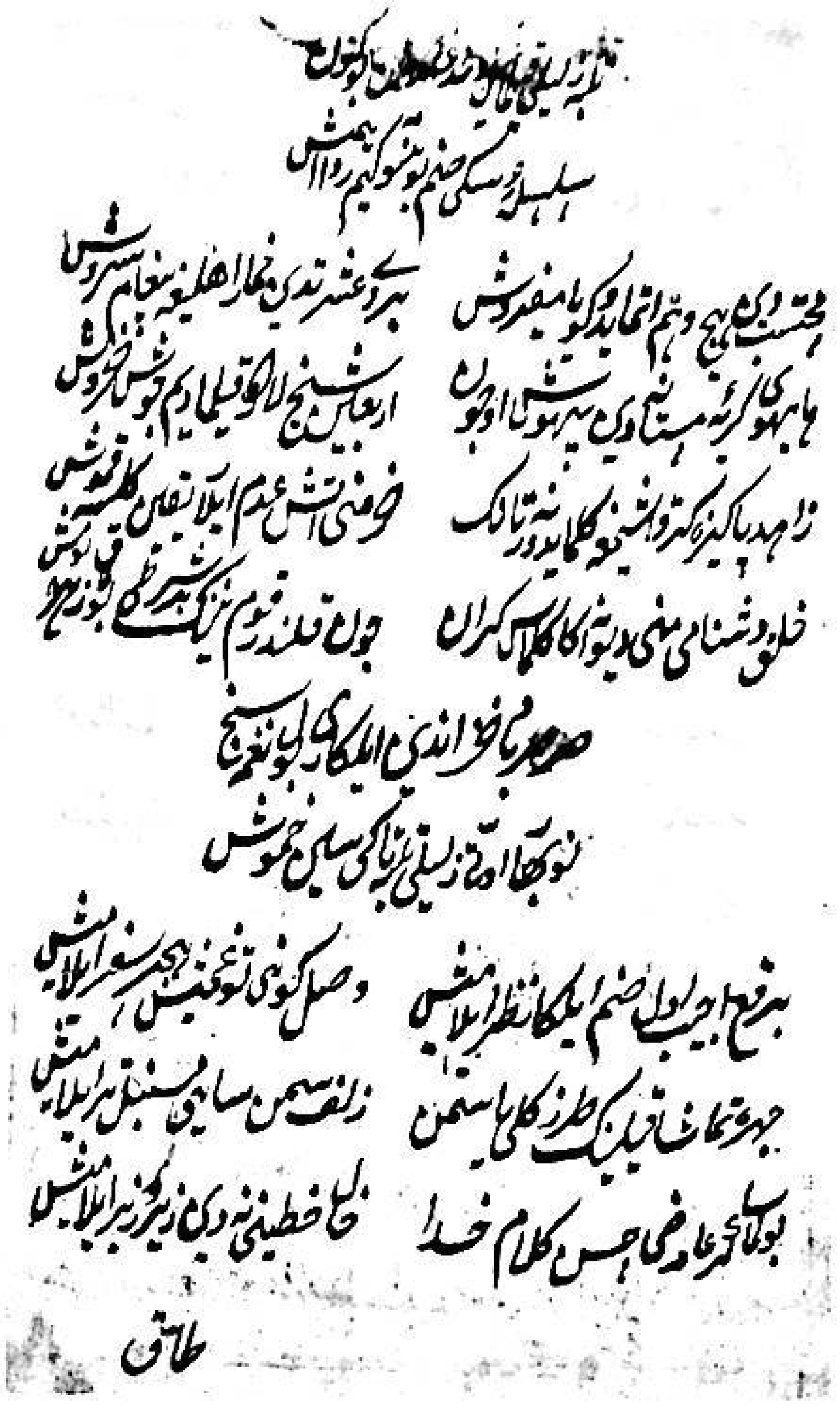

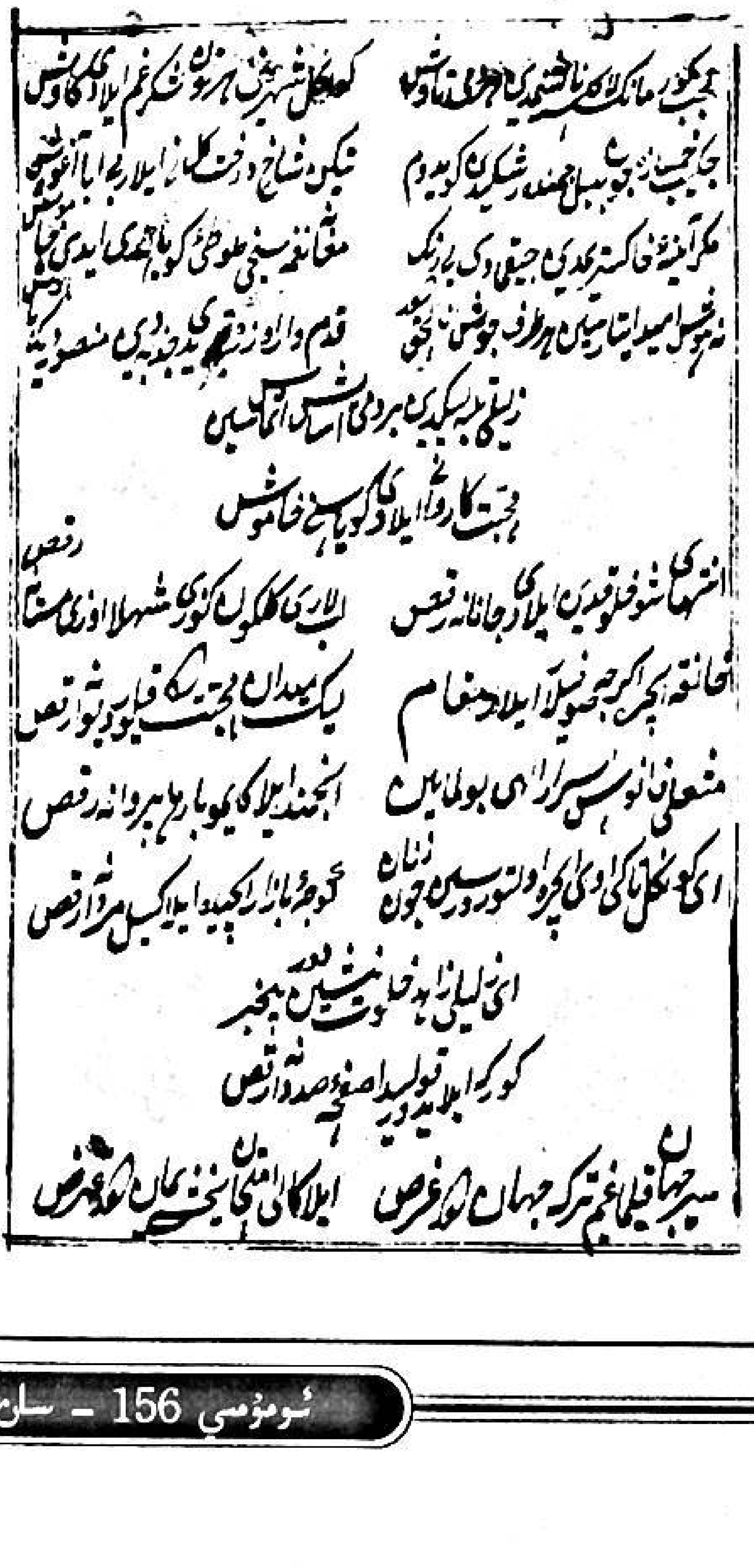

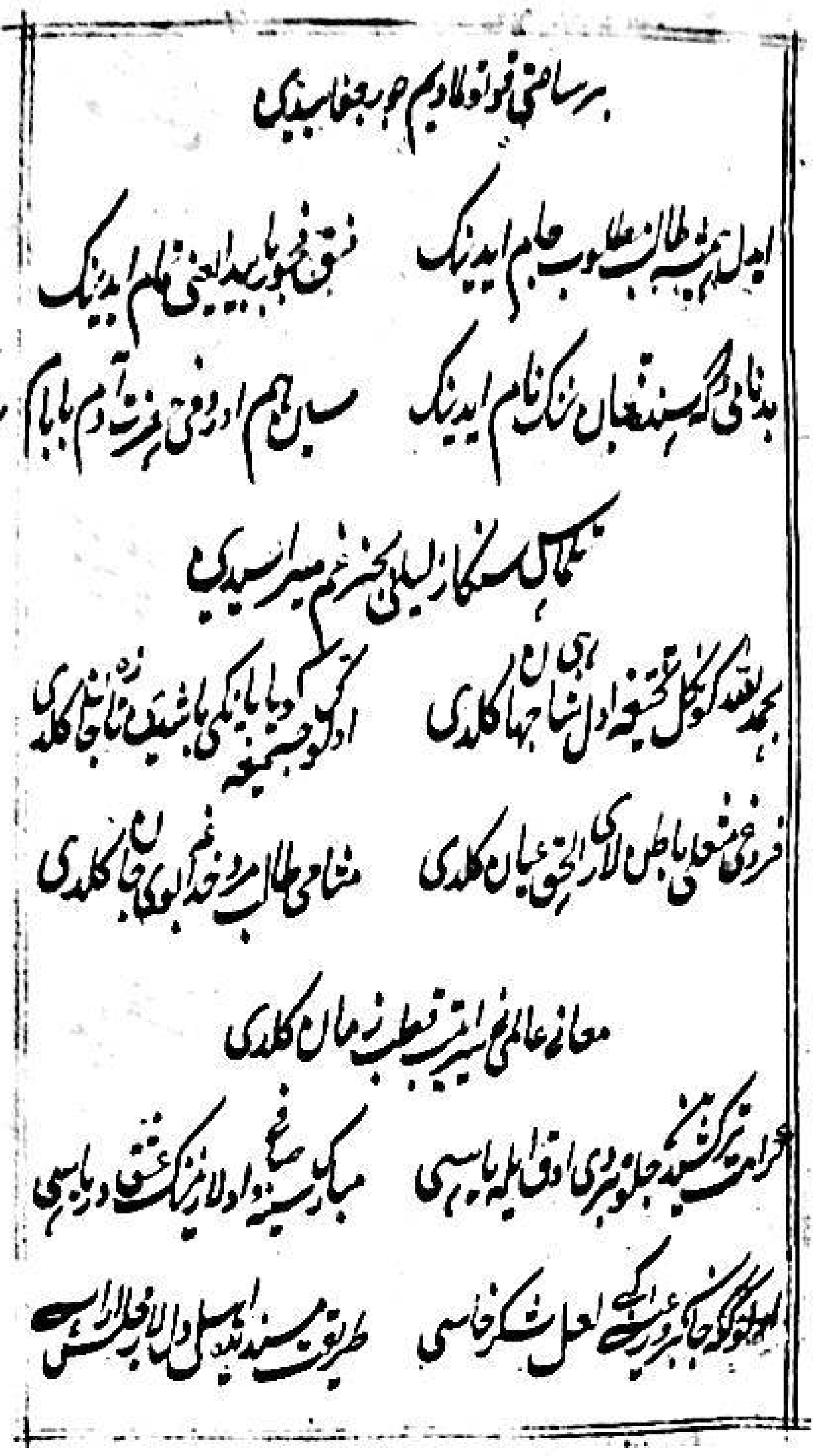

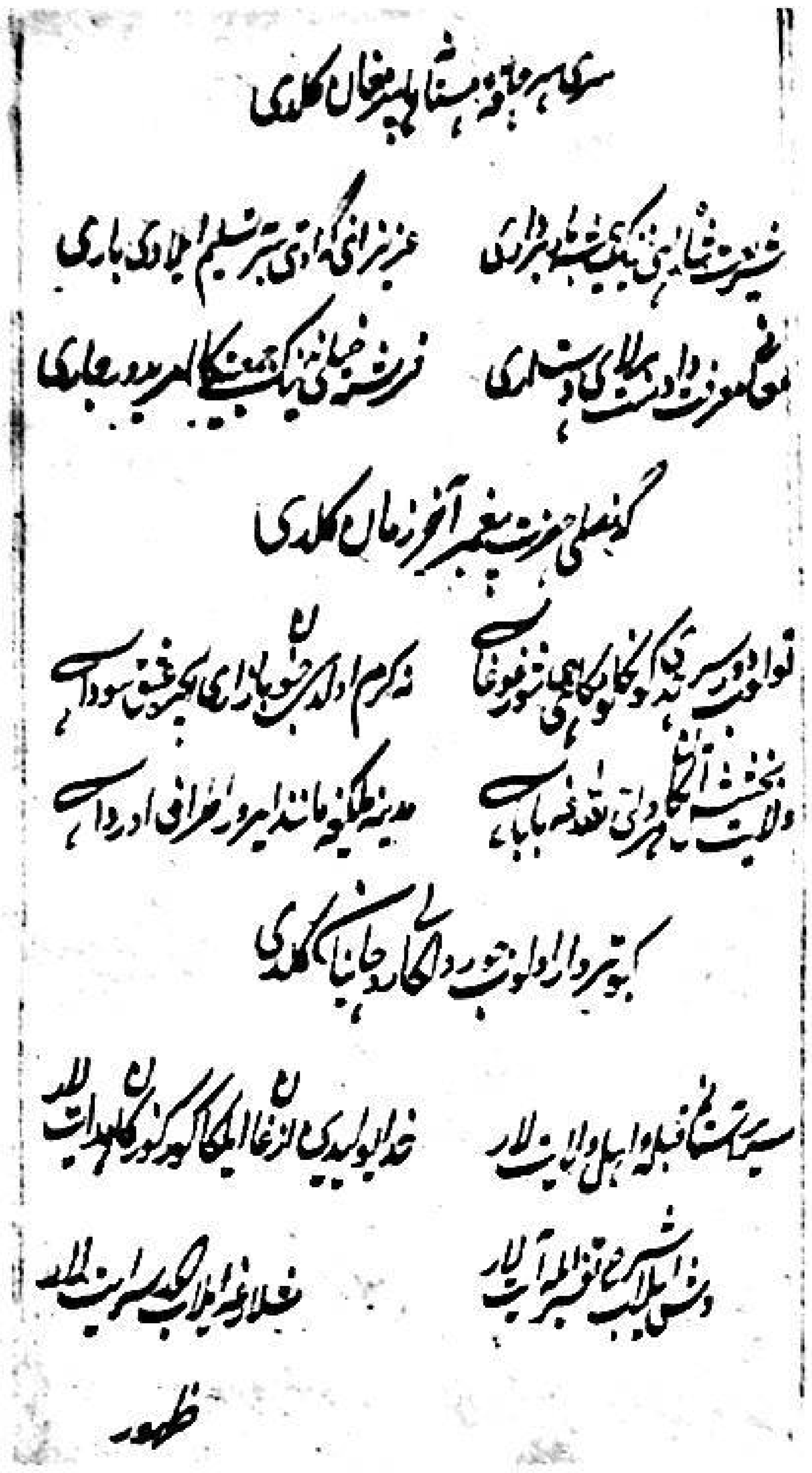

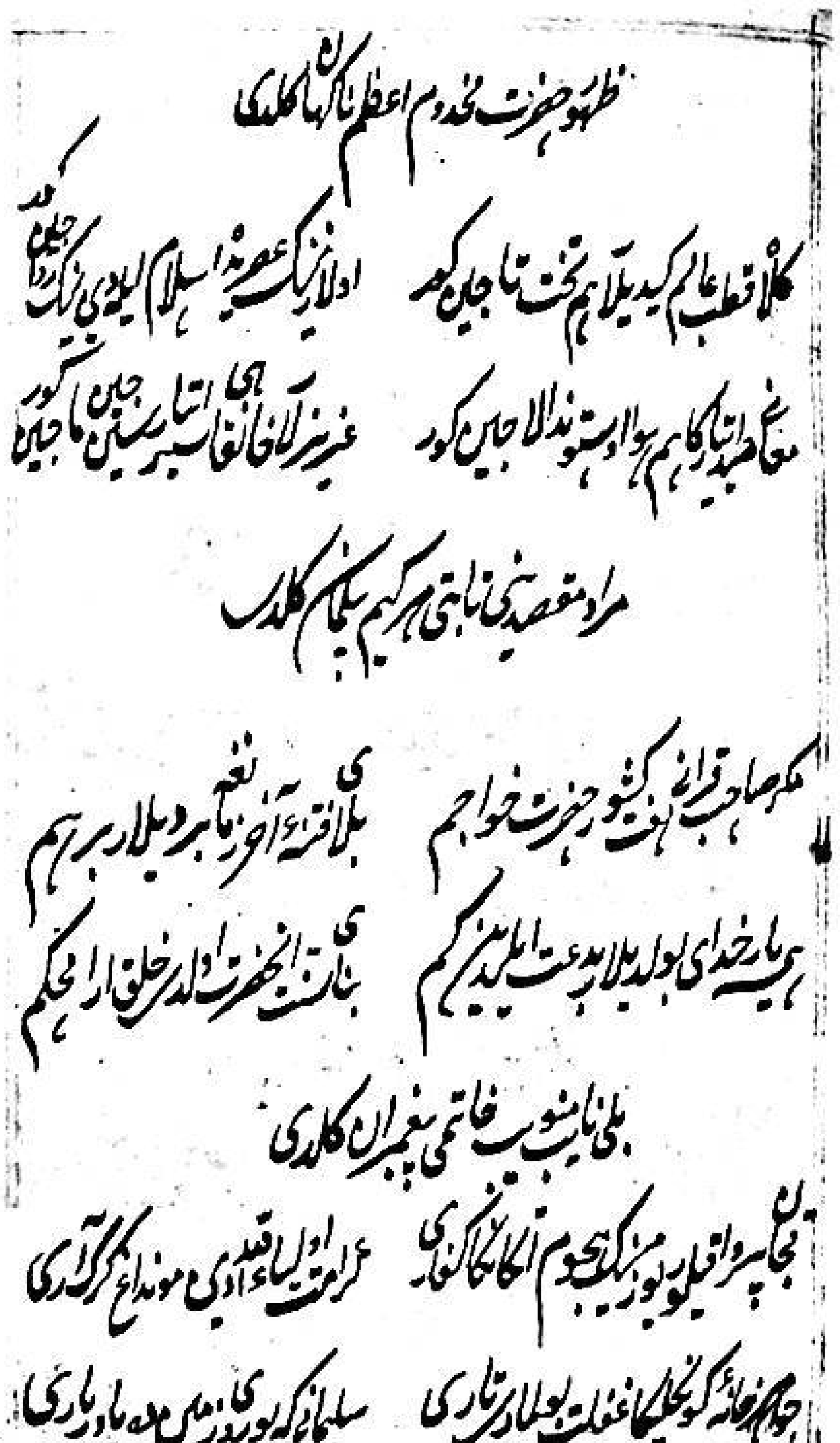

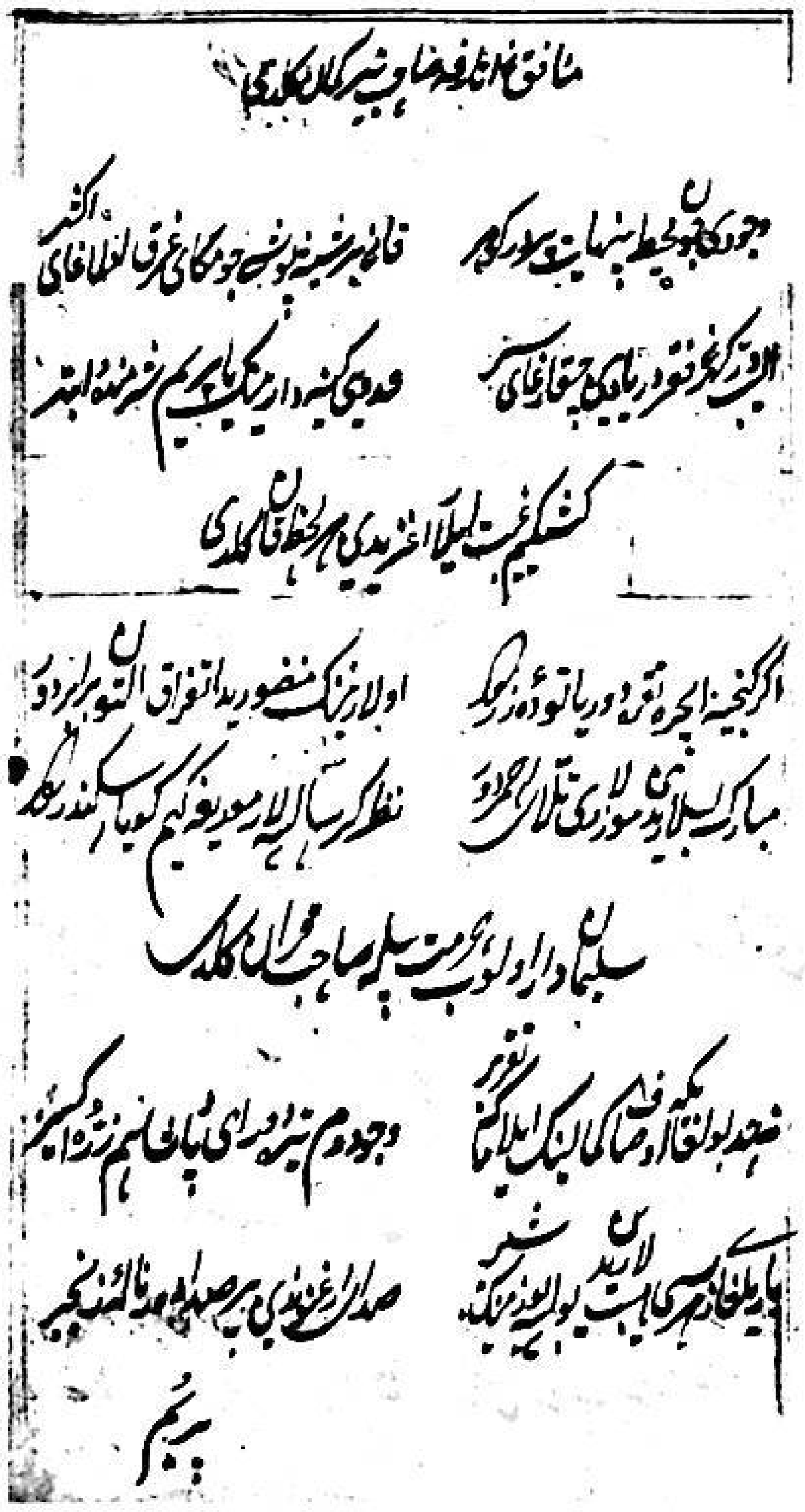

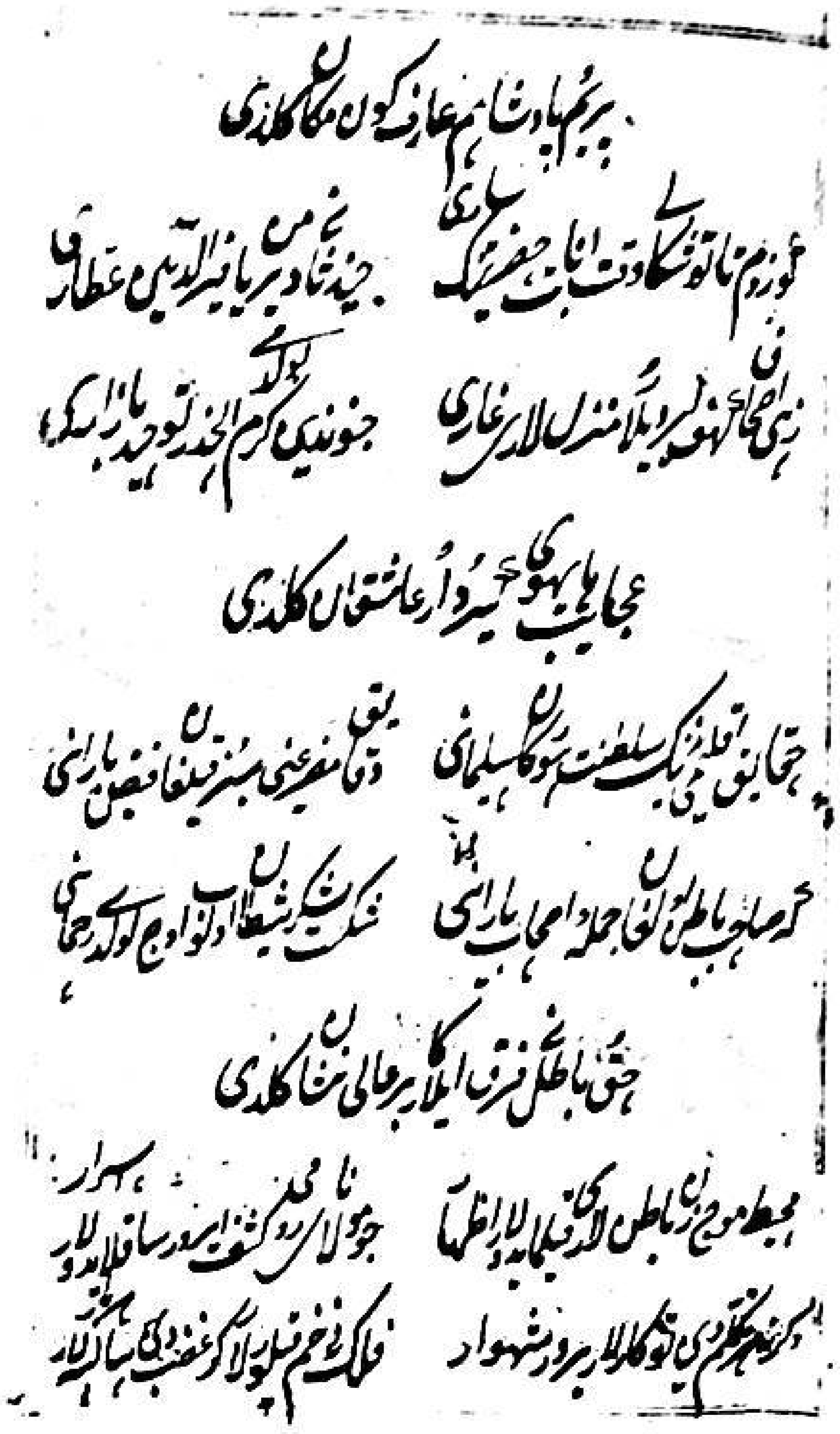

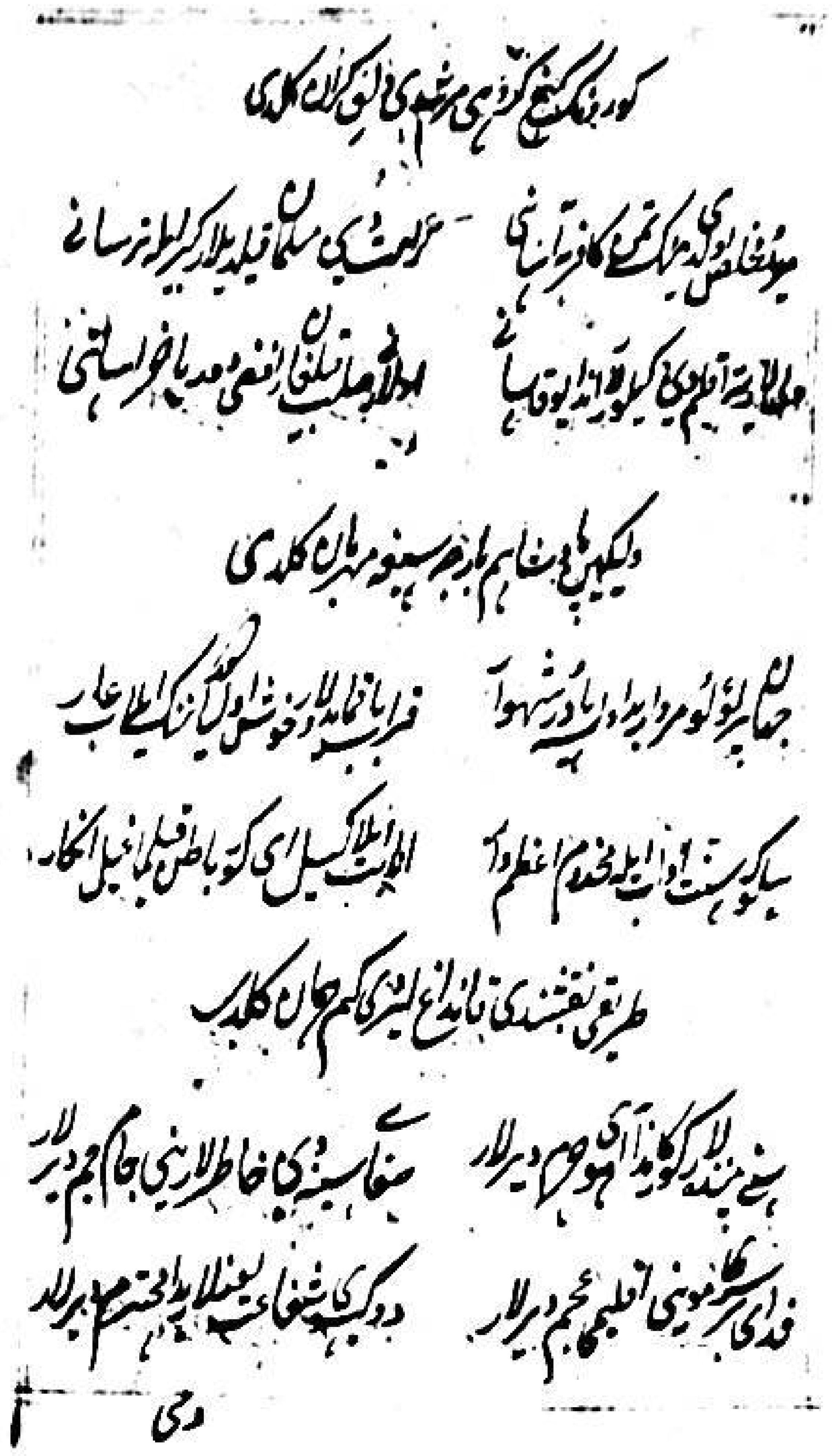

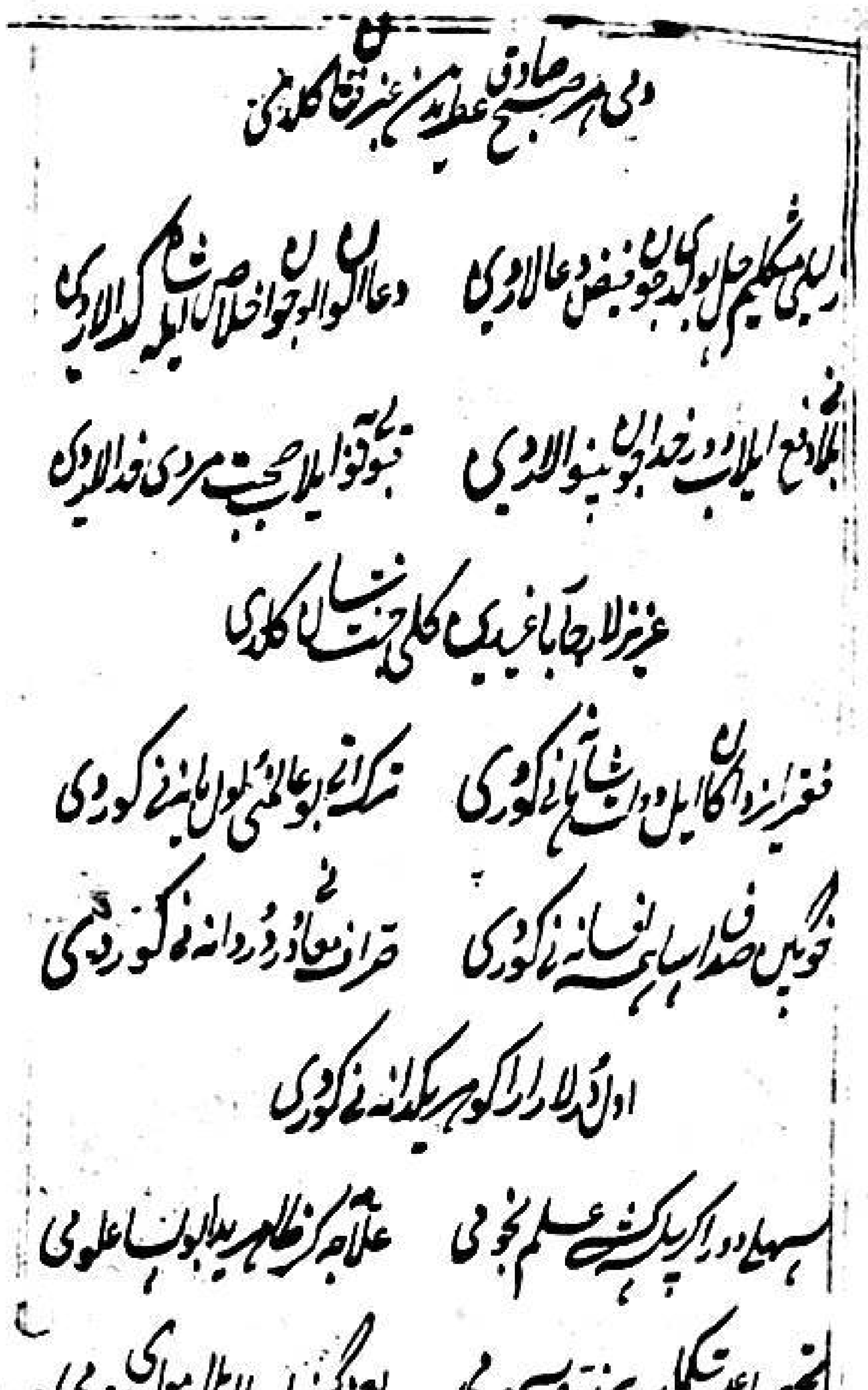

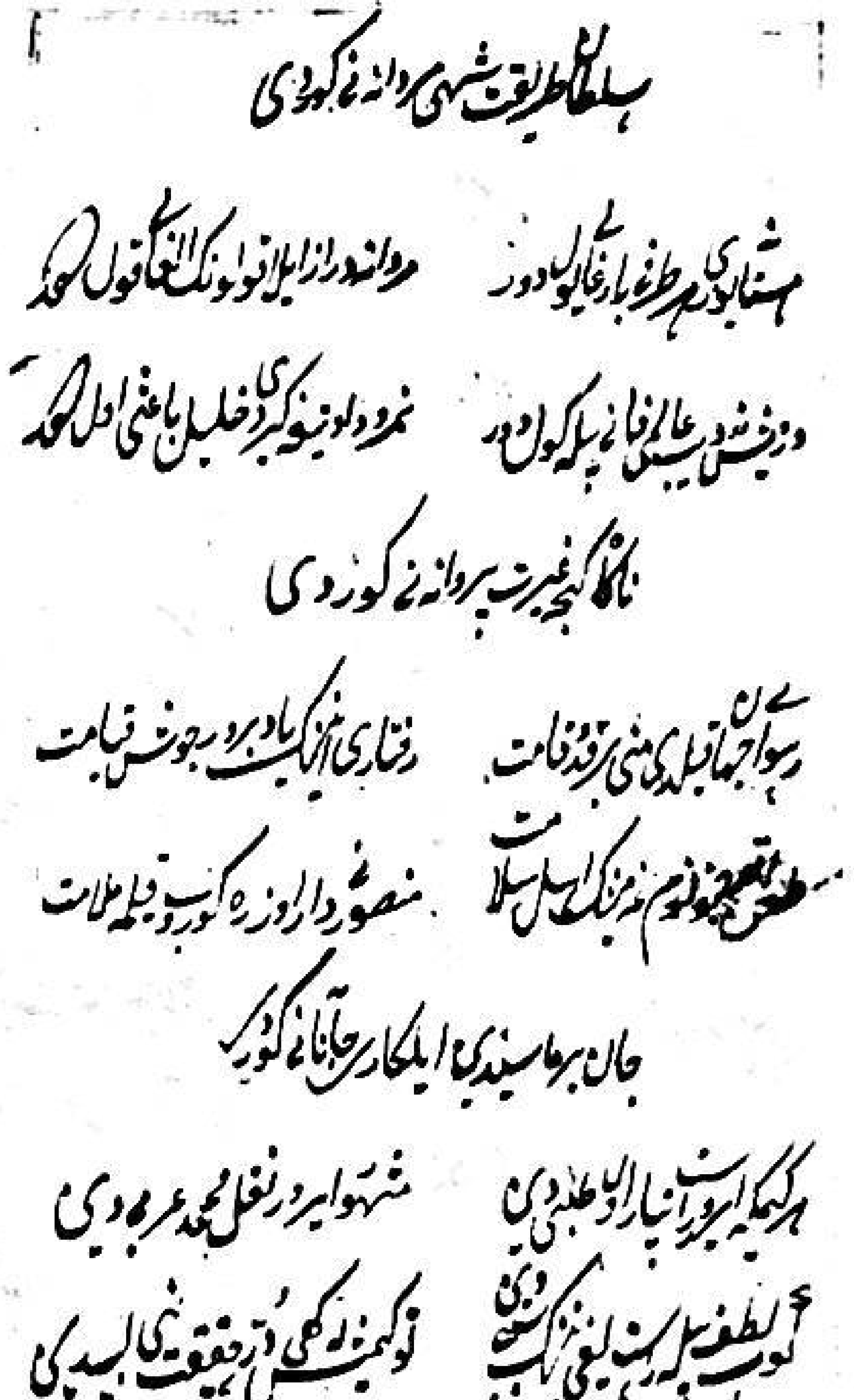

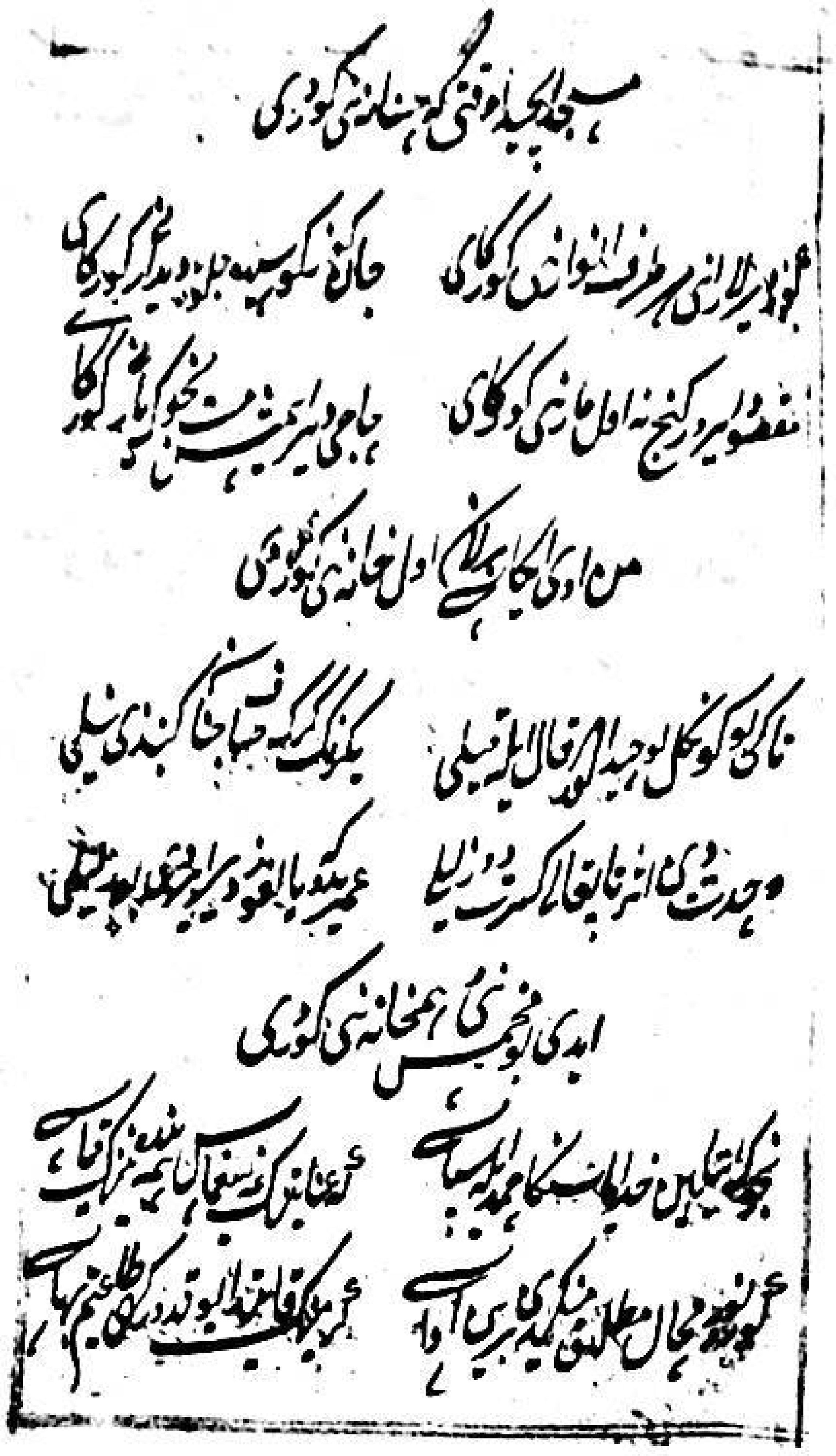

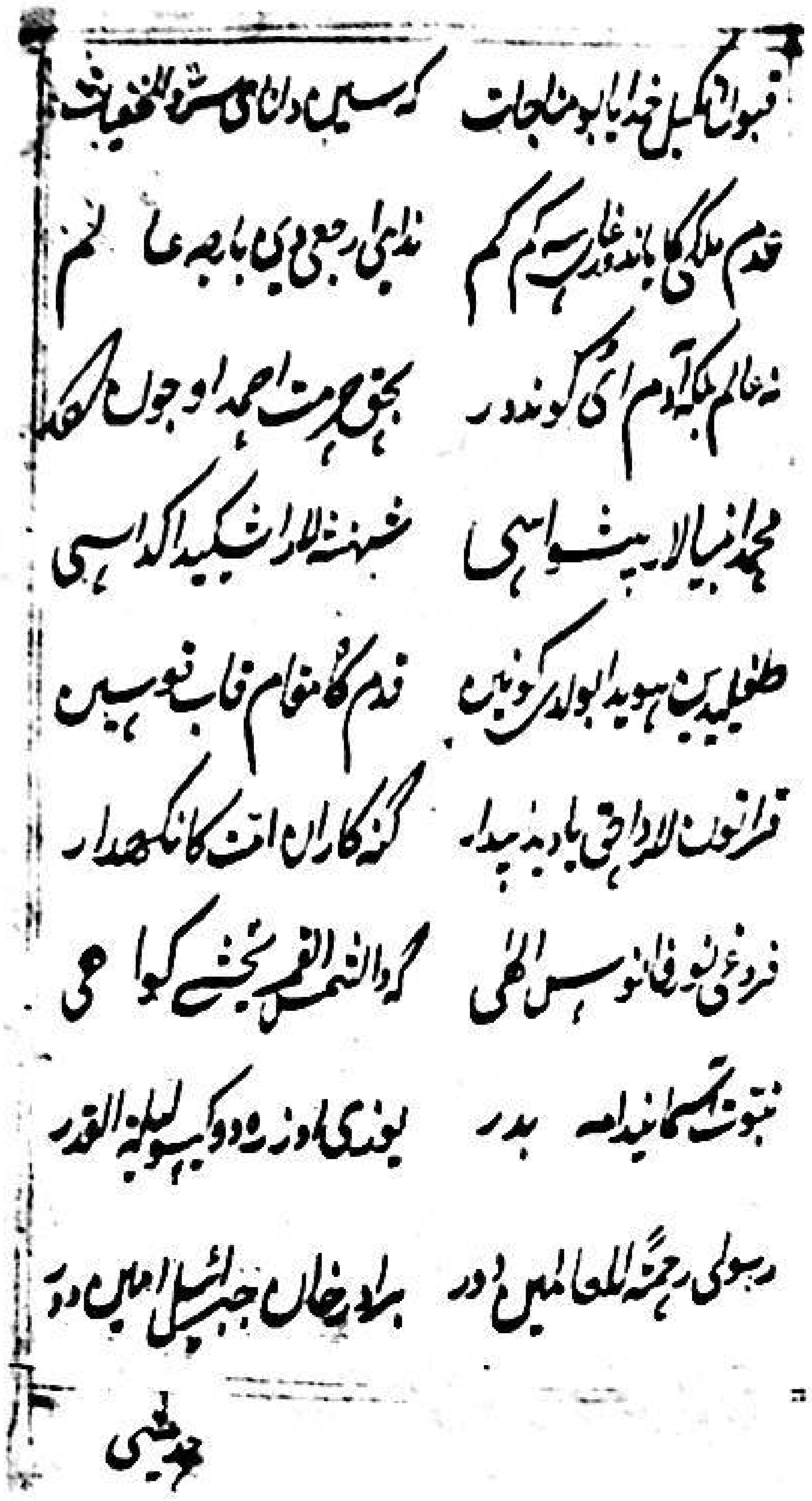
محمد انبیالار پیشواسی
نبوت آسمانیدا بدر
رسولی رحمة للعالمین دور

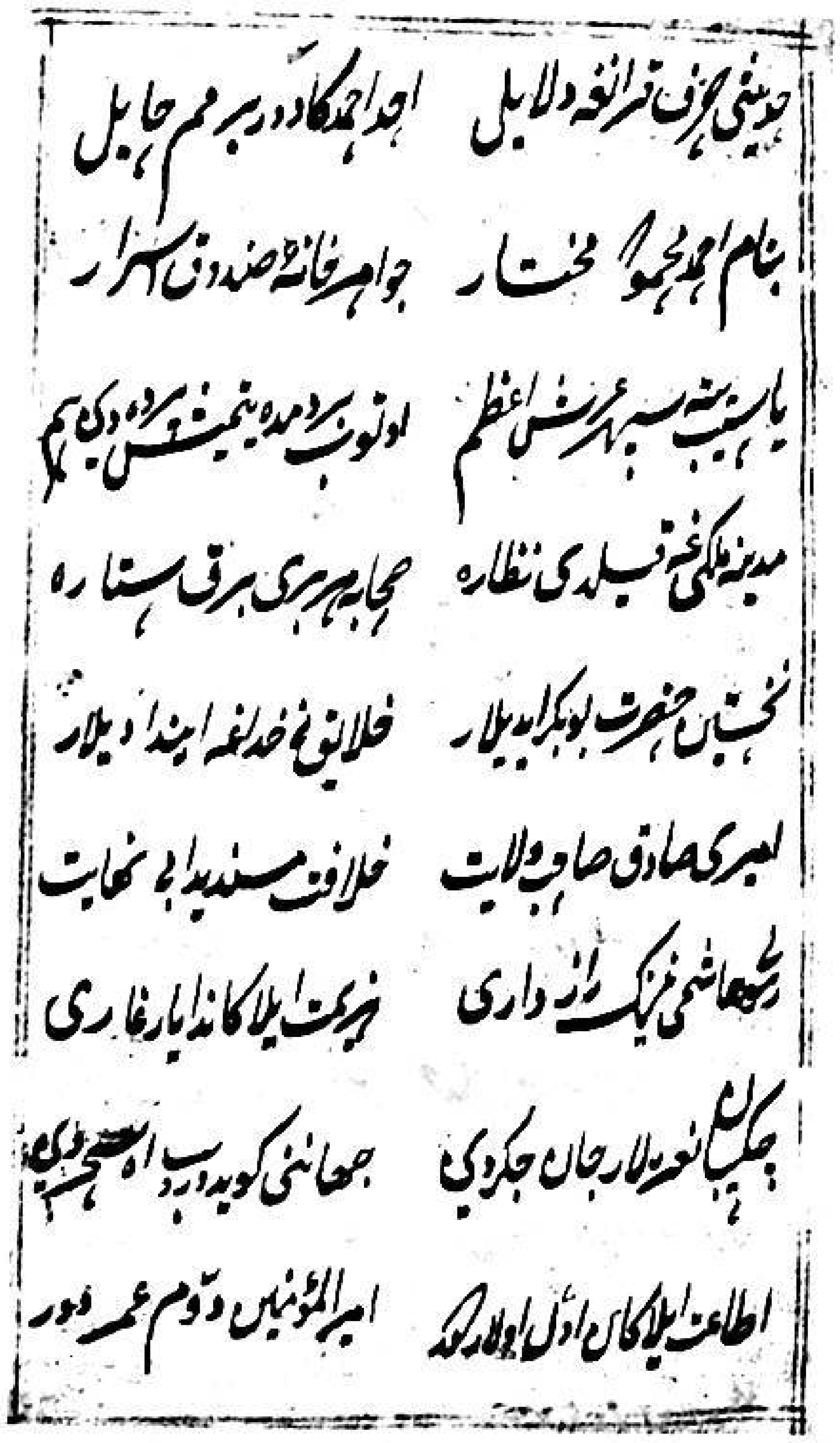
بنام احمد محمود مختار
جواهر خانه صندوق اسرار

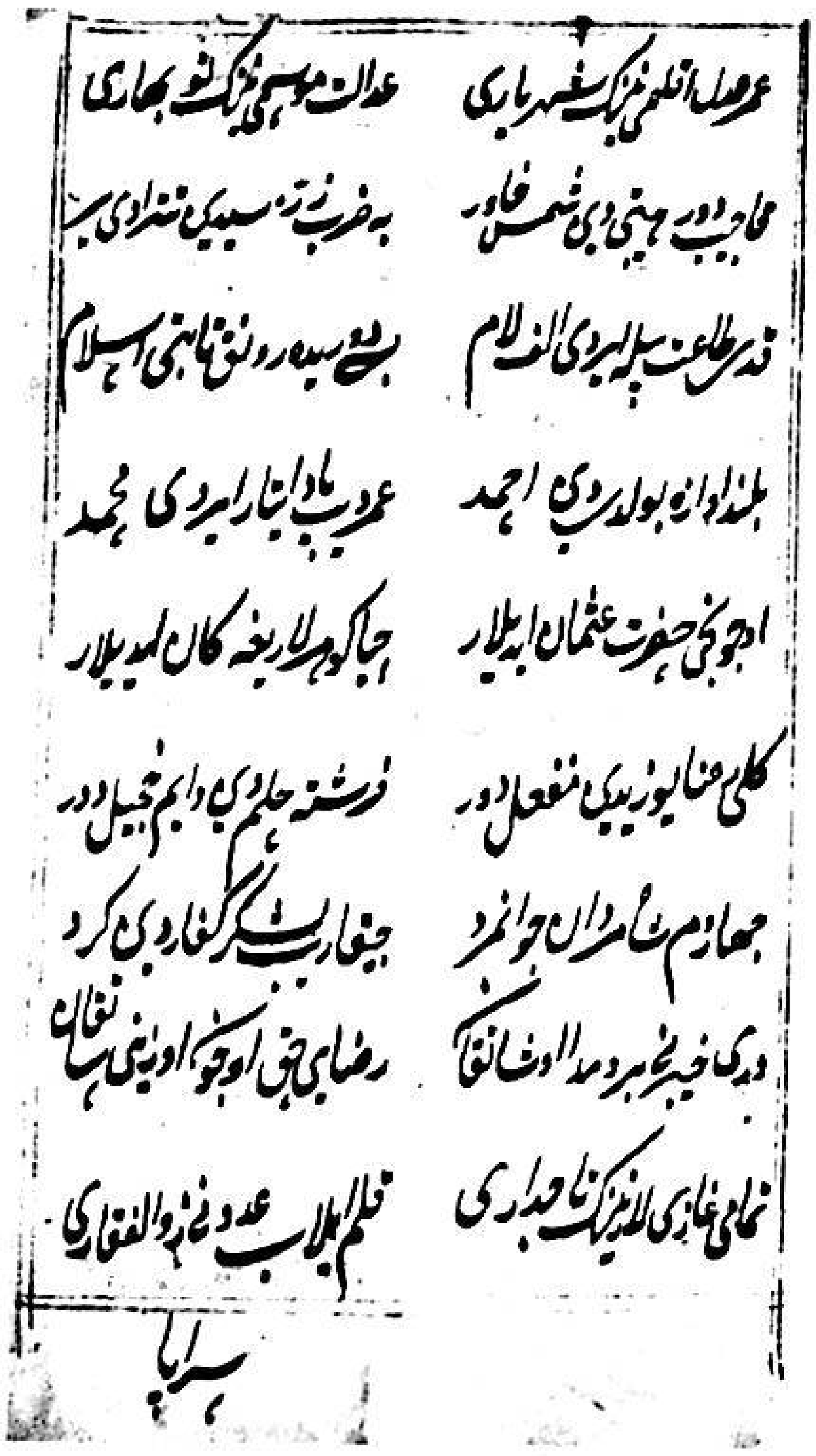

سراپا ماسوا بندیدین آزاد در | سخا ایلاکان دلو بیر یراد

شهی دلدل سوار اولیادور | ولی لار سروری شیر خدادور

نهال فرزند شیر یزدان حسن دور | حسین اتلیغ لاری خونین کفن دور

عزیزی مصطفی دیرلار بر بینی | شهید کربلا دیرلار بر بینی

امامان شهی مشکین کلاله | مالا مجه ایو ریکاتونی لاله

جمالا ایکی اول رخشنده اختر | شهید کربلای عشق دیرلار

بهشت عدن اچیده جای اولاغه | درود بیحد بولغای اولاغه

محبت لیدین توتی جنونوم | که قطره قطره جوش ایلاید خونوم

نجد ویکانه کونکلوم دو جهاندین | منی مجنون اهوی بیابان

دیکیل دستکیریم پیر حیران | سوزوم پیوسته جون زنجیر بولغی

ساقی نامه

قدح توتکل منکا ای سیم غبغب | قیامت قامت کل پیرهن هیل

منی آشفته یاد ایلاکا هی | که تا کی بهدیم خالی صراحی

مغنی نغمه قلغیل عاشقانه | ساچیب کلکون یاشیمنی دانه دانه

رباب ارغنون جنک قانون | جغانه غلغله تا قمر کردون

نغالاریا سوک جکسوزنی دیک | صدای نغمه کا سوز طرفدیک

تنیم جون نیلک دیک یاجیلوب دت | کوزوم نیز کیک یاشی جون دریا بولوب دت

خلایق بلا بین قوارده دیرلار | منی بیچاره آواره دیرلار

خدا فرشتکر لیتو من بهرحال | اجیب دور بلبل طبعیم پر بال

به زور

بنه بیرخیل قانون نابرک ندیر | اداهیر کیم کوروی بر کشنی دیر

بوزرکستانلر ایچیده بوندو همرنک | فریدون حشمت جمشید اورنک

تجمل تختی دا خانغه تقابل | وزیر جانشین مرزا فضل

ادعو دیدورمین نفس اهلی زمانه | دعای دولت بو آستانه

بحق انبیا و اولیالار | بحق حرمتی مرد خدالار

جنانچه دولتنک یار جهان یار | سنو قتی بغرا خان بولغای مددکار

سریر سلطنت ایاکید بولغای | که فوج لشکرینک عالم کا تولغای

خدایا بولغی اول هدایت سنکا | نه آخر دا بولغای نهایت سنکا

سنینک

سنینک بوبر دغونکدا ازل تا ابد | هر اسلاه دو جلکونکدا هر نیک بد

همیشه لایغه شهنشاهسین | نه کیم اوزنه عالم دی اکاهسین

شهی شهریاران روی زمین | سنینک آستانینکه سوزتار جبین

قبیلسین بو عالم نی پیدا اوزرنک | بیلورمین که دانا و بینا اوزنک

جواهر فروشان حرف دیک | معانی شناسان علیم الیقین

قمر طلعتان جوبدر منیر | دیدر کیبینک کا سنینک منتظر

دی نور یا هی مظلوم دور | جهان پیره اسیرکا معلوم دور

شهادت مقام میدا بار تیزریک | سنی اثبات دور وحده لا شریک

بلای کیسنیک دور عجب کان کاه | فلک نرگی اکیره نا نوش ماه

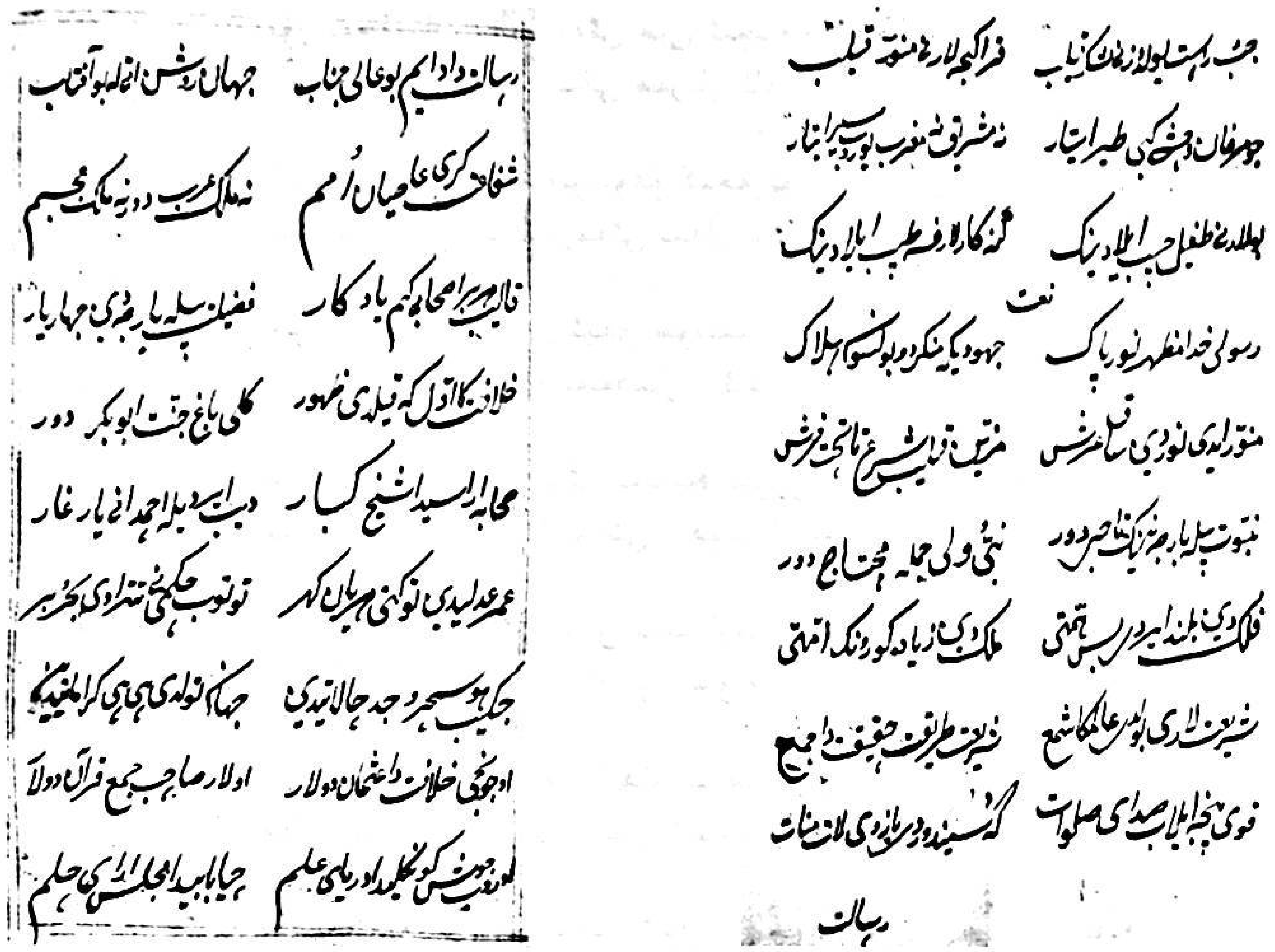

ئەسلىدە قولىمىزدىكى 0167 نومۇرلۇق قول يازمىدىن يەتتە غەزەل بايقالغان بولۇپ، بۇ يەردە ئالتە غەزەلنى كۆرسىتىپ ئۆتتۇق. قالغان بىر غەزەل:

ئەمەس خىلۋەت نىشىنلەرگە تاماشايى چەمەن ھاجەت،
چۇنانچە بولماغاي ئەھلى فەناغا ئەنجۇمەن ھاجەت.

دېگەن مەتلەئ بىلەن باشلانغان بولۇپ، بۇ غەزەلنىڭ قول يازمىدىكى ئورنى «زەلىلىي دىۋانى»دىكى 22-غەزەل بىلەن 23-غەزەلنىڭ ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ. ئەمما، بۇ غەزەل بىز كۆرگەن نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ قول يازمىلىرىدىن نەچچىسىدە نەۋايى غەزەلى سۈپىتىدە ئۇچرايدىغان بولغاچقا، ھازىرچە زادى قايسى شائىرنىڭ غەزىلى ئىكەنلىكىگە ئېنىق ئىشەنچ قىلالماي قالدۇرۇپ قويدۇق. قالغان ئالتە غەزەل تۆۋەندىكىلەر:

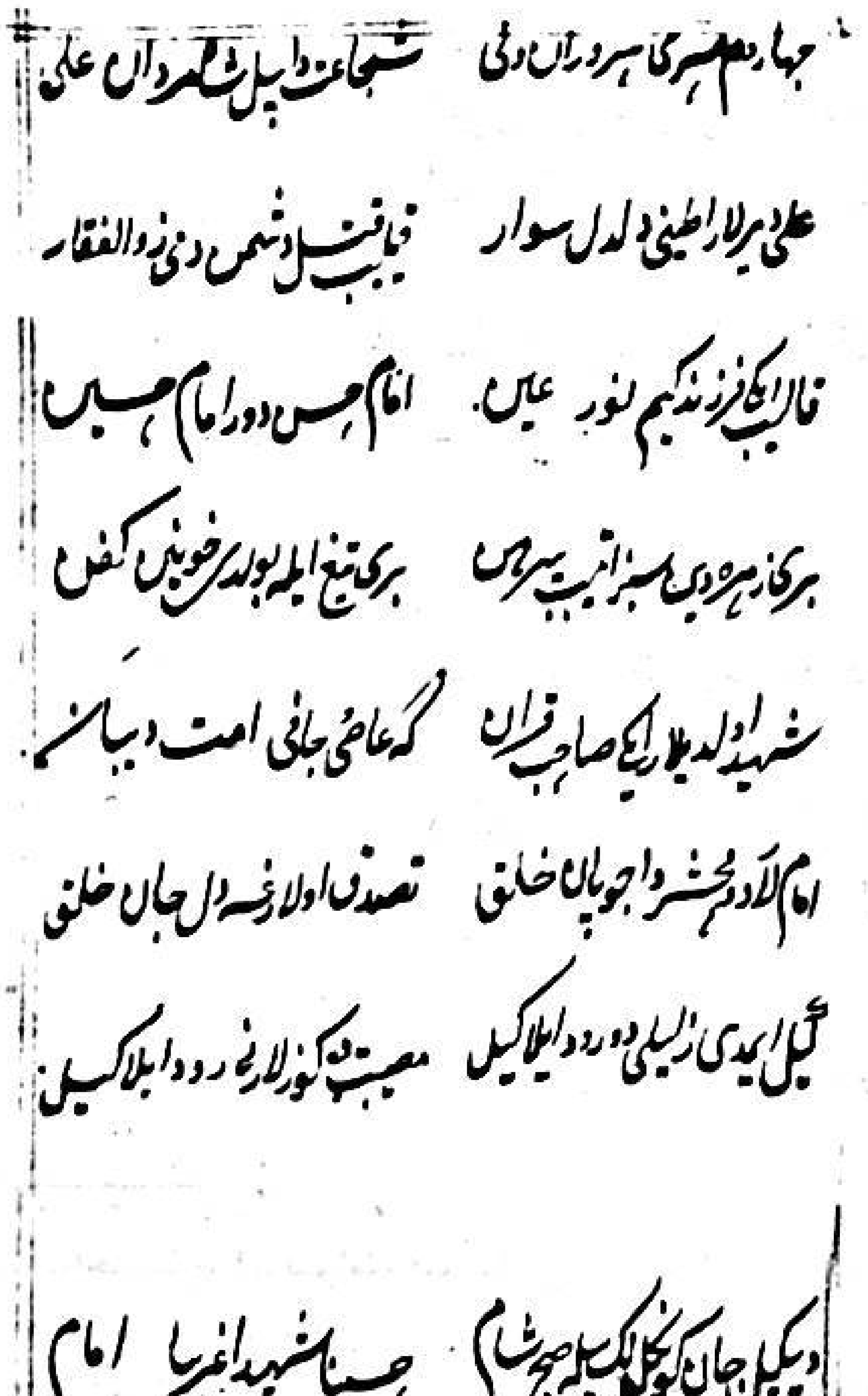

1. غەزەللەر

(1)

—V—— / V——V / V —V — / V ——

(مۇزارىئى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

ياركەند ئىچىدە گەرچە تولا بار ئاغاچالار،
لېكىن سېنىڭچە كۆرمەدىم، ئەي يار، ئاغاچالار.

يۈز پىچۇ تاب[1] رىشتەئى جان ئىچرە سالدىلار،
تارى ساچىڭنى كۆرگەلى ھەربار ئاغاچالار.

كۆندۈز كۆڭۈلدە سەبر يوقۇ كېچە ئۇيقۇ يوق،
چەكتى كۆزۈمگە سۈرمەئى بىدار[2] ئاغاچالار.

چۈن ئافتاب ئاچقاي ئېدى ھۆسنىدىن نىقاب،
نازۇ كەرەشمە بىرلە بەيەكبار[3] ئاغاچالار.

مۇترىب[4] نەۋايى نالەئى نەينىڭ سۈرۈدىدىن[5]،
مەست ئەيلەگەيسە ئەندەكى[6] ھۇشيار ئاغاچالار.

سىمابۋار[7] لەرزەدە[8] بەس بىقەرارمەن،
ھەر ۋەقتكىم ئۇسۇل ئۈچۈن سويلار ئاغاچالار[9].

سەن ئەرغەنۇن مەقامىدا ھاي - ھاي ئۈلەڭنى چال،
مەئلۇمدۇر كەمىنەنى تويلار ئاغاچالار.

تۇتتى جەھاننى شۆھرەتى ئاۋازەئى جۇنۇن،
تا بەركەتىپدۇ پۇسمەئى تۇمار ئاغاچالار.

كۆزلەر قاراۋۇ كاكۇلى مۇشكىن[10] قاراۋۇ خال،
لەب قىرمىز[11]يۇ كۆڭلەكى گۇلنار[12] ئاغاچالار.

بولدى بىر ئاي[13] كەلمەدىلەر كۆرمەدىم جەمال،
يا ....[14] ئاغاچالار.

گۇلگۇن[15] كۆرۈندى قوللاۋۇ رەڭگى ھىنا[16]مۇكىن،
ھەم سۈرمە بىرلە قاشلارى زەنگا[17] ئاغاچالار.

دىلبەر ھەرىمى ناز ئىچىدە پەردە پۇش[18] ئۈچۈن،
قۇربان ئېرۇر جەمالىغا بىسيار[19] ئاغاچالار.

يۈز جان يۈزىگە سەرف ئېتەر قىلماس ئىلتىفات،

---

① پىچۇ تاب — تولغىنىش، ئىزتىراب، قىينىلىش؛ ② بىدار — ئويغاق، ھوشيار، ئۇيقۇسىز؛ ③ بەيەكبار — تۇساتتىن، بىر قېتىم؛ ④ مۇترىب — سازەندە، چالغۇچى، ناخشىچى؛ ⑤ سۈرۈد — ناخشا، قوشاق؛ ⑥ ئەندەك — ئازراق، ئازغىنا؛ ⑦ سىيمابۋار — سىمابتەك، تىترەپ تۇرىدىغان؛ ⑧ لەرز — لەرزە، تىترەش؛ ⑨ مىسرانىڭ ۋەزنى بۇزۇلغان؛ ⑩ مۇشكىن — قارا رەڭلىك، خۇشبۇي؛ ⑪ قىرمىز — قىزىل؛ ⑫ گۇلنار — قىزىل گۈل، قىپقىزىل؛ ⑬ بۇ يەردىكى «ئاي» سۆزى بىر يېرىم بوغۇم ئوقۇلغان؛ ⑭ قول يازمىغا سۇ تېگىپ كەتكەنلىك سەۋەبىدىن بۇ سۆزلەر ئۆچۈپ كەتكەن؛ ⑮ گۇلگۇن — گۈلرەڭ، قىپقىزىل؛ ⑯ ھىنا — خىنا؛ ⑰ زەنگار — يېشىل؛ ⑱ پۇش — كىيمەك، كىيىم؛ ⑲ بىسيار — كۆپ، ناھايىتى، بەك.

تاپتى ھەۋايى گەرمىئى[1] بازار ئاغاچالار.

چىن چىن كەمەندى زۇلف[2] كۆكۈللەرنى بەند ئېتەر،
بەرپا قىلىپ دۇ فىتنەئى ئەييار[3] ئاغاچالار.

باقماس زەلىلىي تەلبەگە ھەرگىز ئاغاچائىي،
بىچارەلىكدىن ئېتەدۇ ناچار ئاغاچالار.

(2)

~V—/— —V—/— — V—/— —V—
(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

مەغفىرەت قىل روزى مەھشەردە ماڭا، ئەي بىنىياز[4]،
قۇللۇقۇڭنى قىلمايىن ئۆتتى زىھى[5] ئۆمرى دەراز[6].

دەفتەرى بۇ نامەئى ئۆمرۈم ئىچىدە تاپمادىم،
بەرگى كاھىن[7] خەيرىياتىمدىن[8] ئىشىم مەھزى[9] مەجاز[10].

ئادەم ئوغلىنى نە ھىكمەت ئەردى قىلدىڭ مۇختەلىف[11]،
بىرنى مەستى غەرقى ئىسيان گاھ بىرنى پاكباز[12].

ئاخىرەتنى ئالەمى زاھىردا كۆرگۈزمەك ئۈچۈن،
لۇتفۇ قەھرىڭدىن نەمۇدار[13] ئەيلەدىڭكىم قىشۇ ياز.

ئاشىقۇ مەئشۇق سەنسەن جىلۋەگەر ھەر پەردەدە،
گاھ لەيلى گاھ مەجنۇن گاھ مەھمۇدى ئاياز.

پارسا[14]، تەقلىدى تائەتدىن بۇ كۈن دەم ئۇرماغىل،
قوپسام ئولتۇرسام قىيامۇ قەئدە ئەركانى نەماز[15].

شاھى ئۇريان مۈلكى تۈركىستان ئىچىدە كۆرمەدىم،
ئەي زەلىلىي، تۈرك سۆزلەردە سېنىڭدەك سېھىر ساز[16].

---

① گەرمى — ئىسسىقلىق، قىزغىن كەيپىيات، قىزغىنلىق؛ ② چىن چىن كەمەندى زۇلف — ئۇششاق ئۆرۈلگەن چاچ؛ ③ ئەييار — ھىيلىگەر، سېھىرگەر؛ ④ بىنىياز — موھتاجسىز، ئېھتىياجسىز، خۇدا؛ ⑤ زىھى — تولىمۇ، ھەقىقەتەن، كۆپ، ئەڭ؛ ⑥ دىراز — ئۇزۇن، ئېگىز؛ ⑦ بەرگى كاھ — سامان، بەدەنىڭ زەئىپلىكى؛ ⑧ خەيرىيات — خەيرخاھلىق، بەخت؛ ⑨ مەھز — پەقەت، يالغۇز، پۈتۈنلەي؛ ⑩ مەجاز — ئوخشىتىش، مېتافورا؛ ⑪ مۇختەلىف — ھەر خىل، ئوخشىمايدىغان، پەرقلىق؛ ⑫ پاكباز — ئۆزىنى ئۇنتۇغان، چىن ئاشىق، تەۋەككۇلچىلىك؛ ⑬ نەمۇدار — كۆرۈنۈپ تۇرغان، كۆرۈنەرلىك، كۆرۈنىدىغان؛ ⑭ پارسا — يامان ئىشلاردىن ئۆزىنى ساقلىغۇچى؛ ⑮ قىيامۇ قەئدە ئەركانى نەماز — نامازدىكى تۇرۇش ۋە ئولتۇرۇش ھالەتلىرى ۋە قائىدىلىرى؛ ⑯ سېھىر ساز — سېھىر قىلغۇچى، سېھىرگەر.

(3)

—V—V / —VV— / — V—V / —VV—
(رەجەزى مۇسەممەنى مەتۋىيى مەخبۇن)

ھەر كۆنلۈكى داغ ئىلە دامەنى لالەگۈن ئەمەس[1]،
يىرتماغاي ئول ياقاسىنى ئىشق ئېلىدەك زەبۇن ئەمەس.

ئەبر[2] بۇ كۈن يىغلىمادى چىقمادى گۈيىيا شەفەق،
كۆز ياشىنى قاچان تۆكەر باغرى ئانىڭكى خۇن ئەمەس.

دەير ئىچىدە ئاشىقان مەست بولۇپ قىلۇر نەماز،
نەئىل[3] ئەگەرچە ۋاژگۈن[4] بارغۇچى ۋاژگۈن ئەمەس.

بۇلبۇلى جانى بىنەۋا تەن قەفەسىدەدۇر مەلۇل،
دەرد بىلە نەۋا قىلۇر نالەئى ئەرغەنۇن ئەمەس.

زاھىدى ئافىيەت نىشىن كۆزگە كۆرۈنگەن ئول سەۋاد[5]،
تەلبە زەلىلىي رەقس[6] ئېتەر دەشت ئۈزە قۇيۇن ئەمەس.

(4)

—V—V / —VV— / — V—V / —VV—
(رەجەزى مۇسەممەنى مەتۋىيى مەخبۇن)

شۆھرەتىڭىزدە ئەقل ئەگەر زاھىدى پارسا ئېمىش،
لېك كۆڭۈلگە سال نەزەر ئايىنەئى خۇدا ئېمىش.

مەستى مەيى مۇغانەئى ياتسا دەم ئۇرماغىل ئاڭا،
پىرى مۇغان ئېشىكىدە ھەرف دېمەك خەتا ئېمىش.

لەنگەرى كىشتىيى[7] كۆڭۈل سىلسىلەئەشنى[8] جەمئ قىل،
قۇلزۇم[9] ئىچىدە رەھنەمۇن[10] قۇرئەئى[11] ناخۇدا ئېمىش.

بولمادى ۋائىزى شەھەر، ساھىبى دەفتەرى سۆخەن،
نالەئى زاغۇ بۇلبۇلان بىر بىرىدىن جۇدا ئېمىش.

---

① مىسرادا ۋەزىن بۇزۇلغان؛ ② ئەبر — بۇلۇت؛ ③ نەئل — نالە، تاقا؛ ④ ۋاژگۈن — ئاستى - ئۈستى قىلىنغان، بەختسىز، ئەنسىز؛ ⑤ سەۋاد — قارا، بىر نەرسىنىڭ قارىسى، تۇسى؛ ساۋات، يېزىق؛ بەلگە، نىشان؛ ⑥ رەقس — ئۇسسۇل؛ ⑦ لەنگەرى كىشتى — كېمە ياكى پاراخوتنىڭ لەنگىرى؛ ⑧ سىلسىلەئەش — زەنجىرى؛ ⑨ قۇلزۇم — دېڭىز؛ ⑩ رەھنەمۇن — يول كۆرسەتكۈچى، يېتەكچى؛ ⑪ قۇرئە — شەرتلىك بەلگە، چەك، چەك تارتماق.

سۇختەئى[1] نەفس ئىرۇر ئەرزەئى پىشەئى جۇنۇن،
ئىشقنى مەن بەلا دېدىم، لېك بىر ئەژدەھا ئېمىش.

شىيشەنى تولدۇرۇر مەگەر قوپتى سۇراھى[2] بويلۇغۇم،
نەغمەئى ئەرغەنۇن چالىك، دەۋرى بۇكۇن مانى ئېمىش.

تەلبە زەلىلىي قىلماغىل ۋەئدەغە ....[3] بۇ كۇن،
سىلسىلەئى سەگى[4] سەنەم بوينۇماكىم رەۋا ئېمىش.

(5)

~ V — / — — V — / — — V — / — — V —

(رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر)

تا نەمايان ئەيلەدى دىلبەر يۈزىدە كۆزۈ قاش،
ئىككى كافىر ئېلكىدە گوياكى شەمشىرى تالاش[5].

لالەزار ئولدى بۇ كۇن باشىم جۇنۇن ئەتفالىدىن[6]،
كۇچە گەردى ئىشق[7] بولدۇك دەپ ئاتارلار بەسكى تاش.

ئەرتەدىن ئاقشامغاچە مەشرىقۇ مەغرىب سەير ئېتىپ،
تەرزى[8] رەفتارى قەلەندەر كۆرگۈزۈر دەۋرى قۇياش.

ئافىيەتدە بارھا[9] ساھىل نىشىنى ئىشق ئېدىم،
غەرقى دەريايى جۇنۇن ئەيلەر مېنى ھەر لەھزە ياش.

مەشرەبى رىندان رەمۇزى[10] ئىشقدىن خۇش تازەدۇر،
ئاندا شادۇرۋان[11] ئېتەرلەر دەفتەرى ئىلمى مەئاش.

سۇبھى سادىقدىن[12] مەھەللى[13] فەيز ئىرۇر، ئەي غافىلان،
تەكيەگاھىڭ خىرمەنى[14] گۇل بولسا ھەرگىز قويما باش.

ئەي زەلىلىي، دىلبەرانى چىنۇ ماچىن ئاڭلادىم،
گەر ئۇلارنىڭ سۇرەتى شۇخانەدۇر كۆڭلى ياۋاش.

① سۇختە — كۆيگەن، يانغان؛ ② سۇراھى — مەي قۇيۇلىدىغان ئۇزۇن بويلۇق قاچا، قەدەھ، جام؛ ③ قول يازمىدا بۇ ئورۇندىكى سۆزلەرنى ئوقۇشقا ئىمكانىيەت بولمىدى؛ ④ سىلسىلەئى سەگ — ئىتنىڭ زەنجىرى؛ ⑤ تەلاش — ئالدىراش، پايپېتەك بولۇش، ئايرىلغان، ئاجرالغان؛ ⑥ جۇنۇن ئەتفالى — ياشلىق تەلۋىلىكلىرى؛ ⑦ كۇچە گەردى ئىشق — ئىشق سەرگەردانى؛ ⑧ تەرز — ئۇسۇل، چارە؛ ⑨ بارھا — بىر نەچچە قېتىم، قايتا - قايتا؛ ⑩ رەمۇز — ئىما - ئىشارەت، يوشۇرۇن مەنىلىك سۆزلەر؛ ⑪ شادۇرۋان — سايىۋەن، چېدىر؛ ⑫ سۇبھى سادىق — تاڭ ئېتىش پەيتى؛ ⑬ مەھەللى — جاي، ئورۇن، ۋاقىت، پۇرسەت؛ ⑭ خىرمەن — خامان، نېگىز، ئاساس.

(6)

~ — — —V / — — —V / — — —V / — — —V

(ھەزەجى مۇسەممەنى مۇسەببەغ)

ئەجەب كۆرمەڭلە كەلسە نالەشىمدىن ھەر دەمىي تاۋۇش،
كۆڭۈل شەھرىنى ھەر تۈن لەشكەرى غەم ئەيلەدى كاۋۇش①.

چېكىپ خەمسازە چۈن بۇلبۇل چەمەندە رەشكىدىن كۆيدۇم،
تىكەن شاخى دەرەختى گۈلنى ئەيلەر بىشىبا② ئاغۇش③.

مەگەر ئايىنەئى خاكىستەرىمدىن④ چىقمادى بىرەنگ،
مۇغانە نەغمە سەنجى⑤ تۇتتىئى گۇيا⑥ ئېدى خامۇش.

نە ھۇش ئۇممىد ئېتەرسەن ھەر تەرەف جۇشى ئەنەل ـ ھەقدىن،
قەدەم دار ئۈزرە قويدى جەزبە⑦دىن مەنسۇردەك باھۇش⑧.

زەلىلىي تەلبەلىكدىن بىر دەمىي ئاسايىش ئەتمەسسەن،
مۇھەببەت كارۋانى ئەيلەدى گۇيا سېنى خامۇش.

2. مۇخەممەسلەر

(1)

— — —V / — — —V / — — —V / — — —V

(ھەزەجى مۇسەممەنى سالىم)

بىھەمدۇللاھ كۆڭۈل تەختىغە ئول شاھى جەھان كەلدى،
ئۆلۈك جىسمىغا گۇيا ياڭى باشدىن تازە جان كەلدى،
فۇرۇغى⑨ مەشئەلى باتىنلارى ئەلھەق ئەيان كەلدى،
مەشامى⑩ تالىبى مەردى خۇداغا بۇيى جان كەلدى،
مەئانى ئالەمىنى سەير ئېتىپ قۇتبى زەمان كەلدى.

كەرامەت تىركەشىدىن⑪ جىلۋە بەردى ئوق ئىلە ياسى،
مۇبارەك سىينەئى سافى ئۇلارنىڭ ئىشق دەرياسى،

① كاۋۇش ــ تەكشۈرۈش، ئىدىرىش؛ ② بىشىبا ــ رەت قىلماي؛ ③ ئاغۇش ــ قۇچاق، قۇچاقلاش؛ ④ خاكىستەر ــ كۈل؛ ⑤ سەنج ــ چالماق، چەكمەك؛ ⑥ گۇيا ــ سايرىغۇچى، سۆزلىگۈچى؛ قول يازمىدا بۇ سۆزدىن كېيىن «دى» سۆزى يېزىلغان، ۋەزىن ۋە مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى؛ ⑦ جەزبە ــ مەھلىيا بولۇش، ئاشىقى بىقارار بولۇش؛ ⑧ باھۇش ــ ھوشيار، ئەقىللىك؛ ⑨ فۇرۇغ ــ يورۇقلۇق، روشەنلىك؛ ⑩ مەشام ــ بۇرۇن؛ ⑪ تىركەش ــ ئوقدان.

ئۆلۈگكە جان بېرۇر ئىيسا كەبى لەئلى شەكەرخا①سى،
تەرىقەت مەسنەدىدە② ئەهلى دىللار مەجلىس ئاراسى،
سەرى سەرھەلقەئى مەستانەھا پىرى مۇغان كەلدى.

شەرىئەت شاھى راھىنىڭ ھەمىشە بارۇ بەردارى،
ئەزىزانىكى ئۆتتى سىر بەتەسلىم ئەيلەدى بارى،
مەئانىي مەئرىفەتدە دەست بىر لايىئى دەست ئارى،
فەرىشتە خەيلىنىڭ جەمئىيەتىگە ئەمرىدۇر جارى،
كى نەسلى ھەزرەتى پەيغەمبەرى ئاخىر زەمان كەلدى.

تولۇپدۇر سەرھەدى كۆڭلۈمگە ھەي - ھەي شۇرۇ غەۋغاسى،
نې گەرم ئولدى جۇنۇن بازارى ئىچرە ئىشق سەۋداسى،
ۋەلايەت③ بەخشەش ئەتكەن ھەر ۋەلىيىۇللاھغا باباسى،
مەدىنە مۇلكىغا مانەند④ ئېرۇر ئەترافى ئورداسى،
كەبۇتەرۋار ئولۇپ چەۋرۇلگەلى رۇھانىيان كەلدى.

سەرىرى ئاستانى قىبلەئى ئەھلى ۋەلايەتلەر،
خۇدا يولىدىن ئازغان ئەلگە كۆرگۈزگەن ھىدايەتلەر،
........⑤ ۋەش ئەيلەپ شەرھى تەفسىر ئىلە ئايەتلەر،
..................⑥ شلارغا ئەيلەپدۇر سىرايەتلەر،
زۇھۇرى ھەزرەتى مەخدۇمى ئەئزەم ناگەھان كەلدى.

كۇلاھى قۇتبى ئالەم كەيدىلەر ھەم تەختۇ تاجىن كۆر،
ئۇلارنىڭ ئەسرىدە ئىسلام ئىلە دىنىنىڭ رەۋاجىن كۆر،
مەئانىي سەيد⑦ ئېتەرگە ھەم ھەۋا ئۇستۇندە لاچىن كۆر،
ئەزىزلەر خانەقاھى سەير ئېتەرسەن چىنۇ ماچىن كۆر،
مۇرادۇ مەقسەدىنى تاپتى ھەركىم بىگۇمان كەلدى.

مەگەر ساھىبقىرانى ھەفت كىشۋەر ھەزرەتى خاجەم،
بەلايى فىتنەئى ئاخىر زەمانغا بەردىلەر بەرھەم⑧،
ھەمە يارى خۇدايى بولدىلار بىدئەت ئېلىدىن كەم،
بىنايى سۇننەتى ئانھەزرەت ئولدى خەلق ئارا مۇھكەم،
بەلې نايىب مۇنەۋۋەب خاتەمى پەيغەمبەران كەلدى.

قاچان پەرۋا قىلۇر يوزمىڭ ھۇجۇم ئەتكەنگە كۇففارى،
كەرامەت ئەۋلىيائۇللاھدىن مۇنداغ كېرەك ئارى،

① شەكەرخا — شېكەر چاينىغۇچى، شېكەر سۆزلۈك؛ ② مەسنەد — ئورۇن، جاي، تەخت؛ ③ ۋىلايەت — «ۋەلىي»نىڭ كۆپلۈكى؛ ④ مانەند — ئوخشاش، دەك؛⑤ قول يازمىدا بۇ ئورۇن ئاق قالدۇرۇلغان؛ ⑥ قول يازمىدابۇ ئورۇن ئاق قالدۇرۇلغان؛ ⑦ سەيد — ئوۋ، ئوۋلاش؛ ⑧ بەرھەم — يوقىتىش، نابۇت قىلىش.

جەۋاھىرخانەئى كۆڭلىگە غەفلەت بولمادى تارى[1]،
سۇلەيمانىيكى بۇ رۇيى زەمىندە ياۋەرۇ[2] يارى،
مۇنافىقنى ئاتارغا ساھىبى تىيرى كەمان كەلدى.

ۋۇجۇدى چۇن مۇھىتى[3] بىنىھايەت پەرۋەرى گەۋھەر،
قانى بىر شىيشەپۇشى چۆمگەيۇ غەرق ئولماغاي ئەكسەر،
ئالىپ دۇررى گۇھەرنى فۇقر دەريادىن چىقارغاي سەر،
ئەدۇيى[4] كىينەدارلىك[5]، يا پىرىم، شەرمەندەۋۇ ئەبتەر[6]،
كىشىكىم غەيبەت ئەيلەر ئاغزىدىن ھەر لەھزە قان كەلدى.

ئەگەر گەنجىنە[7] ئىچرە نۇقرەدۇر[8] يا تۇدەئى[9] زەردۇر،
ئۇلارنىڭ مەنزۇرىدا[10] تۇفراقۇ ئالتۇن بەرابەردۇر،
مۇبارەك لەبلەرىدىن سۆزلەدى تىللايى ئەھمەردۇر،
نەزەر گەر سالسالار مۇرىيغاكىم[11] گۇيا سىكەندەردۇر،
سۇلەيمانۋار ئولۇپ ھۇرمەت بىلە ساھىبقىران كەلدى.

نە ھەد بولغايكى ئەۋسافى[12] كەمالىڭ ئەيلەمەك تەقرىر[13]،
ۋۇجۇدۇم تىيرەدۇر، ئەي پادشاھىم، زەررەئى ئىكسىر[14]،
يارىلغاي زەھرەسى[15] ھەيبەتلەرىدىن بولسا يۇزمىڭ شىر،
سەدايى ئەرغەنۇندىن بىر سەدادۇر نالەئى زەنجىر،
پىرىمۇ پادشاھىم، ئارىفى كەۋنۇ مەكان[16] كەلدى.

كۆزۇم تا تۇشكەلى ۋەقتى ئىنابەت ھەزرەتىڭ سارى،
جۇنەيدۇس ـ سانى دەرمەن يا فەرىدۇد ـ دىنى ئەتتارى،
زىھى ئەسھابى[17] كەھف ئەردىلەرۇ مەنزىللەرى غارى،
جۇنۇندىن گەرم بولدى ئەلھەزەر تەۋھىد بازارى،
ئەجايىب ھايىھۇيى كىردۇدارۇ ئاشىقان كەلدى.

ھەقايىق[18] ئىقلىمىنىڭ سەلتەنەت سۇرگەن سۇلەيمانى،
دەقايىق مەزرەئىنى سەبز قىلغان فەيز بارانى،
كى ساھىب باتىن ئولغان جۇملەئى ئەسھاب يارانى،
شىكەستى لەشكەرى شەيتان ئولۇپ، ئەۋج ئولدى رەھمانى،
ھەقۇ باتىلنى فەرق ئەيلەرگە بىر ئالىمي نىشان كەلدى.

---

① تارى ــ تۇساتتىن كۆرۈلۈش، پەيدا بولۇش؛ ② ياۋەر ــ مەدەتكار، دوست، ياردەمچى؛ ③ مۇھىت ــ ئوراپ ئالغان، سىغدۇرغان، دائىرە؛ ④ ئەدۇ ــ دۈشمەن، رەقىب؛ ⑤ كىينە ــ ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت؛ ⑥ ئەبتەر ــ يوقالغان، ئۈزۈك؛ ⑦ گەنجىنە ــ خەزىنە؛ ⑧ نۇقرە ــ كۈمۈش؛ ⑨ تۇدە ــ تۈپ، دۆۋە؛ ⑩ قول يازمىدا بۇ سۆز «منضور» شەكلىدە يېزىلغان. بىزنىڭچە ئەسلىي «منظور» بولۇشى كېرەك ئىدى؛ ⑪ مۇر ــ چۈمۈلە؛ ⑫ ئەۋسافى ــ سۈپەتلىرى؛ ⑬ تەقرىر ــ بايان قىلىش؛ ⑭ ئىكسىر ــ ئەپسانىۋى تاش، ھېكمەت تېشى؛ ⑮ زەھرە ــ ئۆت؛ ⑯ كەۋنۇ مەكان ــ ئىككى جاھان، ئىككى دۇنيا؛ ⑰ بۇ سۆز كاتىپ تەرىپىدىن سۆز قول يازمىدا «ئەسھافى» دەپ يېزىلغان، مەزمۇن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىنىدى؛ ⑱ ھەقايىق ــ ھەقىقەتلەر.

مۇھىتى مەۋجى زەن باتىنلارى قىلمايدۇلار ئىزھار،
چۇ مەۋلانايى رۇمىي كەشف ئېرۇر ساقلايدۇلار ئەسرار،
ۋەگەر نە ھەر تەكەللۇمدىن تۆكەرلەر بىر دۇرى شەھۋار،
فەلەكنى خەم قىلۇرلار گەر غەزەبدىن سالسالار ھەر بار،
كۆرۈڭ گەنجى گۆرۈھى مۇرشىدى دەلقى[1] گىران كەلدى.

مۇرىدۇ مۇخلىس ئۇلدى مىڭ تۇمەن كافىر بە ئاسانى[2]،
كەرامەتدىن مۇسۇلمان قىلدىلار گەبر[3] ئىلە تەرسانى[4]،
ۋەلىيلەر يەتتە ئىقلىمدىن كېلۇرلەر ئاندا يوق سانى،
ئۇلارنى سەلب[5] قىلغان رافىزىيدۇر[6] يا خۇراسانى،
ۋە لېكىن پادشاھىم بارچەسىغە مېھرىبان كەلدى.

جەھان پۇر لۇئلۇئۇ[7] مەرۋارىد ئۇلسا يا دۇرى شەھۋار،
قاراپ باقمايدۇلار خۇش ئەۋلىيادۇر نەنگ ئەيلەپ ئار،
سۇلۇكى سۇننەتى ئاداب ئىلە مەخدۇمى ئەئزەمۋار،
ئىنابەت ئەيلەگىل، ئەي كور، باتىن قىلماغىل ئىنكار،
تەرىقى نەقشبەندىي قانداغ ئەردىكىم ھەمان كەلدى.

سېنى بىنەندەلەر[8] كۆرگەندە ئاھۇيى ھەرەم دەرلەر،
سەفايى سىينە[9]دىن خاتىرلارىنى جامى جەم دەرلەر،
فىدايى بىر سەرى مۇيىنى ئىقلىمى ئەجەم دەرلەر،
دۇ گىيسۇيى[10] شەفائەت يۈزلەرىدە مۇھتەرەم دەرلەر،
دەمى ھەر سۇبھى سادىق ئەترىدىن ئەنبەر فىشان كەلدى.

زەلىلىي مۇشكىلىم ھەل بولدى چۈن فەيزى دۇئالاردىن،
دۇئا ئەلۋان ئۈچۈن ئىخلاس ئىلە شاھۇ گەدالاردىن،
بەلانى دەفئ ئەيلەپدۇر خۇدا چۈن بىنەۋالاردىن،
قەبۇلى تەۋبە ئەيلەپ سۇھبەتى مەردى ....
ئەزىزلەر چارباغىدىن گۈلى جەننەت نىشان كەلدى.

(2)

— —V / V — —V / V — —V / V— —

(ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەھزۇف)

فەقر ئىزدەگەن ئەل دەۋلەتى شاھانەنى كۆردى،
تەرك ئەتتى بۇ ئالەمنىيۇ ئول يانەنى كۆردى،

---

① دەلق — جەندە؛ ② بە ئاسانى — ئاسانلا ③ گەبر — مەجۇسىي؛ ④ تەرسا — خىرىستىيان؛ ⑤ سەلب — تاتماق، ئىنكار قىلماق؛ ⑥ رافىزىي — قىزىل باش، شىئەنىڭ بىر تارمىقى؛ ⑦ لۇئلۇ- ئۈنچە، مەرۋايىت؛ ⑧ بىنەندە — يىراقنى كۆرەر؛ ⑨ سىينە — قەلب؛ كۆكرەك؛ ⑩ دۇ گىسۇ — ئىككى تال چاچ.

خۇدبىن[1] سەدەف ئاسا ھەمە ئەفسانەنى كۆردى،
سەررافى مەئانىي دۇرۇ دۇردانەنى كۆردى،
ئول دۇرلار ئارا گەۋھەرى يەكدانەنى كۆردى.

سەھلىيدۇر[2] ئەگەر بىلسە كىشى ئىلمى نۇجۇمىي،
ئەللامەچە گەر زاھىرىدا بولسا ئۇلۇمى،
تەھسىلى ئەبەس[3] تەگمەسە بىر زەررە سەمۇمى[4]،
يەئنىيكى شۇناسا[5] ئېدىلەر مەۋلەۋى رۇمىي،
سۇلتانى تەرىقەت شەھى مەردانەنى كۆردى.

مەستانە يۇزى ھەر تەرەفى بارغالى يولدۇر،
مەردانە دەراز ئەيلە قولۇڭ ئالغالى قولدۇر،
دەرۋىش نە دەپ ئالەمى فانىي بىلە كۇلدۇر،
نەمرۇد ئوتىغا كىردى خەلىل بائىسى ئولدۇر،
ناگاھ كېچە غەيرەتى پەرۋانەنى كۆردى.

رەسۋايى جەھان قىلدى مېنى بىر قەدۇ قامەت،
رەفتارى ئانىڭ ياد بېرۇر جۇشى[6] قىيامەت،
تەئن ئەتمە جۇنۇنۇمغا مېنىڭ ئەھلى سەلامەت،
مەنسۇرنى دار ئۇزرە كۆرۈپ قىلما مەلامەت،
جان بەرمەسىدىن[7] ئىلگەرى جانانەنى كۆردى.

ھەر كىمكى ئېرۇر راست تاپار ئول تەلەبىدىن،
مەشھۇر ئېرۇر نەقل مۇھەممەد ئەرەبىيدىن،
كۆپ لۇتف بىلە راستلىغىنىڭ سەبەبىدىن،
تۆكمىشلە گەھى دۇررى ھەقىقەتنى لەبىدىن،
مەسجىد ئىچىدە ۋەقتىكى ھەننانەنى[8] كۆردى.

كۆز دەرلەر ئانى ھەر تەرەف ئەنۋارنى كۆرگەي،
جان كۆزگۇسىدە جىلۋەئى دىدارنى كۆرگەي،
مەقسۇد ئېرۇر گەنج نە ئول مارنى كۆرگەي،
ھاجى دەر ئېمىش مەست نېچۇك يارنى كۆرگەي،
مەن ئۆي ئىگەسى بىرلەنۇ ئول خانەنى كۆردى.

---

① خۇدبىن ــ تەكەببۇر، مەنمەنچى؛ ② سەھلىي ــ ئاسان، تەس ئەمەس؛ ③ ئەبەس ــ بىھۇدە، پايدىسىز؛ ④ سەمۇم ــ زەھەر، ئاچچىقلىق؛ ⑤ شۇناسا ــ تونۇش، دوست، يېقىن؛ ⑥ جۇش ــ قاينىماق، غوۋغا، توپىلاڭ؛ ⑦ بۇ سۆز قول يازمىدا «بەرمەسىندىن» شەكلىدە يېزىلىپ قالغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى؛ ⑧ ھەننانە ــ ھېسداشلىق قىلغۇچى، يارانقۇچى.

تاكى بۇ كۆڭۈل لەۋھەدەدۇر قال ئىلە قىلى،
يەك رەڭگ كېرەك سافى جىنان گۈنبەزى ئىلىي،
ۋەھدەتدىن ئەسەر تاپقالى كىسرەتدۇ زەلىلىي،
ئۆمرىيدۇكى يالغۇز دەر ئەردى بۇ زەلىلى،
ئايدى بۇ مۇخەممەسنىيۇ ھەمخانەنى كۆردى.

3. ھەمد، نەئت ۋە مەنقىبەتلەر

(1)

نەئتى ئانھەزرەتى سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم[1]

— —V / — — —V / — — —V

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

مۇھەممەد ئەنبىيالار پېشۋاسى،
شەھەنشەھلەر ئىشكىدە گەداسى.

رەسۇلى رەھمەتەن لىلئالەمىندۇر[10]،
بەرادەر خانى جەبرائىل ئەمىندۇر.

تۇفەيلىدىن ھۇۋەيدا[2] بولدى كەۋنەين[3]،
قەدەمگاھى مەقامى «قابە قەۋسەين»[4].

ھەدىسى[11] ھەرفى قۇرئانغا دەلايىل[12]،
ئەھەد[13] ئەھمەدگەدۇر[14] بىر مىمى ھايىل[15].

قارا تۈنلەردە ھەق يادىدا بىدار،
گۇنەھكارانى ئۈممەتكە نىگەھدار[5].

بەنامى ئەھمەدۇ مەھمۇدۇ مۇختار،
جەۋاھىرخانەئى سەندۇقى ئەسرار.

فۇرۇغى نۇرى فانۇسى ئىلاھىي،
كى «ۋەششەمسۇل قەمەر»[6] ياخشى گۇۋاھى

باسىپ يەتتە سىپىھرى[16] ئەرشى ئەئزەم،
ئۆتۈپ بىر دەمدە يەتمىش پەردەدىن ھەم.

نۇبۇۋۋەت[7] ئاسمانىدا مەھى بەدر[8]،
يۈزى ئۆزرە دۇ گېيسۇ لەيلەتۇل ـ قەدر[9]

مەدىنە مۇلكىغا قىلدى نەزارە،
سەھابە ھەر بىرى بەرقى[17] سىتارە[18].

(2)

مەنقەبەتى ھەزرەتى چەھار يارى با سەفايى رىزۋانۇللاھى تەئالا

— —V / — — —V / — — —V

(ھەزەجى مۇسەددەسى مەھزۇف)

نەخۇستىن[19] ھەزرەتى بۇبەكر ئېدىلەر،
خەلايىقنى خۇداغا ئىندەدىلەر.

---

[1] 0167 دە ماۋزۇ يوق؛ [2] ھۇۋەيدا ــ ئاشكارا، روشەن؛ [3] كەۋنەين ــ ئىككى دۇنيا؛ [4] قابە قەۋسەين ــ ئىككى ياي ئارىلىقى، يەنى مىراج كېچىسى ئاللاتائالا بىلەن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزئارا يېقىنلىشىشى ياكى يولدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىلەن جەبرائىل ئارىلىقىدىكى يېقىنلىقتا ئىشارە؛ [5] نىگەھدار ــ پاسىبان، ساقلىغۇچى؛ [6] ۋەششەمسۇل قەمەر ــ «قۇرئان كەرىم»نىڭ 91 ـ سۈرىسىنىڭ ئالدىنقى ئىككى ئايىتى كۆزدە تۇتۇلغان؛ [7] نۇبۇۋۋەت ـ پەيغەمبەرلىك؛ [8] مەھى بەدر ــ تولۇن ئاي؛ [9] لەيلەتۇل قەدر ــ قەدىر كېچىسى؛ [10] رەھمەتەن لىلئالەمىن ــ ئالەملەرگە رەھمەت؛ [11] ھەدىسى ـ سۆزى؛ [12] دەلايىل ـ دەلىللەر؛ [13] ئەھەد ــ يېگانە(ئاللاغا قارىتىلغان)؛ [14] ئەھمەد ــ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ يەنە بىر ئىسمى؛ [15] ھايىل ــ توساق، پەردە؛ [16] سىپىھر ــ ئاسمان، كۆك؛ [17] بەرق ــ نۇر، شولا؛ [18] سىتارە ــ يۇلتۇز؛ [19] نەخۇستىن ــ تۇنجى، بىرىنچى.

ئەمىرى سادىقى ساھىب ۋەلايەت،
خىلافەت مەسنەدىدە بىنىھايەت.

رەسۇلى ھاشىمىينىڭ رازۋارى[1]،
ھەزىمەت[2] ئەيلەگەندە يارى غارى.

چېكىبان نەئرەلەر[3] جانۇ جىگەردىن،
جەھاننى كۆيدۇرۇپ ئاھى سەھەردىن.

ئىتائەت ئەيلەگەن ئەۋۋەل ئۇلاردۇر،
ئەمىرۇل ـ مۇئمىنىن دوۋۋۇم[4] ئۇمەردۇر.

ئۇمەر ئەدل ئىقلىمىنىڭ شەھرىيارى[5]،
ئەدالەت مەۋسۇمىنىڭ نەۋبەھارى.

قاچىپدۇر ھەيبەتىدىن شەمسى خاۋەر،
بە زەربى زەررەسىدىن تىترەدى يەر.

قەدى تائەت بىلە ئەردى ئەلىف لام،
بەسى دەۋرىدە رەۋنەق تاپتى ئىسلام.

بەلەند ئاۋازە بولدى دىنى ئەھمەد،
ئۇمەر دەپ ياد ئېتەر ئەردى مۇھەممەد.

ئۈچۈنچى ھەزرەتى ئوسمان ئېدىلەر،
ھەيا گەۋھەرلەرىغە كان ئېدىلەر.

گۈلى رەئنا يۈزىدىن مۇنفەئىلدۇر[6]،
فەرىشتە ھىلمىدىن[7] دائىم خىجىلدۇر.

چەھارۇم[8] شاھى مەردانۇ جەۋانمەرد[9]،
چىقارىپ .... گەرد[10].

دەرى[11] خەيبەرنى بىردەمدە ئۇشاتقان،
رىزايى[12] ھەق ئۈچۈن ئۆزىنى ساتقان.

تەمامى غازىلارنىڭ تاجدارى،
قەلەم ئەيلەپ ئەدۇنى زۇلفىقارى.

سەراپا[13] ماسىۋا[14] بەندىدىن[15] ئازاد،
مۇسەخخەر[16] ئەيلەگەن دىۋۇ پەرىزاد.

شەھى دۇلدۇل سەۋارى ئەۋلىيادۇر،
ۋەلىيلەر سەرۋەرى شىرى خۇدادۇر.

زىھى فەرزەندى شىرىنى ھەسەندۇر،
ھۇسەين ئاتلىغلارى خۇنىن كەفەندۇر.

غەرىبى مۇستەفا دەرلەر بىرىنى،
شەھىدى كەربەلا دەرلەر بىرىنى.

ئىمامانى شەھى مۇشكىن گۇلالە،
قانى سەھرا يۈزىگە تۆتتى لالە.

ۋەھالەن ئىككى ئول رەخشەندە[17] ئەختەر[18]،
شەھىدى كەربەلايى ئىشق دەرلەر.

بىھىشتى ئەدن[19] ئىچىدە جاي ئۇلارغا،
دۇرۇدى بىئەدەد[20] بولغاي ئۇلارغا.

مۇسىبەتلەرىدىن تۆتتى جۇنۇنۇم،
كى قەترە قەترە جۇش ئەيلەيدۇ خۇنۇم.

خىرەد بىگانەۋۇ كۆڭلۈمدۇ ھەيران،
مەنى مەجنۇنى ئاھۇيى بەيابان.

ۋەلېكىن دەستگىرىم پىر بولغاي[21]،
سۆزۈم پەيۋەستە چۈن زەنجىر بولغاي.

---

[1] رازۋار ــ سىرداش؛ [2] ھەزىمەت ــ قايتىش، چېكىنىش؛ [3] نەئرە ــ پەرياد، ۋارقىراش؛ [4] دوۋۋۇم ــ ئىككىنچى؛ [5] شەھرىيار ــ خان، پادىشاھ؛ [6] مۇنفەئىل ــ خىجىل، ئۇيىلىش؛ [7] ھىلم ــ مېھرىبان، مۇلايىم، سەۋرچان؛ [8] چەھارۇم ــ تۆتىنچى؛ [9] جەۋانمەرد ــ ئالىي ھىممەت ئىگىسى؛ [10] گەرد ــ چاڭ ـ توزان؛ [11] دەر ــ ئىشىك، قوۋۇق؛ [12] رىزا ــ رازىلىق؛ [13] سەراپا ــ باشتىن ـ ئاياغ، پۈتۈنلەي؛ [14] ماسىۋا ــ ئاللادىن باشقا؛ [15] بەند ــ بوغۇش، تۇتقۇنلۇق، ئەسىرلىك؛ [16] مۇسەخخەر ــ بويسۇندۇرۇش؛ [17] رەخشەندە ــ نۇرلۇق، پارقىراق؛ [18] ئەختەر ــ يۇلتۇز؛ [19] ئەدن ــ بىر جەننەتنىڭ نامى؛ [20] بىئەدەد ــ ساناقسىز، ھېسابسىز؛ [21] بۇ سۆز قول يازمىدا «ھەيران» دەپ يېزىلىپ قالغان.

(3)

هەمدى ۋاجىبى تەئالا جەللە جەلالۇھۇ[1]

—V / — — / V— — / V— / —V—

(مۇتەقارىبى مۇسەممەنى مەھزۇف)

خۇدايا يوق ئەۋۋەل بىدايەت[2] ساڭا،
نە ئاخىردا بولغاي نىھايەت[3] ساڭا.

سېنىڭ بۇيرۇغۇڭدا ئەزەل تا ئەبەد[4]،
ھەراساندۇ[5] ھۇكمۇڭدا[6] ھەر نېكۇ بەد[7].

ھەمە شاھلارغا شەھەنشاھسەن،
نەكىم ئۆتسە ئالەمدىن ئاگاھسەن[8].

شەھى شەھرىيارانى رۇيى زەمىن،
سېنىڭ ئاستانەڭغە سۇرتەر جەبىن[9].

قىلىپسەن بۇ ئالەمنى پەيدا ئۆزۈڭ،
بىلۇرمەنكى داناۋۇ بىينا ئۆزۈڭ.

جەۋاھىر فۇرۇشانى[10] سەررافدىن[11]،
مەئانىيشۇناسانى ئەينەل - يەقىن.

قەمەر تەلئەتانى چۇ بەدرى مۇنىر،
دەرى دەرگەھىڭگە سېنىڭ مۇنتەزىر[12].

دەمى مۇر يا ئاھى مەزلۇمدۇر،
جەھان پەرۋەرا، سىزگە مەئلۇمدۇر.

شەھادەت مەقامىدا بارچە تىرىك،
سېنى ئايتادۇر: «ۋەھدەھۇ لاشەرىك».

بەلې دەرگەھىڭدۇر ئەجەب كارگاھ،
فەلەك خىرگەھى[13] ئىچرە فانۇسى ماھ.

چەپۇ راست يۇلدۇزنى لەشكەر قىلىپ،
قارا كېچەلەرنى مۇنەۋۋەر قىلىپ.

چۇ مۇرغانى[14] ۋەھشىي كەبى تەير[15] ئېتەر،
نە مەشرىق نە مەغرىب يۇرۇپ سەير ئېتەر.

بۇلارنى تۇفەيلى ھەبىب ئەيلەدىڭ،
گۇنەھكارلارغا تەبىب ئەيلەدىڭ.

(4)

نەئتى ھەزرەتى مۇھەممەد مۇستەفا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم[16]

—V / — — / V— — / V— / V ~

(مۇتەقارىبى مۇسەممەنى مەقسۇر)

رەسۇلى خۇدا مەزھەرى[17] نۇرى پاك،
جۇھۇدىيكى مۇنكىردۇ بولسۇن ھەلاك.

مۇنەۋۋەر ئېدى نۇردىن ساقى ئەرش،
مۇزەييەن[18] قىلىپ شەرئ تا تەھتى فەرش.

---

① 0167 دە ماۋزۇ يوق؛ ② بىدايەت ــ باشلىنىش؛ ③ نىھايەت ــ ئاخىرلىشىش؛ ④ «چولڭ دىۋان»دا: «سېنىڭ لۇتفۇ قەھرىڭ بىلەن تا ئەبەد» دەپ يېزىلغان؛ ⑤ ھەراسان ــ قورققۇچى، قورققان، قورقاق؛ ⑥ «چولڭ دىۋان»دا: «ئالەمدە» دەپ يېزىلغان؛ ⑦ نېكۇ بەد ــ ياخشى ـ يامان؛ ⑧ «چولڭ دىۋان»دا: «كى زاھىرۇ باتىندىن ئا ـ گاھسەن» دەپ يېزىلغان؛ ⑨ «چولڭ دىۋان»دا: «سېنىڭ ئاستانەڭگە قويغاي جەبىن» دەپ يېزىلغان؛ ⑩ فۇرۇشان ــ ساتقۇچىلار؛ ⑪ سەرراف ــ پۇل ئالماشتۇرغۇچى، قىممەت باھالىق تاشلارنى باھالىغۇچى؛ سۆزمەن؛ ⑫ مۇنتەزىر ــ كۈتكۈچى، ساقلىغۇچى؛ ⑬ خىرگەھ ــ چېدىر؛ ⑭ مۇرغان ــ قۇشلار؛ ⑮ تەير ــ ئۇچۇش، پەرۋاز قىلىش؛ ⑯ 0167 دە «نەئت» دەپ ئېلىنغان؛ ⑰ مەزھەر ــ كۆرۈنۈش، نىشانە؛ ⑱ مۇزەييەن ــ چىرايلىق بېزەلگەن، ياسالغان.

نۇبۇۋۋەت بىلە بارچەنىڭ تاجىدۇر،
نەبىيىۇ ۋەلىي جۇملە مۇھتاجىدۇر[1].
فەلەكدىن بەلەند ئەردى بەس ھىممەتى،
مەلەكدىن زىيادە كۆرۈك ئۈممەتى[2].
شەرىئەتلەرى بولدى ئالەمگە شەمئ،
شەرىئەت تەرىقەت ھەقىقەتدە جەمئ.

قەۋى[3] پەنجە ئەيلەپ سەدايى سەلات[4]،
كى سىندۇردى بازۇيى[5] لاتۇ مەنات[6].
رىسالەتدە دائىم بۇ ئالىي جەناب،
جەھان رەۋشەن ئەتتىلە بۇ[7] ئافتاب.
شەفائەتگەرى ئاسىيانى[8] ئۈمەم[9]،
نە مۆلكى ئەرەبدۇر نە مۆلكى ئەجەم.

(5)

مەنقەبەتى چەھار يارانى رىزۋانۇللاھى ئەلەيھىم ئەجمەئىن[10]

~ V / — —V / — —V / — —V

(مۇتەقارىبى مۇسەممەنى مەقسۇر)

قالىپ ھەر بىر ئەسھابىكىم يادگار،
فەزىلەت بىلە بارچەدىن چەھار يار[11].

ئۇچۇنچى خىلافەتدە ئۇسمانىدۇلار،
ئۇلار ساھىبى جەمئى قۇرئاندۇلار[14].

خىلافەتكە ئەۋۋەل كى قىلدى زۇھۇر،
گۈلى باغى جەننەت ئەبۇبەكردۇر.

ئۇرۇپ جۇش كۆڭلىدە دەريايى ئىلم،
ھەيا بابىدا مەجلىس ئارايى ھىلم[15].

سەھابە ئاراسىدا شەيخى كىبار[12]،
دەپ ئەردىلە[13] ئەھمەد ئانى يارى غار.

چەھارۇم سەرى سەرۋەرانى ۋەلىي،
شىجائەتدە بىل شاھى مەردان ئەلىي.

ئۇمەر ئەدلىدىن تۆكتى ھەريان گۆھەر،
تۇتۇپ ھۆكمىنى تىترەدى بەھرۇ بەر.

ئەلىي دەرلەر ئاتىنى دۇلدۇل سەۋار،
قىلىپ قەتل دۇشمەن دەمى زۇلفىقار.

چىكىپ ھۇ سەھەر ۋەجدۇ ھالاتىدىن،
جەھان تولدى ھەي ھەي كەراماتىدىن.

قالىپ ئىككى فەرزەندكىم نۇرئەين،
ئىمامى ھەسەندۇر ئىمامى ھۇسەين.

بىرى زۇھرەدىن سەبز ئېتىپ پىرەھەن،
بىرى تىغ ئىلە بولدى خۇنىن كەفەن.

ئىماملاردۇ مەھشەردە چوپانى خەلق،
تەسەددۇق ئۇلارغا دىلۇ جانى خەلق.

شەھىد ئولدىلار ئىككى ساھىبقىران،
كى ئاسىيىۇ جافىيىى ئۈممەت دىبان.

كەل ئەمدى زەلىلىي دۇرۇد ئەيلەگىل،
مۇسىبەتدە كۆزلەرنى رۇد ئەيلەگىل.

---

[1] 0167 دە: «موھتاجدۇر» دەپ يېزىلغان؛ [2] «چولڭ دىۋان»دا: «فەرىشتەدىن ئارتۇق ئىدى ئۈممەتى» دەپ يېزىلغان؛ [3] قەۋى — كۈچلۈك؛ [4] سەلات — ناماز، ئىبادەت؛ [5] بازۇيى — قول، بىلەك؛ [6] لاتۇ مەنات — ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى ئەرەبلەرنىڭ بۇتى؛ «چولڭ دىۋان»دا: «بەررۇيى» دەپ يېزىلغان؛ [7] «چولڭ دىۋان»دا: «چۇن» دەپ يېزىلغان؛ [8] ئاسىيان — ئاسىيلار؛ [9] ئۈمەم — ئۈممەتلەر؛ [10] 0167 دە ماۋزۇ يوق؛ [11] 0167 دە: «چەھار يار» دەپ يېزىلغان؛ [12] كىبار — ئۇلۇغ، چولڭ؛ [13] «چولڭ دىۋان»دا: «ئەردىكى» دەپ يېزىلغان؛ [14] ساھىبى جەمئى قۇرئان — قۇرئاننى توپلىغۇچى؛ [15] «چولڭ دىۋان»دا: «ئىلىم» دەپ يېزىلغان.

4. بەند، بېيت، مىسرا ۋە باشقىلار

ئالتىنچى غەزەلنىڭ ئالتىنچى بېيتى بىلەن يەتتىنچى بېيتىنىڭ ئارىلىقىدا:

كەبۇتەر نامەئى بالىڭغا باغلارمەن خەبەردار ئول،
مۇبادا تۇشمەگەي مەجنۇنغا بۇ تۇمارى غەم تەنھا.

22 ـ غەزەلنىڭ ئۈچىنچى بىلەن تۆتىنچى بېيتىنىڭ ئارىلىقىدا:

بەرقى شەرارى ئاھىم كۆلبەمنى رەۋشەن ئەيلەر،
مەشئەل كېچە نە ھاجەت ياندى چىراغى غۇربەت.

51 ـ غەزەلنىڭ تۆتىنچى بېيت بىرىنچى مىسراسىنىڭ كەينى بوش قالدۇرۇلغان بولۇپ، 0167 دە:

فەرز ئولدى ئېلىكىنى يۇماقى ھەرەمىدىن،
ھەر كىمكى ئەۋام ئەھلىنى ئۆيگە ياۋۇتۇپدۇر.

81 ـ غەزەلنىڭ تۆتىنچى بېيتى 0167 بىلەن پەرقلىق بولۇپ، تۆۋەندىكىچە:

ئەقل ھىسارىنى كېچە تازە شەبىخۇن ئەيلەيىن،
ئىشق چەرىكى تىكتىلەر باشىم ئۇزە نىشانۇ تۇغ.

84 ـ غەزەل تۆتىنچى بېيت ئىككىنچى مىسرا «چوڭ دىۋان»، «كىچىك دىۋان» ۋە 0167 لاردا تۆۋەندىكىدەك:

مەزھەبى بۇ ھەنىفەدىن شەرئ ئېلى بەردىلەر جەۋاب،
گەرچە قىلۇرمۇ بارھا شافىئىدىن سۇئالى ئىشق.

153 ـ غەزەلنىڭ سەككىزىنچى بېيتى بىلەن توققۇزىنچى بېيتىنىڭ ئارىلىقىدا:

قوزغالدى ۋەجدۇ ھالات يىغلاڭلا ئەھلى ھاجات،
مەقبۇلىئى مۇناجات ھەر سۇبھگاھ ئەمەسمۇ.

162 ـ غەزەلنىڭ 15 ـ بېيت بىرىنچى مىسراسىنىڭ بېشىدىكى سۆز ئاق قالدۇرۇلغان، 0167 دە:

ھەيكەلنى كىم بىلۇر ياد دىۋ ئېلىكىدىندۇر ئازاد،
ئەفسۇنىئى پەرىزاد شەكلى تۇمار ئىچىدە.

168 ـ غەزەلنىڭ ئۈچىنچى بېيتى بىلەن تۆتىنچى بېيتىنىڭ ئارىلىقىدا:

بىنا رەس ئىقلىمىدا گەرچە يۈزمىڭ شوخ ئويىنايدۇر،
پەرى رۇخسارەلەرگە نە ۋەلىي ئەجمىرۇ بەنگالە.

ئالتىنچى مۇخەممەسنىڭ بىرىنچى كۇپلېتى بىلەن ئىككىنچى كۇپلېتىنىڭ ئارىلىقىدا:

مۇغەننىي تارى قانۇن بىرلە تا سەۋتى ئەجەم تۈتتى،
جۇنۇن زەنجىرى كەلتۇر ئەقل چۇن راھى ئەدەم تۈتتى،
خۇشا ساقىي ماڭا دىلبەر بولۇپ مەي دەمبەدەم تۈتتى،
كۆڭۈل دىۋانەلىكدىن دامەنى سەھرانى غەم تۈتتى،
قىيامەت قامەتىنى خەلق ئىچىدە ئاشكار ئەيلەپ.

توققۇزىنچى مۇخەممەسنىڭ ئالتىنچى كۇپلېت ئىككىنچى مىسراسىنىڭ قاپىيەسى بوش قالغان، 0167 دە:

جەھان پۇر گۇفتۇگۇيى ئىشق ئۇلۇپدۇر مەن نەدىن فارىغ.

14 ـ مۇخەممەسنىڭ ئۈچىنچى كۇپلېت تۆتىنچى مىسراسىنىڭ يېرىمى بوش قالغان، 0167 دە:

زۇلفى چمن چمن ئارەزىنىڭ خالىنى ياپقان ئۈچۈن.

15 ـ مۇخەممەسنىڭ تۆتىنچى كۇپلېت تۆتىنچى مىسراسىنىڭ ئوتتۇرى بوش قالغان، 0167 دە:

ۋاقىفى ئەھۋال ھالۇ قالى چىلتەن بولماساڭ.

«چوڭ دىۋان»دا 16 ـ مۇخەممەسنىڭ ئىككىنچى كۇپلېتى بۇزۇلغان، 0167 دە ياخشى ساقلانغان:

جامى جەم ئەسرارىدىن كەرمان ئىچىدە ئۇ ھەدى،
مەسنەدى شەيخۇ ھەياتدا ئولتۇرۇپ مۇنداغ دىدى،
ئارىف ئولدۇر دۇنيانى تاشلاپ غەمى ئۇقبا يىدى،
سۇفىيانى سەۋمەئە جاھىللىقىدىن بىلمەدى،
مەئرىفەتنىڭ خانەقاھىغا قەدەم كەلتۇرمىشەم.

16 ـ مۇخەممەسنىڭ بەشىنچى كۇپلېتىنىڭ تۆتىنچى، بەشىنچى مىسرالىرى چالا بولۇپ، 0167 دە:

لەئلى لۇتفىنىڭ ھەدىسىنى يازاردا بارھا،
نەي شەكەرنىڭ شاخۇ بەرگىدىن قەلەم كەلتۇرمىشەم.

16 – مۇخەممەسنىڭ ئالتىنچى كۇپلېتى چالا بولۇپ، 0167 دە:

تەلبە دەپ ئالەمدە مەندىن شۇھرەتى ئاۋازەدۇر،
ھەرفى ھەر بىتتىم ھىسارى دەردگە دەرۋازەدۇر،
مەئرىفەت تارى كىتابى كۆڭلۇمە شىرازەدۇر،
گۇشە تابى ئەرغەنۇندۇرمەن دىماغىم تازەدۇر،
ئەنبەر ئەفشان نەكھەتى زۇلفى سەنەم كەلتۇرمىشەم.

17 ـ مۇخەممەسنىڭ توققۇزىنچى كۇپلېت ئۈچىنچى مىسراسىنىڭ ئوتتۇرى بوش قالغان، 0167 دە:

پەست ئولدى پارساۋۇ لەۋەند ئەيلەدى ئۇرۇج.

17 ـ مۇخەممەسنىڭ 12 ـ كۇپلېت بىرىنچى مىسراسىنىڭ بېشى ئاق قالغان، 0167 دە:

ئەي دىل، ھەمىشە تالىبى مەتلۇبى جام ئېدىڭ.

ئىككىنچى ساقىينامىنىڭ تۆتىنچى بېيتى بىلەن بەشىنچى بېيتىنىڭ ئارىلىقىدا:

ئېشتىكىل باغى ئالىينىڭ بەيانى،
بۇ ياڭلىغ ئېدى ئۇستادى مەئانىي.

«ئەلىف قامەتىم قىلدى ئىشقىڭ چۇ نۇن» دەپ باشلانغان مەسنەۋى كىتابتا 20 بېيت، «چوڭ دىۋان»دا 26 بېيت، 0167 دە 29 بېيت بولۇپ، تۆۋەندىكىچە:

دېگىل جانۇ كۆڭلۈڭ بىلە سۇبھۇ شام، مەلەكدەك نىھان بولماغىل زىنھار.
ھۇسەينا، شەھىدا، غەرىبا ئىمام. بەشەر پەردەسىدىن باشىڭنى چىقار.
بۇ كۇن كەربەلادىن زۇھۇر ئەيلەگىل، جەمالىڭدىن ئولسۇن خەرابات مەست،
زۇلۇماتى ئالەمنى نۇر ئەيلەگىل. زەمىنۇ زەمانۇ سەماۋات مەست.
مۇبارەك يۈزۈڭدۇر نەسىمى بىھىشت، بېرىڭ، ساقىيا، بىزگە جامۇ شەراب،
مۇئەتتەردۇ گېيسۇيى ئەنبەرى سىرىشت. كۆڭۈل ئاتەشىدىن جىگەردۇر كەباب.

«ھەيا گۇلشەنى سەندىن ئولدى بەھار» دەپ باشلانغان بېيت بىلەن كەيىندىكى بېيتنىڭ ئارىلىقىدا:

نەزاكەت بىلە ئاچىلىپ گۇللارى،
ئاڭا سايرادى ياخشى بۇلبۇللارى.

«تىلەر دەۋلەتىڭنى سىپىنىڭ رۇزۇ شەب» دەپ باشلانغان بېيت بىلەن كەيىندىكى بېيتنىڭ ئارىلىقىدا:

كى جانۇ دىلىدىن دۇئاگۇيى ئۇچۇن،
ئەقىدە يۈزىدىن رىزاجۇيى ئۇچۇن.

«مۇسەللەم بۇ شەھرۇ بۇ تەختۇ بۇ تاج» دەپ باشلانغان بېيت بىلەن كەيىندىكى بېيتنىڭ ئارىلىقىدا:

بېرىپ دادىنى كەلسە ھەر بىيۋە زەن،
سۆزۈڭ مەجلىس ئارايى دۇررى ئەدەن.

دېگەن بېيتلار بار.

(ئاپتورلاردىن قۇربانجان ئابدۇقادىر جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ خىزمەتچىسى، ئەرافات ھەسەن مۇسابايېف شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ ئاسپىرانتى)

شېرىن قۇربان، مەدەلىخان بالۇن

قەسىدىچىلىك پىرى ــ ئەنسارىي

قەسىدە ــ پارس ـ تاجىك كىلاسسىك شېئىرىيىتىدىكى بىر قەدىمىي ژانىر بولۇپ، «قەسىدە» ئەرەبچە شېئىرىي ئاتالغۇ، ئۇنىڭ مەنىسى «مەدھىيەلەش»تۇر. قەسىدىدە ئەسلىدە ئاللا تائاللا، پەيغەمبەر ۋە ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالار مەدھىيەلىنەتتى. كېيىنچە شاھ ـ پادىشاھ، خان ـ ۋەزىرلەرمۇ قەسىدىنىڭ مەدھەيەلەش ئوبيېكتلىرى بولۇپ قالدى. ماقالىمىزدا مۇھاكىمە قىلىنىۋاتقان ئەنسارىي خاننى مەدھىيەلىگۈچى قەسىدىچىدۇر.

ئەنسارىينىڭ تولۇق نامى ئەبۇل ھەسەن ئىبنى ئەھمەد ئەنسارىي (961 ــ 1039) بولۇپ،قەدىمكى بەلخ شەھىرىدە بىر سودىگەر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. كىچىكىدە ئاتىسى بىلەن تىجارەت قىلغان. كېيىنكى چاغلاردا سەپەر جەريانىدا قاراقچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغان، شۇنىڭدىن كېيىن سودىگەرلىكتىن ۋاز كېچىپ، ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان. ئەنسارىي مەھمۇد غەزنەۋىي (971 ــ 1030) ئوردىسىدا شائىرلىق قىلغان. سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ شۇنداق بىر ئادىتى بار ئىدىكى، ئۇ دائىم ئون نەچچە شائىرنى ئۆز ئوردىسىغا توپلاپ، ئۇلارغا ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ نۇسرەت تۆھپىسىنى مەدھىيەلىتەتتى، شائىرلاردىن ئۆزىنى ماختاشنى تەلەپ قىلاتتى، شۇڭا مۇشۇ دەۋردە قەسىدىچىلىك ئەۋج ئېلىپ تەرەققىي قىلغانىدى. مەھمۇد غەزنەۋىي ئۆز ئوردىسىدا «مەلىكۇش ـ شۇئەرا» (شائىرلارنىڭ شاھى) دېگەن مەنسەپ ـ ئۇنىۋاننى تەسىس قىلغان بولۇپ، مەزكۇر مەنسەپ ـ ئۇنۋانغا ئېرىشكەن شائىرنى نۇرغۇن ئىنئام بىلەن تارتۇقلايتتى. ئەنسارىي دەل مۇشۇنداق مەنسەپ ـ ئابرۇيغا ئېرىشكەنىدى. شۇڭا، ئەنسارىي زامانىسىدىكى كىشىلەر ئۇنى ئەدەبىيات ـ سەنئەتنىڭ پىرى[①] دەپ مەدھىيەلەيتتى.

باشقا شائىرلارنىڭ شېئىرلىرى ئەنسارىينىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتسە ئاندىن شاھقا بېرىلەتتى. ئۇ كۆپ قېتىم سۇلتان مەھمۇد بىلەن يىراق سەپەرلەردە بىللە بولغانىدى. مەھمۇد غەزنەۋىي ئۇنىڭغا ناھايىتى كۆپ ئىنئاملارنى بېرەتتى. تۆۋەندىكى ھېكايىدىن مەھمۇد شاھ بىلەن ئەنسارىينىڭ قويۇق مۇناسىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولىدۇ.

① باباجان غاپۇروف: «تاجىكان» (تاجىكلار تارىخى)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1988 ـ يىلى نەشرى، 147 ـ بەت.

ھېكايەت قىلىنىشچە، سۇلتان مەھمۇدنىڭ ئەڭ ئەتىۋارلىق ۋەزىرى چېچىنى ناھايىتى قىسقا قىلىپ ياستىتىپتۇ، پادىشاھ ئۇنى كۆرۈپ ئىچى پۇشۇپتۇ، پادىشاھنىڭ كەيپىياتىنى نورماللاشتۇرۇش ئۈچۈن، شائىرلار شاھى ئەنسارىي نەق مەيداندىلا مۇنداق نەزم ئوقۇپتۇ:

چېچىنى قىرىپتۇ، بۇنىڭغا نە ئەجەب،
بۇنى دەپ غەم قىلماق يەنە نە سەۋەب.
ئىچمەكلىك پەيتى بۇ، تورسا مەي ـ شاراب،
كەسكەن تال كۆكلەيدۇ يەنە ئۆزىراپ①.

بۇ شېئىر ئۇنىڭغا بەكلا يېقىپ كېتىپتۇ ھەمدە شائىرنىڭ ئاغزىنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئۈچ قېتىم ئۈنچە ـ مەرۋايىت بىلەن تولدۇرۇشنى پەرمان قىپتۇ. ئەنسارىي ئەنە شۇ بىر كۇپلېت شېئىرى ئۈچۈن كۆپلەپ ئۈنچە ـ مەرۋايىت ئىنئام ئاپتۇ.

ئەنسارىينىڭ قەسىدىچىلىك جەھەتتىكى تالانتىغا ئۆز دەۋرىدىكى شائىرلارمۇ مايىللىقىنى بىلدۈرگەن. بۇ توغرۇلۇق غەزنەۋى دەۋرىدە ياشاپ ئۆتكەن ئوردا شائىرى ئەبۇل ئەھمەد مەنۇچېھرى (1040 — ؟) مۇنداق مەدھىيە يازغان:

ئەبۇلقاسىم ھەسەننىڭ شانلىق نەزمىنى،   ئۆزىمۇ شېئىردەك بەك ئالىي ئىنسان.
ئوقۇيمەن تا سەھەر، زېرىكمەي ئۇنى.   بۇ گۈزەل مىسرانى بەرگەندۇر خۇدا،
ئەنسارىي ھازىرقى شائىرلار پىرى،   ھەر سۆزى ئاسماندىن چۈشكەندەك گويا.
دىلى پاك ھەققىي مۇئمىندۇر ئۆزى.   ئوقۇساڭ شېئىرىنى ئاغزىڭ شەربەت تەم،
شېئىرى ئۆزىدەك پاكىز ھەم راۋان،   پۇرايسەن سۆزىدىن گۈلپۇراقنى ھەم②.

ئەنسارىينىڭ غەزەل يازغانلىقىمۇ تىلغا ئېلىنىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ غەزەللىرى رۇداكىينىڭ غەزەللىرىدەك گۈزەل، جەلپكار ۋە مۇكەممەل ئەمەس ئىكەن، بۇنى ئەنسارىي ئۆزىمۇ ئېتىراپ قىلىپ، «غەزەللىرىم رۇداكىينىڭ غەزەللىرىدەك گۈزەل ۋە ھېسسىياتلىق ئەمەس» دېگەنىكەن③.

ئەنسارىينىڭ شېئىرىيەتكە قوشقان تۆھپىسى ۋە ئۆزگىچىلىكى قەسىدىدە روشەن كۆزگە چېلىقىدۇ. تاجىك ـ پارس كىلاسسىك شېئىرىيىتىدە قەسىدىچىلىك روداكىي دەۋرىدىلا شەكىللەنگەن بولۇپ، ئەنسارىي دەۋرىگە كەلگەندە تەرەققىي قىلىپ ۋايىگە يەتكەن، ئەنسارىي بىلەن روداكىي ئارىلىقىدا بىر ئەسىر ۋاقىت پاسىلى بار.

مەھمۇد غەزنەۋىي ئۈچۈن مەسنەۋى ژانىرىدا يېزىلغان 75 بېيىتلىق قەسىدە ئەنسارىينىڭ ئەڭ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە قەسىدىسى ھېسابلىنىدۇ. بۇ قەسىدىنىڭ دەسلەپكى 15 بېيىتىدا سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىي مەدھىيىلەنگەن.

قاي بىراۋ ئويلىسا سەلتەنەت سۈرمەك،   شاھىنشاھ ئوڭ قولى كەلسۇن ئامىتى،
خان ئۈچۈن جان پىدا قىلمىقى كېرەك.   نۇر چاچسۇن ئۇ خەلقنىڭ مەدەت يۆلىكى.

---

① جالڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلۇن نەشرىياتى، 2007 ـ يىلى نەشرى، 96 ـ بەت.
② يۇقىرىدىكى كىتاب 96 ـ، 97 ـ بەتلەر.
③ يۇقىرىدىكى كىتاب 97 ـ بەت.

خاس ئۇڭا ئاللاھنىڭ شەپقەت رەھمىتى،
بۇنچىلىك ھىممەتكە كۆمگەن ئۇ كىمنى؟
بۇ سۆزگە ئۆلىما، ئالىملار قايىل،
شەپقەتكە ئۇنىلا قىلىپتۇ نائىل.
ئاللاھنىڭ خاھىشى، ئۇجاھان شاھى،
ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە كىم چىققاي قارشى.
ئەل ـ يۇرتنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇ ئاللاھ،
ئۇنىڭغا باقمىساڭ بولىسەن گۇمراھ.
ھەر ئىشى ئوڭۇشلۇق، ئۇڭا خاس شۆھرەت،
قارشىلىق قىلغاننى باسىدۇ ئاپەت.
ئاللاھنىڭ ھۆكمىگە كىم چىقسا قارشى،
شۇ گۇمران بولغۇسى، بولغاچ لەنىتى.

ئىشەنسەڭ بولار جەم مۇنەججىم سۆزى:
ھەر ئىشى تەقدىرگە پۈتكەن شۇ سۆزى.
كۆپ پاكىت بۇنىڭغا تۇمەنلەپ دەلىل،
ھەممىگە ئۇ ھاكىم، ھۆكۈمدار قابىل.
ھەممىدىن يورۇقراق يۇلتۇز ـ ئەختەرى،
بىلمىسەڭ كۆزۈڭنى ئېچىپ كۆر ئۇنى.
ھۆكۈمى يېتىدۇ ئاسمان ـ پەلەككە،
ئاللاھنىڭ بەرگىنى ئۇڭا ئەبەتكە.
ياراتقان يەر ـ ئاسمان، يۇلتۇزنى ئاللاھ،
پەلەكنىڭ گەردىشى بۇ سۆزگە گۇۋاھ.
ئاللاھدىن ئۇنىڭغا كەلگەچ سەئادەت،
ھەر ئىشتا ئۇ خاقان قۇچىدۇ نۇسرەت.①

يۇقىرىدىكى مىسرالاردا ئەنسارىينىڭ مەقسەت ـ مۇددىئاسى ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلەنگەن. ئۇ كىشىلەرگە شۇنى ئىيتماقچىكى، سۇلتان مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ شاھ بولۇشى ئاللاتائالانىڭ تاللىشى، ئىرادىسى ۋە ئەمرىدۇر. ھەر قانداق كىشى تەقدىرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنۇشى، قارشىلىق كۆرسەتمەسلىكى كېرەك، مانا بۇ فېئوداللىق پادىشاھلىق تۈزۈمىنىڭ شائىرنىڭ ئىدىيىسىگە كۆرسەتكەن تەسىرى. شائىر بۇ شېئىرى ئارقىلىق ئاللا، شاھ ۋە ئاۋامنى ئۈچ قىرلىق مۇناسىۋەت ئەندىزىسىگە كەلتۈرۈپ باغلىغانىدى. ھالبۇكى، بۇ شۇ چاغدىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن يېڭىلىق ئىدى. شۇ سەۋەبتىن ئەنسارىي «شائىرلار شاھى» دېگەن نامغا، سان ـ ساناقسىز قىممەتلىك ئىنئام ـ تارتۇقلارغا ئېرىشكەنىدى.

شۇنىڭدىن كۆرەلەيمىزكى، شېئىر ئىجادىيىتىدە مۇستەقىل پىكىر ـ ئىدىيە، ئىزگۈ ھېسسىياتلار، گۈزەل تىل ۋە لوگىكىلىق باغلىنىشلار بولمىسا، ئۇنداق شېئىر ئەخلەت ياكى پاخال شېئىر ھېسابلىنىدۇ. كۆپلىگەن شېئىرلارنىڭ بۇگۈن پەيدا بولۇپ، ئەتىسى تېزلا يوقاپ كېتىشى ئەنە شۇ ئامىللارنىڭ كەمچىل بولۇش سەۋەبىدىندۇر.

ئەنسارىي قەسىدىسىنىڭ كېيىنكى قىسمى 50 بېيىت مەسنەۋىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭدا شائىر تۆت چوڭ تارىخىي پاكىت، يەنى مەھمۇد غەزنەۋىينىڭ جەڭ پائالىيىتىنى تەسۋىرلىگەن. بۇ قىسىمدا گەرچە تارىخىي ئىشلار بايان قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن مەركىزىي ئىدىيەسىدە يەنىلا پادىشاھقا مەدھىيە ئوقۇش بولغان. قەسىدىنىڭ خاتىمىسىدە، ئەنسارىي تارىخىي ۋەقەلەر بايانىدىن يەكۈن چىقىرىپ مۇنداق خۇلاسىلىگەن:

تەرىپى بۇ ئىشنىڭ بەك كۆپ ھېسابسىز،
سۆزلىسەڭ ئۇنىڭغا سۆز يەتمەس ھەرگىز.
شاھلارغا قارشىلىق گۇناھى كەبىر،
گۇناھى كەبىرلەر دوزاققا ئەسىر.
بەزىلەر تايانچى يەمەن شەمشىرى،
شاھىنشاھ تايانچى ئاللاھنىڭ ئۆزى.
خالىسا بېرۇر ئۇ نۇسرەت ـ سائادەت،

ھەر ئىشتا ياغدۇرار ئامەت ـ پاراغەت.
شاھلارغا بويۇنتاۋ بولسا قاي نادان،
شۇ دەمدە بولغۇسى يەر بىلەن يەكسان.
گەدەنكەش بولماقلىق زەھەر ئىچكەنلىك،
ئىچسىلا ئۆلىدۇ، قالمايدۇ تىرىك.
بۇنداقتا زەھەرنى ئىچمەك نە ھاجەت،
زەھەردىن كېلىدۇ جېنىڭغا ئاپەت.①

---

① جاڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلۇن نەشرىياتى، 2007 ـ يىلى نەشرى، 98 ـ بەت.
② يۇقىرىدىكى كىتاب، 99ـبەت.

بۇ مىسرالاردا، ئەنسارىي مەھمۇد غەزنەۋىيگە قارشى تۇرۇشنى زەھەر ئىچىش بىلەن باراۋەر دەپ ئوتتۇرىغا قويغان، بۇ پەقەت بىر خىل تەھدىتتۇر خالاس.

شائىر ئەڭ ئاخىرىدا ئالتە مىسرالىق شېئىر بىلەن قەسىدىنى مۇنداق ئاياغلاشتۇرغان:

شەيئىلەر ئاساسى بۇ تۆت ئانا سىر،　　قىزدۇرسا ئاپتاپ، مۇز ئېرىيدۇ شۇئان.
يەل، ئاتەش، تۇپراق، سۇ، سانايمىز بىر ـ بىر.　　ياشىسۇن مىڭ يىللار شاھىنشاھ ـ خاقان،
توڭلىسا يەر ـ زېمىن، ئۈنمەيدۇ رەيھان،　　دوستلىرى شاد بولسۇن، دۈشمىنى يەكسان[1].

بۇ قەسىدىنىڭ قەسىدىچىلىك سەۋىيەسى ناھايىتى يۇقىرى ۋە ئۆلچەملىك بولمىسىمۇ، لېكىن مەھمۇد غەزنەۋىيدىن ئىبارەت بۇ ئۇرۇشخۇمار تەلۋىگە ئۇنداق مەدھىيە قىلىپ كېتىش تارىخىي ھەقىقەتكە خىلاپتۇر. لېكىن، بۇ يەنە بىر تەرەپتىن بىزگە ئوردا شائىرلىرىنىڭ خاراكتېرى ۋە ئاجىزلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئوردا شائىرلىرى مالايلىق خاراكتېرىگە ئىگە، ئۇلار شاھنىڭ ئىرادىسى بويىچە شاھنى ماختايدۇ، شاھقا مەدھىيە ئوقۇيدۇ. شۇڭا، بۇنداق شائىرلارنى كىشىلەر «تەخسىكەش»، «خۇشامەتچى» دەپ تىللايدۇ. لېكىن، قەدىمكى ئوردا شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرى يەنە مۇئەييەن پايدىلىنىش قىممىتىگىمۇ ئىگە، چۈنكى بۇ شائىرلارنىڭ شېئىرىي ئەينىكىدىن بىز تارىخنى كۆرەلەيمىز.

شائىر ئەنسارىينىڭ بىر قىسىم قىسقا شېئىرلىرىدىن ئۇنىڭ پادىشاھ ۋە ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا ھېكمەتلىك نەسىھەت قىلغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، بۇ خىلدىكى شېئىرلار سان جەھەتتىن كۆپ بولۇپلا قالماي ئىدىيەۋى مەزمۇنىمۇ قىممەتلىكتۇر:

سەلتەنەت تەختىنىڭ گەر پەلەككە يەتسۇن،　　شۆھرىتىڭ تۆھپەڭنى كەم قىلما زىنھار،
غەيۋەتچى توختىماي ئوقۇيدۇ ئەپسۇن.　　كىشىلەر ئاغزىدا مەدھىيەڭ ياڭرار.
بېلىڭگە باغلىساڭ ئەختەردىن كەمەر،　　شۇ تۆھپەڭ، شۆھرىتىڭ ئەلگە تارالسۇن،
پىتنىچى پىتنىسىن توختاتماس مەگەر.　　مەڭگۈلۈك ئابىدە ئاندىن يارالسۇن[2].

شائىر ئەنسارىي بىر قىسىم شېئىرلىرىدا پادىشاھلارنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاق ئۆلچىمىدە چىڭ تۇرۇشىنى، ۋەدە ـ لەۋزىگە ئەمەل قىلىشىنى دەۋەت قىلىدۇ:

تۆت پەيتتە تۆت ئىشنى قىلماقلىق ھاجەت،　　سەۋەنلىك كۆرگەندە، گۇناھىدىن ئۆت.
بۇ تۆت ئىش كىشىگە ئېسىل پەزىلەت.　　مۇشكۇلات كۆرگەنگە قول بەر، قىل ياردەم،
ئۇستۇنلۇك قازانساڭ، كۆڭلۈڭنى كەڭ تۇت،　　ۋەدەڭنى ئادا قىل، ئۇنۇتما ھەر دەم[3].

ئەنسارىينىڭ «قاغا بىلەن بۇركۇت» ناملىق بىر مەسەللىك شېئىرى بار بولۇپ، بۇ شېئىردىن شائىرنىڭ ئىچكى دۇنياسى ۋە ئۇنىڭ باشقىلارنى نەزەرگە ئالمايدىغان كەيپىياتىنىمۇ كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ:

ئاڭلىدىم ئاق شۇڭقار ۋە قاغا بۇرۇن　　سۆھبەتتە بولۇپتۇ، تۇزۇشۇپ سورۇن.

① جالڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 ـ يىلى نەشرى، 98 ـ بەت.
② جالڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 ـ يىلى نەشرى، 100 ـ بەت.
③ جالڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 ـ يىلى نەشرى، 100 ـ بەت.

مۇنداقچە سۆز باشلاپ دەپتۇ ئۇ قاغا:
خىسلەتتە ئوخشاشىسىز، قانات بولغاچقا.
ياق، دەپتۇ ئاق شۇڭقار، ئىككىمىز باشقا
قۇش، لېكىن خىسلىتىم نا ئوخشاش ساڭا.
ئۆلجامنى شاھ يەيدۇ مەندىن كېيىنرەك،
ساڭىلا نېسىپ ئۇ سېسىق تاپ يېمەك.
مەن قونسام شاھ قولى ياكى سارايغا،
ساڭا ئۇ قەبرىستان خارابە ئۇۋا.
گەر كۆرسە مېنى كىم يايرايدۇ كۆڭلى،
سەسكىنەر تەلەتىڭ كۆرسە قاي كىشى.
مەن مەردلىك، باتۇرلۇق، شانلىق سىيماسى،
سەن بولساڭ رەزىللىك، سەتلىك بالاسى.
كىشىلەر ھەر قاچان ماڭىلا ئامراق،
تەلەتىڭ كۆرگەنلەر قاچىدۇ يىراق.
مەن بولسام ئېسىللەر – ياخشىلارغا يار،
رەزىللەر، پەسكەشلەر سەندەككە خۇشتار①.

يۇقىرىقى مەسىلىدىكى دىيالوگدىن شائىر ئەنسارىينىڭ تەقۋادار، شۇنداقلا يەنە تەكەببۇر شائىر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ھەممە نەرسىنىڭ مۇكەممەل بولۇشى ئاسان بولمىغىنىدەك، ئەنسارىيمۇ نۇقسان، كەمچىلىكلەردىن خالىي ئەمەستۇر. مەيلى قانداقلا بولسۇن، ئۇ شېئىرىيەتتە بەلگىلىك نەتىجىلەرنى ياراتقان، تەسىرى بار، كىلاسسىك شېئىرىيەتتە بەلگىلىك ئورۇنغا ئىگە شائىردۇر②.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

1. جاڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 – يىلى نەشرى
2. باباجان غاپۇروف: «تاجىكلار» (تاجىكلار تارىخى)، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1988 – يىلى ئۇيغۇرچە تەرجىمە نەشرى.
3. شېرىن قۇربان، مەدەلىخان بالون، ئاتىكەم زىمىرى: «تاجىك ئەدەبىياتى تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2005 – يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
4. ئابلەت نۇردۇن، ۋەلى ئەلى، داۋۇت سايىم تۈزگەن: «خەنزۇچە – ئۇيغۇرچە تارىخ ئاتالغۇلىرى سېلىشتۇرمىسى»، شىنجاڭ پەن – تېخنىكا سەھىيە نەشرىياتى، 2003 – يىلى نەشرى
5. تاڭ دېچۇن قاتارلىقلار تۈزگەن «شەرق مەدەنىيىتى مەجمۇئەلىرى. ئىران ئەدەبىياتى ماقالىلەر توپلىمى»، جياڭشى خەلق نەشرىياتى، 1993 – يىلى نەشرى.

(ئاپتورلاردىن شېرىن قۇربان شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىدا، مەدەلىخان بالون تاشقورغان ناھىيەلىك سىياسىي كېڭەش خىزمەت كومىتېتىدا)

① جاڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 – يىلى نەشرى، 101 – بەت.
① جاڭ خوڭنيەن: «پارس ئەدەبىياتى تارىخى»، كۇئېنلون نەشرىياتى، 2007 – يىلى نەشرى، 101 – بەت.

گۇننار ياررىڭ نەشرگە تەييارلىغان «قەشقەر خەلق قوشاقلىرى»

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مامۇتجان ئىمىن ئىلتېكىن

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: گۇننار ياررىڭ تۇنجى قېتىم 1928 - يىلى قەشقەرگە تەكشۈرۈشكە كېلىدۇ. ئۇ 1930 - يىلىنىڭ بېشىدا ئەينى ۋاقىتتا ئۆزىگە قول يازما تېپىشتا كۆپ ياردەملەرنى قىلغان ھوشۇرئاخۇن ئىسىملىك بىر كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەر توققۇزاقىنىڭ تاشمىلىق يېزىسىغا بېرىپ خەلق قوشاقلىرىنى توپلايدۇ ھەمدە بۇ خەلق قوشاقلىرىنى ئىككى كىشىگە ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇر يېزىقىدا كۆچۈرۈشكە بېرىدۇ، بۇ ئىككى كىشىنىڭ بىرسى قەشقەرلىك ئابدۇۋەلى ئاخۇن، يەنە بىرسى يەكەنلىك ئابدۇقادىر ئاخۇن ئىدى. ھازىر بۇ قول يازما شىۋىتسىيەنىڭ لۇند ئۇنىۋېرسىتېتى گۇننار ياررىڭ يىغىملىرى (Gunnar Jarring Collection)نىڭ 16 - نومۇرلۇق ئورنىدا ساقلانماقتا.

ئەسلي تېكىستنىڭ ئۇيغۇرچە ئوقۇلۇشى

1

ئاتام بولسا، كۆرسەممەن،
ئانام بولسا، كۆرسەممەن.
ئاتام بىرلەن ئانامنىڭ،
ئاياغىدا ياتسامەن.

2

قاشىڭ ئەسلا قارادۇر،
ئوسما قويغانىڭ يالغان.
مەن كۆيسەم ساڭا كۆيدۈم،
لېكىن سېنىڭ كۆيگەنىڭ يالغان.

3

ئەجەب بولدۇم، ئەجەب بولدۇم،
ئەجەب بولغانغا يىغلارمەن.
قەلەندەر ئەگىنىنى كەيمەي،
گەدا بولغانغا يىغلارمەن.

4

بارغۇم بارۇ بارغۇم بار،

13

1.

اتام بولسه کورسام من
انام بولسه کورسام من
اتام برلان انام‌نینك
اياغیدا یاتسام من

2.

قشینك اصلا قرا دور
اوسما قویغانینك یالغان
من کویسام سنکا کویدوم
لکن سنینك گویگانینك یالغان

3.

عجب بولدوم عجب بولدوم
عجب بولغانغه یغلار من
قلندر انکینی کیمای
کدا بولغانغه یغلار من

4.

بارغوم بارُ بارغوم بار
زغیر لیقدا زاغون بار
کیم‌نینك قیزی چیرایلیق
شونی باریب الغوم بار

5.

کتیشینك‌نی بیلسام ایدیم
اوزوتوب قویماس موایدیم
تاخته کوبروك آذینه مسجد
سالدوروب قویماس موایدیم

6.

سحرده سایراغان بلبل
خداغه ناله قیلمام‌دور
مسافرگه کونکل برسه
ثوابی اندا بولمامدور

7.

اتامیز یوق انامیز یوق
خدایم رحمه قیلمامدور
مسافرکا کونکل برسه
ثوابی اندا بولمامدور

8.

سحرده سایراغان بلبل
امدی سایرماس بولدی
بالدور قایلاغان یاریم
امدی قایلاماس بولدی

14

9.
سحرده سايراغان بلبل
گلْنينك عشق‌يدا ناله
هى هى ياريم كوله‌لى
مونگداشقان‌نى ايغالى

10.
سحرده سايراغان بلبل
گلْنينك عشق‌يدا ناله
كلنك ياريم اوينايلى
مونگداشقان‌نى ايغالى

11.
ياريم كيتامن ديدور
من كتكالى قويمايمن
بوينيغه گيرا ساليب
اوتگازگالى قويمايمن

12.
قاپ قرا بوران كلدى
تار كوچه روان كلدى
من اوينايدورغان چاغدا
يا كيچيك نادان كلدى

13.
كتى يار كونكلى قرا
بارامسه ياريم ديمادى
چينيده چاى‌نى قيوب
ايچامسه ياريم ديمادى

14.
انديجانغه باريب ايشلاديم
اسكى تونام‌نى تاشلاديم
بار فلوم‌نى خرج‌لاديم
نان ديب كيسكنى تيشلاديم

15.
بش آلته زمان بولدى خانما
عالم چورگولاى ديدور
يوراكداكى دردآف سو
قانغه اوركولاى ديدور

16.
اتاسى شاه مردان دور
اناسى نور علادين خان
خدا يوليدا جان برگان
شهيدْ ايرسلان خان دور

زاغىرلىقدا زاغۇن بار.
كىمنىڭ قىزى چىرايلىق،
شۇنى بارىپ ئالغۇم بار.

5

كېتىشىڭنى بىلسەم ئېدىم،
ئۇزۇتۇپ قويماسمۇ ئېدىم.
تاختا كۆبرۈك، ئازنە مەسجىد
سالدۇرۇپ قويماسمۇ ئېدىم.

6

سەھەردە سايراغان بۇلبۇل،
خۇداغە نالە قىلمامدۇر.
مۇسافىرگە كۆڭۈل بەرسە،
سەۋابى ئاندا بولمامدۇر.

7

ئاتامىز يوق، ئانامىز يوق،
خۇدايىم رەھمەت قىلمامدۇر.
مۇسافىرگە كۆڭۈل بەرسە،
سەۋابى ئاندا بولمامدۇر.

8

سەھەردە سايراغان بۇلبۇل
ئەمدى سايراماس بولدى.
بالدۇر قايىلاغان يارىم
ئەمدى قايىلىماس بولدى.

9

سەھەردە سايراغان بۇلبۇل،
گۈلنىڭ ئىشقىدا نالى.
ھەي ـ ھەي يايرىم گۈلەلى،
مۇڭداشقاننى ئايغالى.

10

سەھەردە سايراغان بۇلبۇل،
گۈلنىڭ ئىشقىدا نالى.
كېلىڭ يارىم ئويناىلى،
مۇڭداشقاننى ئايغالى.

11

يايرىم كېتەمەن دەيدۇر،
مەن كەتكەلى قويمايمەن.
بوينىغا گىرە سالىپ،
ئۆتكەزگەلى قويمايمەن.

12

قاپقارا بوران كەلدى،
تار كوچا رەۋان كەلدى.
مەن ئوينايدۇرغان چاغدا،
يا(ر) كىچىك، نادان كەلدى.

13

كەتتى يار كۆڭلى قارا،
بارامسە يارىم دېمەدى.
چىنىدە چاينى قۇيۇپ،
ئىچەمسە يارىم دېمەدى.

14

ئەندىجانغا بارىپ ئىشلەدىم،
ئەسكى تونامنى تاشلادىم.
بار فۇلۇمنى خەرجلەدىم،
نان دەپ كىسەكنى تىشلەدىم.

15

بەش ـ ئالتە زمان بولدى، خانىما،

١٥

17.

كيجەدە اويقودا ياتسام
آتلنكى قامچولاب اوتونك
گفينكمو يوق سوزونك مو يوق
اچيمكا اوت ساليب اوتونك

18.

سنينك عشقينكدا آيريلسام
جميع عالم بولور ويران
سنى كورگاندە جانى بار دور
مىنينك كونكلوم تخى ويران

19.

سنى اى كورماسام اى كُل
منينك بر دم قراريم يوق
جهان باغيدا آچيلغان
سنينكديك كُل عزاريم يوق

20.

عجب موكلمدينك ياريم
يولونكغه بارغوديك بولدوم
قولومغه قوش يىچاق اليب
يوراكنى يارغوديك بولدوم

21.

من كتار بولدوم ياريم
عرضيم بيان ايلاب كتاى
مهربانيم قايدا ديب
چولاردە قان يىغلاب كتاى

22.

سنينك من سنينك من خانما
سنينك بولماى كيم نينك من
عزيزانه كاشغردە
ستيب الغان قولونك من

23.

انديجاندين مرغولانغه
يوز مينك اويلوك اوغان كلور
اكام ديب ساچينى يايب
قالدورغاچ خان سينكنيم كلور

24.

جهانغه كلديما كوردوم
بقاسيز دور بو عمرومنى
كوزومنى يومدوما آچاى
مسافرديك كيجيب اوتوم

ئالەم چۆرگۈلەي دەيدۇر.
يۇرەكدەكى زەرداف سۇ،
قانغا ئۆرگۈلەي دەيدۇر.

16

ئاتاسى شاھى مەرداندۇر،
ئاناسى نۇرئەلا خان(دۇر).
خۇدا يولدا جان بەرگەن،
شەھىدۇ ئارسلان خاندۇر.

17

كېچەدە ئۇيقۇدا ياتسام،
ئاتتىڭنى قامچىلاپ ئۆتتۈڭ.
گەپىڭمۇ يوق، سۆزۈڭمۇ يوق،
ئىچىمگە ئوت سالىپ ئۆتتۈڭ.

18

سېنىڭ ئىشقىڭدا ئايرىلسام،
جەمئى ئالەم بولۇر ۋەيران.
سېنى كۆرگەندە جانى باردۇر،
مېنىڭ كۆڭلۈم تېخى ۋەيران.

19

سېنى ئەي كۆرمەسەم، ئەي گۈل،
مېنىڭ بىر دەم قارارىم يوق.
جەھان باغىدا ئاچىلغان،
سېنىڭدەك گۈل ئۇزارىم يوق.

20

ئەجەبمۇ كەلمەدىڭ، يارىم،
يولۇڭغا بارغۇدەك بولدۇم.
قولۇمغا قوش پىچاق ئېلىپ،
يۈرەكنى يارغۇدەك بولدۇم.

21

مەن كېتەر بولدۇم يارىم،
ئەرزىم بەيان ئەيلەپ كېتەي.
مېھرىبانىم قايدا دەپ،
چۆللەردە قان يىغلاپ كېتەي.

22

سېنىڭ مەنۇ سېنىڭ مەن، خانىما،
سېنىڭ بولماي كىمنىڭ مەن.
ئەزىزانە كاشغەردە
ساتىپ ئالغان قۇلۇڭمەن.

23

ئەندىجاندىن مەرغۇلانغا
يۈز مىڭ ئۆيلۈك ئاۋغان كېلۇر.
ئاكام دەپ ساچىنى يايىپ
قالدۇرغاچخان سىڭنىم كېلۇر.

24

جەھانغا كەلدىما كۆردۈم،
بەقاسىزدۇر بۇ ئۆمرۈمنى.
كۆزۈمنى يۇمدۇما ئاچماي،
مۇسافىردەك كېچىپ ئۆتتۈم.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى باشلانغۇچ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)

قىلىچ باتۇر

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر

بار ئىكەن، يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا قىلىچ باتۇر دېگەن بىر پالۋان ئۆتكەنىكەن. كۆنلەرنىڭ بىرىدە قىلىچ باتۇرئاق بىلەك ئايىم دېگەن بىر ساھىبجامالنى ئىزدەپ سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ. ئۇ بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ چۆلدە بىر ئادەمگە ئۇچراپتۇ. ئۇ ئادەم قىلىچ باتۇردىن:

— نەگە ماڭدىڭ بۇرادەر؟ — دەپ سوراپتۇ.

قىلىچ باتۇر ئۇنىڭغا:

— مەن ئاق بىلەك ئايىمنىڭ ئالدىغا ماڭدىم، سەنچۇ؟ — دەپتۇ.

— ئاڭلىسام قىلىچ باتۇر دېگەن بىر پالۋان بار ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن چېلىشىپ باقاي دەپ ئىزدەپ كېتىپ بارىمەن، — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم. ئۇ ئادەم ئەسلىدە بوزچى ئىكەن.

— كەلگىن، مەنمۇ قىلىچ باتۇر بىلەن بىللە يۈرۈپ ئۇنىڭدىن تەلىم ئالغان، ئاۋۋال مەن بىلەن بىر تۇتۇشۇپ باققىن، — دەپتۇ قىلىچ باتۇر. بوزچى:

— ماقۇل، تۇتۇشۇپ باقايلى، — دەپتۇ. شۇنداق دېيىشىپ ئىككىسى بەل تۇتۇشۇپ چېلىشقا چۈشۈپتۇ. ھەش - پەش دېگۈچە قىلىچ باتۇر بوزچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئۇرۇپتۇ.

بوزچى ئورنىدىن تۇرۇپ قىلىچ باتۇرغا:

— كۈچۈڭگە قايىل بولدۇم، ئىككىمىز دوست بولايلى! — دەپتۇ. قىلىچ باتۇر بوزچىغا ئىككى دانە نەيچە بېرىپ:

— ماۋۇ نەيچىلەرنى ئېلىۋال، ئەگەر بىرسىدىن قان تامسا، خاتىرجەم يۈرۈۋەر؛ بىرسىدىن زەرداب تامسا، دەرھال قاناتلىنىپ ماڭا يېتىشىۋال، — دەپ يولىغا راۋان بوپتۇ.

قىلىچ باتۇر يەنە نەچچە كۈن يول يۈرۈپ بىر ئادەمگە ئۇچراپتۇ. بۇ ئادەم تۆمۈرچى ئىكەن. ئۇ:

— ھە يىگىت، سەپەر قاياققا؟ — دەپتۇ.

— مەن ئاق بىلەك ئايىمنىڭ قېشىغا كېتىپ بارىمەن، خوش، ئۆزۈڭچۇ؟ — دەپ سوراپتۇ قىلىچ باتۇر. تۆمۈرچى:

— قىلىچ باتۇر دېگەن بىر پالۋاننى كېلىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىغانىدىم، شۇنىڭ بىلەن چېلىشقىلى كېتىپ بارىمەن، — دەپتۇ.

— مەن قىلىچ باتۇر بىلەن بىللە يۈرۈپ ئۇنىڭدىن تەلىم ئالغان، ئالدى بىلەن مەن بىلەن چېلىشىپ باققىن، — دەپتۇ قىلىچ باتۇر.

— كەل، ئۇنداقتا بىر تۇتۇشۇپ باقايلى، — دەپتۇ تۆمۈرچى. تۆمۈرچى قىلىچ باتۇر بىلەن بەل تۇتۇشۇپتۇ. قىلىچ باتۇر تۆمۈرچىنىمۇ ھەش - پەش دېگۈچە يەرگە ئۇرۇپتۇ - دە، ئۇنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئۇنىڭغىمۇ ئىككى دانە نەيچە بېرىپ، نەيچىلەرنىڭ بىرسىدىن قان، بىرسىدىن زەرداب تامىدىغانلىقىنى، قان تامسا خاتىرجەم يۈرۈۋېرىشنى، زەرداب تامسا ئۇچقاندەك مېڭىپ ئۇنىڭغا يېتىشۋېلىشى لازىملىقىنى ئېيتىپتۇ، ئاندىن ئۆز ئۆزىگە «بىر تال ئىدىڭ، ئىككى تال بولدۇڭ. ئۆزۈم بىلەن ئۈچ تال بولدۇق» دەپ يولىغا راۋان بوپتۇ.

قىلىچ باتۇر يۈرۈپتۇ - يۈرۈپتۇ، ئاخىر بىر قىشلاققا يېتىپ كەپتۇ. بۇ قىشلاقتا بىر سوچى بار ئىكەن، ئۇمۇ يولغا چىقىپ تۇرغانىكەن. قىلىچ باتۇر ئۇنىڭ بىلەنمۇ ئەھۋاللاشقاندىن كېيىن، بىر قەپەس تۇتۇشۇپ، ئۇنىمۇ يەرگە ئۇرۇپتۇ ھەمدە ئۇنىڭغىمۇ ئىككى تال نەيچە بېرىپ «ئۈچ ئىدۇق، مەن بىلەن تۆت بولدۇق. تۆتىمىز بىر كىشى. مۇشۇ نەيچىنىڭ بىرسىدىن قان تامسا، خاتىرجەم ئىشىڭنى قىلىۋەر؛ ئەگەر بىرسىدىن زەرداب تامسا، تېزدىن يېنىمغا كەل» دەپ يەنە يولىغا راۋان بوپتۇ.

ئۇ شۇ ماڭغانچە چۆللەردىن، تاغ - دەريالاردىن ئۆتۈپ بىر سەھراغا كەپتۇ ۋە سەھرادا بىر توپ قوي بېقىپ يۈرگەن چوپانغا ئۇچراپتۇ. قىلىچ باتۇر ئۇنىڭ بىلەن ئەھۋاللىشىپ بولۇپ:

— بۇ قويلار كىمنىڭكى؟ — دەپ سوراپتۇ. چوپان:

— ئاق بىلەك ئايىمنىڭكى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. قىلىچ باتۇر:

— ئاق بىلەك ئايىم ھازىر قەيەردە؟ ئۇنى قانداق تاپقىلى بولىدۇ؟ — دەپ سورىغانىكەن، چوپان:

— ئەزىمەت يىگىت، ساڭا ئوخشاش تالاي بوز يىگىتلەر، شاھزادىلەر كېلىپ ئۇنى ئالالماي نابۇت بولۇشتى. كۆردۈڭمۇ ئاۋۇ قورغان ساڭا ئوخشاشلارنىڭ كاللىسىدىن ياسالغان، سەن ئۇ يەرگە بېرىشنى خام خىيال قىلما! — دەپتۇ.

قىلىچ باتۇر بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن:

— مەن چوقۇم بارالايمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن قانداق قىلسام بولىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. چوپان:

— ئۇنداقتا سەن بازارغا بېرىپ بىر خورجۇننىڭ ئىككى كۆزىنى لىق تولدۇرۇپ كىشمىش ئالغىن. ئاق بىلەك ئايىمنىڭ بىر ئېتى بار، ئۇ ئات كىشمىش يەيدۇ. ناۋادا ئاق بىلەك ئايىمنىڭ ئالدىغا بىرەر كىشى كىرسە ئېتى دەرھال كىشنەيدۇ. ئاق بىلەك ئايىم ئۆيىگە كىرگەن ھەرقانداق كىشىنىڭ كاللىسىنى قىلىچ بىلەن ئۈزۈپ تاشلايدۇ. شۇڭا سەن مۇنداق بىر ھىيلە ئىشلەتكىن، يىراقتىن يەر ئاستىدىن كولاپ كېلىپ، ئات تۇرغان جاينىڭ ئاستىدىن چىققىن، ھەمدە بىر باداڭ ئېلىۋالغىن، ھېلىقى كىشمىش بىلەن بىللە باداڭنى تۆشۈكنىڭ ئاغزىغا قاپلاپ قويغىن. قاراڭغۇ چۈشكەندە تۆشۈكتىن چىقىپ باداڭنى تۆشۈك ئاغزىغا قاپلاپ ئۆزۈڭ مۆكۈپ تۇرغىن، بۇنى ئات تۇيۇپ قالمىسۇن، بولمىسا سېنى پارچە - پارچە قىلىۋېتىدۇ. ئاق بىلەك ئايىم ئۇخلىغاندا دەرھال چىقىپ كىشمىشنى ئات ئوقۇرىغا سېلىپ قويغىن، شۇنىڭ بىلەن ئاق بىلەك ئايىمنى قولغا كەلتۈرىسەن.

قىلىچ باتۇر چوپان بىلەن خوشلىشىپ، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى بىر - بىرلەپ بېجىرىشكە باشلاپتۇ. ئۇ، يەرنىڭ ئاستىنى كولاپ مېڭىپ ئات ئوقۇرىنىڭ

يېنىدىن چىقىپتۇ. ئاندىن ئاتقا تۇيدۇرماستىن باداڭنى تۆشۈككە قاپلىماقچى بولغاندا، ئات سېزىپ قېلىپ، بىردىنلا كىشنەشكە باشلاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ئاق بىلەك ئايىم ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ئاتنىڭ يېنىغا كەپتۇ:

— ھە جانۋار، كىشنەپ قاپسەنغۇ، نېمە ئىش يۈز بەردى؟ — دەپ ئاتنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، ئۆياق - بۇياققا قاراپ، ئەتراپنى كۆزدىن كەچۈرۈپتۇ. ھېچ نەرسىنىڭ شەپىسىنى سەزمىگەندىن كېيىن قايتىپ كېتىپتۇ. ئەمدىلا كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىشىغا ئات يەنە كىشنەپتۇ. ئاق بىلەك ئايىم يەنە چىقىپتۇ. قارىسا، ھېچ ئىش يوق، ئۇ ئاتقا قاراپ:

— سەن كىشنەۋېرىپ مېنى ئۇخلىغىلى قويمىدىڭ! — دەپ ئاتنى ئىككىنى قامچىلاپ قويۇپ، كىرىپ ئۇخلاۋېرىپتۇ. دەل شۇ چاغدا قىلىچ باتۇر ئاستا چىقىپ ئاتقا كىشمىشنى تۆكۈپ بېرىپتۇ. ئات كىشمىشنى يېيىشكە باشلاپتۇ. قىلىچ باتۇر ئاستا مېڭىپ ئۆيگە كىرىپ قارىسا، ئاق بىلەك ئايىم ئۇخلاۋاتقان، ئۇ دەرھال ئايىمنىڭ بېشىنىڭ ئەتراپىغا قىرىق قوزۇق قېقىپ قوزۇقلارغا ئۇنىڭ قىرىق تال چېچىنى باغلاپ قويۇپتۇ. بىر چاغدا ئاق بىلەك ئايىم ئۇيقۇدىن كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، ئۈستىدە بىر يىگىت ئۇنىڭغا تىكىلىپ ئولتۇرغان، ئاق بىلەك ئايىم قىلىچ باتۇرغا قاراپ:

— كىمسەن، نېمىگە كەلدىڭ؟ مەندە نېمە ئۆچۈڭ بار؟ ئورنۇمدىن تۇرسام كاللاڭنى ئالىمەن! — دەپ قاتتىق يۇلقۇنۇپتۇ، لېكىن، چاچلىرى قوزۇقلارغا باغلانغانلىقى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرالماپتۇ ۋە قىلىچ باتۇرنىڭ تەدبىرىگە قايىل بوپتۇ - دە، يىگىتكە تەسلىم بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياشاشقا باشلاپتۇ.

قىلىچ باتۇر ھېلىقى ئاتنى مىنىپ ئۇۋغا چىقىپ يۈرۈپتۇ. ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتۈپتۇ. ھەرقانداق پادىشاھ ئەلچى ئەۋەتسىمۇ ئاق بىلەك ئايىم زادىلا ئۇنىماپتۇ. ئاخىر قىلراخان دېگەن پادىشاھ ئەلچىلىككە بىر كەمپىرنى ئەۋەتمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭغا:

— ئەگەر ئاشۇ قىزنى ئەكېلەلىسەڭ، بويۇڭ بىلەن تەڭ ئالتۇن بېرىمەن، — دەپتۇ.

كەمپىر ئېشەككە مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ قىلىچ باتۇر ئۇۋدىن يانغاندا ئۆتىدىغان يولنىڭ بويىغا كېلىپ ئېشەكنىڭ بىر پۇتىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇپتۇ - دە، ئۆزى بىر چەتتە يالغاندىن يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن قىلىچ باتۇر ئۇۋدىن قايتىپتۇ. كەمپىر قىلىچ باتۇرغا يالۋۇرۇپ ھۆڭ - ھۆڭ يىغلاپتۇ ۋە ئېشەكنىڭ پۇتىنى كۆرسىتىپ:

— بالام، ماڭا رەھىم قىلسىلا، بۇ ئادەمسىز چۆلدە قېلىپ ئۆلىدىغان ئوخشايمەن، — دەپتۇ.

قىلىچ باتۇرنىڭ كەمپىرگە ئىچى ئاغرىپ، ئۇنى ئارقىسىغا مىندۈرۈپ ئۆيىگە ئېلىپ كەپتۇ. ئېرىنىڭ بۇ ئىشىغا ئاق بىلەك ئايىمنىڭ ناھايىتى ئاچچىقى كەپتۇ ۋە ئېرىنى خالىي جايغا چاقىرىپ:

— بۇ شۇم كەمپىرنى نېمىشقا ئېلىپ كەلدىڭىز؟ بېشىمىزنى يەيدۇ بۇ جادۇگەر! — دەپتۇ.

— ھەي، بۇ كەمپىرنىڭ قولىدىن نېمە كېلەتتى، تېخى ساڭا ھەمراھ بولۇپ ئولتۇرىدۇ. ئېغىرىڭنى يەڭگىللىتىدۇ، — دەپتۇ قىلىچ باتۇر.

كەمپىر ئاق بىلەك ئايىمنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ يۈرۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە كەمپىر ئاق بىلەك ئايىمدىن:

— بالام، قىلىچ باتۇرنىڭ جېنى قەيەردە، بىلەمسىز؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاق بىلەك ئايىم:

— بىلمەيمەن، ئۇنى قانداق قىلسام بىلەلەيمەن؟ — دېگەنىكەن، كەمپىر:

— كەچقۇرۇن باتۇر كەلگەندە، ئۇنىڭغا چىراي ئاچمىسىڭىز ئۆزى سىزگە ئېيتىدۇ. بىلىۋالسى-

ئىمزلا بولدى، ــ دەپتۇ.
كەچقۇرۇن قىلىچ باتۇر ئۇۋدىن قايتىپ كەپتۇ. ئاق بىلەك ئايىم قىلىچ باتۇرغا چىراي ئاچماپتۇ، ئېتىغىمۇ قارىماپتۇ. ئۇ بىر بولۇڭدا تۇگۇلۇپ ئولتۇرۇۋاپتۇ. خوتۇنىنى بۇنداق ھالەتتە كۆرگەن قىلىچ باتۇرنىڭ كۆڭلى غەش بولۇپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قاپتۇ، ئاخىر سەۋر ـ تاقىتى تۈشۈپ ئاق بىلەك ئايىمدىن سوراپتۇ:
— جېنىم، خاپا كۆرۈنىسەن، ساڭا نېمە بولدى؟
— شۇ چاغقىچە مەن سىزنىڭ ھېچبىر سىردىڭىزنى بىلەلمەي كەلدىم.
— خوش، قايسى سىرىمنى دەيسەن؟
— ئېيتىڭە، سىزنىڭ جېنىڭىز قەيەردە؟
قىلىچ باتۇر ئېيتماسلىققا ھەرقانچە ئۇرۇنسىمۇ ھېچ ئىلاج قىلالماپتۇ. ئاخىر نائىلاج:
— مېنىڭ جېنىم قىلىچىمدا، قىلىچسىز زادى ماڭالمايمەن، ــ دەپتۇ.
ئاق بىلەك ئايىم ساددىلىق قىلىپ بۇ سۆزنى شۇئان مەككار كەمپىرگە ئېيتىپ قويۇپتۇ.
شۇم كەمپىر ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ، ئۆزىچە «ھىم، مۇرادىمغا يېتىدىغان كۈنمۇ كېلىدىكەن ـ ھە!» دەپتۇ. ئەمما چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئاق بىلەك ئايىمغا:
— قويۇڭە بالام، بۇ گېپىڭىزگە ئىشەنمەيمەن، زادىلا ئىشەنمەيمەن. ئېرىڭىز سىزنى ئالداپتۇ. بولمىسا، باتۇر ئەتە ئۇۋغا ماڭغاندا قىلىچىنى ئېلىپ قېلىپ سىناپ بېقىڭ، راستمۇ يالغانمۇ، شۇ چاغدا بىلىسىز، ــ دەپتۇ.
ئەتىسى ئاق بىلەك ئايىم ئېرىدىن قىلىچىنى تاشلاپ كېتىشنى سوراپتۇ. قىلىچ باتۇر خوتۇنىنى خاپا قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن قىلىچىنى زورىغا بېرىپتۇ ۋە ئۇۋغا چىقىپ كېتىپتۇ.
كەمپىر دەرھال قىلىچنى ئوغرىلىقچە ئېلىپ چىقىپ، تاش بىلەن سۇندۇرۇپ سايغا تاشلىۋېتىپتۇ. دەل شۇ پەيتتە قىلىچ باتۇر يولدا يىقىلىپ قاپتۇ. كەمپىر بولسا بىر ياغاچ ئات ياساپتۇ. ياغاچ ئاتنىڭ ئوڭ قۇلىقىنى بۇرىسا ئۇچىدىكەن، سول قۇلىقىنى بۇرىسا چۈشىدىكەن. ئۇ ياغاچ ئاتنى مىنىپ ئۇياق ـ بۇياققا ئۇچۇرۇپ، ئاق بىلەك ئايىمنى ئالداشنىڭ كويىغا چۈشۈپتۇ. ئۇ ئاق بىلەك ئايىمغا قاراپ:
— بالام، سىزمۇ مىنىپ بېقىڭچۇ، قانداق بولاركىن. شۇ باھانىدە ھەممە ياقنى تاماشا قىلىپ كېلىمىز، ــ دەپتۇ.
مەككار كەمپىر ئاق بىلەك ئايىمنى ئارقىسىغا مىندۈرۈپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. بىر چاغدا قاراخان پادىشاھنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ ـ دە، ئوردىغا بېرىپ پادىشاھقا تەزىم قىلىپ:
— شاھىم، مانا خىزمىتىڭىزنى ئادا قىلدىم، ئاق بىلەك ئايىمنى ئېلىپ كەلدىم ، ــ دەپتۇ.
قاراخان پادىشاھ كەمپىرگە كۆتۈرەلىگۈدەك تىللا بېرىپ يولغا ساپتۇ. كېيىن قىرىق كېچە كۈندۈز توي ـ تاماشا قىپتۇ.
ئەمدى گەپنى قىلىچ باتۇرنىڭ سەپەردە ئۇچراتقان دوستلىرىدىن ئاڭلاڭ.
بىردىنلا ھېلىقى بوزچى، تۆمۈرچى، سۇچىنىڭ نەيچىلىرىدىن زەرداب تېمىشقا باشلاپتۇ. بۇلار ئۇچقاندەك تېزلىك بىلەن قىلىچ باتۇرنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن يېتىپ كېلىشىپتۇ. قىلىچ باتۇرنىڭ ئېشكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاراشسا بىر دەريا ئېقىۋاتقان. شۇنىڭ بىلەن بوزچى سۇچىغا قاراپ:
— سۇنى بوغ! ــ دەپتۇ.
سۇچى سۇنى بوغۇپتۇ. سايغا چۈشۈپ قارىسا، باتۇرنىڭ قىلىچى سۇنۇق ھالەتتە تۇرغان. ئۇنى تۆمۈرچىگە بېرىپ:
— سەن بۇنى تۈزلەپ، تەكشى قىلىپ ئۇلى-

غىن! — دەپتۇ سۇچى.

تۆمۈرچى قىلىچنى سوقۇپ تەكشىلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قىلىچ باتۇر ئۆز ھالىتىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ ئۆيگە كېلىپ قارىسا، ئاق بىلەك ئايىم يوق تۇرغۇدەك. ئۇنىڭ ھېلىقى دوستلىرى ئولتۇرۇشقانىكەن. ئۇلار ئاق بىلەك ئايىمنى ئىزدەپتۇ، ئەمما ئۇنى ھېچ يەردىن تاپالمىغاندىن كېيىن:

— بۇ قانداق گەپ؟ بۇنىڭدا نېمە سىر باردۇ؟ ھەي ئىست، ئاق بىلەك ئايىمدىن ئايرىلىپ قاپتىمەن - دە! — دەپ كۆپ قايغۇرۇپتۇ قىلىچ باتۇر.

بوزچى تۆمۈرچى بىلەن سۇچىنى ئەگەشتۈرۈپ قاراخان پادىشاھنىڭ شەھىرىگە يول ئاپتۇ. ئۇلار ناھايىتى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ ئۆتۈپ قاراخان پادىشاھنىڭ شەھىرىگە كېلىشىپتۇ. پادىشاھنىڭ راۋاقى ئاستىدىن ئۆتكەندە قارىسا، خەلق يىغىلىپ توپ - توپ بولۇپ تۇرغانىكەن. سۇچى قاراخان پادىشاھنىڭ بىر خىزمەتكارىدىن:

— بۇ يەردە نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سورىغانىكەن، ئۇ:

— توي بولۇۋاتىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. سۇچى يەنە:

— نېمە توي؟ — دەپ سوراپتۇ. خىزمەتكار:

— قاراخان پادىشاھ ئاق بىلەك ئايىمنى ئالماقچى، — دەپتۇ.

ئۈچەيلەن ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ، قايتىپ بېرىپ قىلىچ باتۇرغا يەتكۈزۈپتۇ. كېيىن ھەممىسى مەسلىھەتلىشىپ، يەنە قاراخان پادىشاھنىڭ شەھەرىگە قاراپ ئاتلىنىپتۇ. ئۇلار توي باشلانغىنىغا بىر كۈن كەم قىرىق كۈن بولدى دېگەندە شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ.

قىلىچ باتۇر قاراخان پادىشاھنىڭ شەھىرىگە بېسىپ كىرىپ، پادىشاھقا قارشى قاتتىق جەڭ باشلاپتۇ. تىغمۇتىغ ئېلىشىش ئارقىلىق، قاراخان پادىشاھ ئەسىرگە چۈشۈپتۇ. قىلىچ باتۇر بوزچىنى شۇ مەملىكەتكە پادىشاھ، سۇچىنى ۋەزىر قىلىپ تەيىنلەپتۇ. ئۆزى ئاق بىلەك ئايىمنى ئاتقا مىندۈرۈپ، تۆمۈرچىنى باشلاپ ئۆز يۇرتىغا قاراپ يول ئاپتۇ. نەچچە ئون كۈن يول يۈرۈپ ئاخىر ئاق بىلەك ئايىمنىڭ دەريا بويىدىكى تۇرار جايىغا يېتىپ كەپتۇ ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە خاتىرجەم ياشاپتۇ. تۆمۈرچىمۇ ئۇلار بىلەن بىللە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ...

(ئېيتىپ بەرگۈچى: ئاتۇش شەھەر ئازاق يېزا تىجەن كەنتىدىن ئابدۇجېلىل ئاخۇن، توپلاپ رەتلىگۈچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئېزىز پىراۋىدىن

موزدوز ۋە بەگ

(چۆچەك)

بۇرۇنقى زاماندا، بىر يۇرتنىڭ چېتىدە بىر توپ موزدوزلار ياشايدىكەن. ئۇلار گەرچە توپلىشىپ كىچىك بىر هويلىدا تۇرسىمۇ، ئەمما كۆڭلى - كۆكسى كەڭ بولغاچقا هويلا ئۇلارغا كىچىك بىلىنمەيدىكەن. موزدوزلار تىككەن تۇرلۇك ئاياغلار كىشىلەر تەرىپىدىن ئالقىشلىنىپ، خېرىدارلار كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىپ سودا جانلىنىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار تاپقىنىنى تەڭ يەپ، ئورتاق بېيىش يولىدا جان كۆيدۇرۇپ ئىشلەپتۇ.

ئۇلارنىڭ ئىشلىرى راسا ئېقىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۇ يۇرتنىڭ بېگىنىڭ چوماقچىسى موزدوزلارنىڭ ئىشىدىن خەۋەر تېپىپتۇ ۋە بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەي بېگىم، يېقىنقى يىللاردىن بېرى يۇرتنىڭ چېتىدىكى بىر هويلىدا بىرمۇنچە موزدوز توپلىشىپ هۇنەر قىلىپ نۇرغۇن پايدا - مەنپەئەتكە ئېرىشىپ كەپتۇ. ئۇلار يۇرتىمىزنى قاپتەك قىلىپ خالىغىنىچە ئىش قىلسا بولامدۇ؟ ئۇلار تېخى باج - سېلىق تاپشۇرۇشى كېرەك ئىدى، ئۇنىمۇ قويۇپ تۇرايلى، هېچبولمىغاندا هۇزۇرلىرىنىڭ ئالدىدىن بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئۆتۈپ قويسىچۇ كاشكى، قانداق نېمىلەر ئۇ ئىش ئۇقمايدىغان، قارىغاندا ئۇلار ئۇچىغا چىققان مۇتتەهەملەر ئوخشايدۇ، ئۇنداقلارغا رەهىم قىلماسلىق كېرەك، شۇڭا ئۆزلىرىنىڭ ئۇلارغا لايىق جازا بېرىشلىرىنى سورايمەن، — دەپتۇ.

— ئىش هەقىقەتەنمۇ سەن دېگەندەك بولسا جازالاش ئىشىنى ئۆزۈڭ بېجىرگىن، — دەپتۇ بەگ.

چوماقچى دەرهال بىرقانچە كىشىنى باشلاپ بېرىپ تۇرلۇك باهانە - سەۋەبلەر بىلەن موزدوزلارنىڭ هۇنەر قىلىپ تاپقان پۇللىرىنى مەجبۇرىي ئېلىۋاپتۇ. بۇ ئىش قىسقا ۋاقىت ئىچىدە قايتا - قايتا تەكرارلىنىپتۇ. موزدوزلار پۇللىرىدىن ئايرىلىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، چوماقچى بىر قانچە چاپارمەننى باشلاپ يەنە كەپتۇ.

— غوجام، بارىكى پۇل - مېلىمىزنى ئۆزلىرىگە بېرىپ بولدۇق، هازىر دەسمىي قىلغۇدەكمۇ نەرسىمىز قالمىدى. سىلىنىڭ سايىلىرىدا جېنىمىزنى جان ئەتسەك بولاتتى، بىزگە رەهىم قىلسىلا، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ موزدوزلار.

— سىلەر بالدۇرراق ھوشۇڭلارنى تاپساڭلار ياخشى بولاتتى. ئەمدى يالۋۇرغىنىڭلارنىڭ پايدىسى يوق، پۇلۇڭلار بولمىسا ئۆتۈكۈڭلارنى ئېلىپ كېتىمىز، — دەپتۇ چوقامچى.

چوماقچى چاپارمەنلەرگە ئىشارەت قىلغانىكەن، چاپارمەنلەر ئاياغلارنى مەجبۇرىي ئېلىۋېلىپ قايتىپتۇ.

ئىشچان موزدۇزلار تەقدىرگە تەن بېرىپ قالغان خۇرۇملارنى كېسىپ ئۆتۈك تىكىشكە باشلاپتۇ، لېكىن بەگنىڭ چوماقچىسىنى يەنە ئەۋەتىپ تالان - تاراج قىلىشىدىن ئەنسىرەپتۇ.

بەگ ئېلىپ كېلىنگەن ئۆتۈكلەرنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە كۆڭلىدە: «بۇنداق نەپىس تىكىلگەن ئاياغلارنى كۆرۈپ باقماپتىكەنمەن، ئۇلار ئەسلى بۇنداق ياخشى ئاياغلارنى ئالدى بىلەن ماڭا سوۋغا قىلىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ئۇلار مېنى كۆزگە ئىلماي، مەندىن يوشۇرۇن نۇرغۇن ئاياغنى پۇقرالارغا سوۋغا قىپتۇ، ئۇلار راستلا جازاغا لايىقكەن، ئالدى بىلەن مۇشۇنداق چىرايلىق ئۆتۈكلەرنى تىككەن ئاشۇ موزدۇزلارنى بىر كۆرەي، ئاندىن بىر گەپ بولسۇن» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ.

ئەتىسى بەگ بىرقانچە كىشىنى ئېلىپ چوماقچىسىنىڭ يول باشلىشى بىلەن موزدۇزلارنىڭ تۇرالغۇسىغا كەپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەرسىز موزدۇزلاربەگنىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ قورققىنىدىن بىر - بىرىگە قارىشىپتۇ ۋە شۇ زامان بەگكە سالام بېرىپتۇ.

— مەن ئاتايىن ۋاقىت چىقىرىپ ھۈنىرىڭلارنى كۆرگىلى كەلدىم، قېنى ھۈنىرىڭلارنى كۆرسىتىڭلار، — دەپتۇ بەگ.

ئەسلىدىلا بەگكە ئاچچىقى كېلىپ تۇرغان موزدۇزلارنىڭ زەردىسى تېخىمۇ ئۆرلەپتۇ. ئۇلاردىن بىرسى دەرھال ئورنىدا ئولتۇرۇپ يىپ تارتىشقا باشلاپتۇ. بەگ بۇ قوللىرى ئەپچىل ئۇستىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن موزدۇز يىپنى كۈچەپ بىر تارتىپتىكەن، يىپ ئۈزۈلۈپ قولى بەگنىڭ يۈزىگە تېگىپ، بەگنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىپتۇ.

موزدۇزلار دەرھال بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— بەگ جانابلىرى، ئۇنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە، ئۇنىڭ يامان غەرىزى يوق، بۇ ھۈنەرنى قىلغاندا بۇنداق ئىشتىن ساقلانغىلى بولمايدۇ، كەچۈرىۋەتكەن بولسىلا، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

يۈزىگە بىر تەستەك يېگەن بەگ ئاچچىقىدا ئاغزىغا گەپ كەلمەي چاپارمەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۈندىمەي جىممىدە چىقىپ كېتىپتۇ.

بەگنىڭ جىممىدە چىقىپ كېتىشىدىن موزدۇزلار بىر شۇملۇقنى سېزىپتۇ ۋە:

— بەگنىڭ جىممىدە كېتىشىدە چوقۇم بىر گەپ بار، بىز بۇ يەردىن تېز كېتەيلى، — دەپ شۇئان نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ يولغا چىقىپتۇ.

شۇ ئىش بولۇپ، نەچچە يىللار ئۆتۈپتۇ. بۇ يۇرتتا ھۈنەرۋەن، قولى گۈل كىشىلەر بىر - بىرلەپ بۇ يۇرتتىن باشقا جايلارغا كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بازار - رەستىلەر چۆللىشىپتۇ. كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشى بارغانسېرى يامانلىشىپتۇ. بەگ شۇ چاغدىلا ھۈنەرۋەن، بىلىملىك كىشىلەرنىڭ قەدرىگە يېتىپتۇ، چوماقچىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ قىلغان ئىشلىرىغا ئۆكۈنۈپتۇ ھەمدە چوماقچىسىنى قاتتىق جازالاپ، چەت جايغا سۈرگۈن قىپتۇ، ئاندىن ھۈنەرۋەن، بىلىم ئىگىلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشكە باشلاپتۇ. يۇرتمۇ تەدرىجىي ئاۋاتلىشىشقا باشلاپتۇ.

(ئېيتىپ بەرگۈچى: لوپ ناھىيە دول يېزىسىدىن ئىمىنىياز تاشتۆمۈر، توپلاپ رەتلىگۈچى: خوتەن شەھەر يورۇڭقاش بازىرىدا)

مېھرى مۇھەممەدسىدىق (ئۆزبېكىستان)

دوستلۇق بايرىمى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدە نەشر قىلىنغان ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزبېكىستان دۆلەتلىك مۇزېيىغا تەقدىم قىلىنىشى

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: خاسىيەت غازى

«بۇ يىل 4 ـ ئاپرېل جۈمە كۈنى ئەلىشىر نەۋايى نامىدىكى ئۆزبېكىستان دۆلەتلىك ئەدەبىيات مۇزېيىدا داغدۇغىلىق چىن دوستلۇق بايرىمى ئۆتتى» دېسەك مۇبالىغە قىلغان بولمايمىز. بايرامغا ئەدەبىياتشۇناسلار، ژۇرنالىستلار، مەدەنىيەت ئەربابلىرى ۋە جامائەت ئەربابلىرى قەدەم تەشرىپ قىلدى. بايرام ئەدەبىيات مۇزېيىنىڭ دىرېكتورى پىروفېسسور سايىتبېك ھەسەننىڭ كىرىش سۆزى بىلەن ئېچىلدى.

ــ بىز، ــ دېدى سايىتبېك ھەسەن، ــ بۈگۈن كاتتا بىر تارىخىي ۋەقەنىڭ گۇۋاھچىسى بولۇپ تۇرۇپتىمىز. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىن بىزگە ئەۋەتىلگەن، بىز ئۈچۈن ناھايىتى قەدىرلىك بولغان ئەلىشىر نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ تولۇق نەشرىدىن بىر قىسمىنى سوۋغا تەرىقىسىدە جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى بىزگە يوللىغان. مانا بۇ سوۋغىنى قوبۇل قىلىپ ئېلىش بىز ئۈچۈن ناھايىتى خۇشاللىنارلىق بىر بايرام. سوۋغىنى ئۆزبېكىستان خەلق تېبابىتى ئاكادېمىيەسىنىڭ دائىمىي رەئىسى مۇھەممەتجان ھەمرايوف تاشكەنتكە ئېلىپ كەلدى.مۇھەممەتجان ھەمرايوفنى سۆزلەشكە تەكلىپ قىلايلى.

زالدا گۈلدۈراس ئالقىش ساداسى كۆتۈرۈلدى. مۇھەممەتجان ھەمرايوف مۇنداق دېدى:

مېنىڭ قەدىردان دوستۇم، جۇڭگو مەملىكىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن مەدەنىيەت ئەربابلىرىدىن بولغان رەسسام غازى ئەھمەد ئاكىنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىمدا، ئۇ كىشى ماڭا مانا مۇشۇ سىزلەر كۆرۈپ تۇرغان ئەلىشىر نەۋايىنىڭ 29 تومدىن ئىبارەت ئەسەرلىرىنىڭ بېيجىڭدىكى مىللەتلەر نەشرىياتىدا بېسىلىۋاتقان نۇسخىلىرىدىن 12 پارچىسىنى كۆرسەتتى ھەمدە شۇ توپلاملارنى ئۆزبېكىستانغا سوۋغا قىلىش لازىملىقىنى ئېيتتى. بىزنىڭ پىكرىمىز بىر يەردىن چىقىپ، ئەتىسى غازى ئاكا مېنى جۇڭگو ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتى (تۆۋەندە «جەمئىيەت» دەپ ئېلىنىدۇ)گە تەكلىپ قىلدى. جەمئىيەتنىڭ رەئىسى ئابلىز ئابدۇرېھىم بىزنى قىزغىن قارشى ئالدى. بىز جەمئىيەتنىڭ خىزمەتلە-

رى بىلەن تونۇشتۇق. شۇنى ئېيتىش كېرەككى، جەمئىيەت ناھايىتى كاتتا ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا بەل باغلىغان. ئەنە شۇ جەمئىيەت بىلەن ئۆزبېكىستاندىكى مۇناسىۋەتلىك جەمئىيەتلەر ھەمكارلاشسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

ئابلىز ئابدۇرېھىم جەمئىيەتكە ۋاكالىتەن نەۋايى ئەسەرلىرىنىڭ ھازىرغىچە نەشردىن چىققان مانا شۇ 12 تومىنى، ئەلىشىر نەۋايى مۇزېيىغا تاپشۇرۇشنى ماڭا ھاۋالە قىلدى. شۇ كىتابلارنى قوبۇل قىلىپ ئېلىشىڭلارنى سورايمەن.

يىغىن ئەھلى مۇھەممەتجان ھەمرايوفنىڭ سۆزىنى قىزغىن چاۋاك بىلەن ئالقىشلىدى.

فىلولوگىيە پەنلىرى دوكتورى مىرزا ئۇلۇغبېك نامىدىكى ئۆزبېكىستان مىللىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى، ئەدەبىياتشۇناس ھەمدۇللا بولتابېۋ سۆز ئېلىپ، جۇڭگو دۆلىتىدە ئەلىشىر نەۋايىغا شۇ قەدەر بۈيۈك ئېھتىرام كۆرسەتكەنلىكىنى تەكىتلەپ، جۇڭگو دۆلىتىگە، كىلاسسىك ئەدەبىيات ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۈردى.

سۆز ئۆزبېكىستان خەلقئارا مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسىگە بېرىلدى.ئۇ مۇنداق دېدى: «بىز يېقىن ئارىدا شىنجاڭلىق مەشھۇر رەسسام غازى ئەھمەد قەلىمىگە مەنسۇپ ئەلىشىر نەۋايى پورترېتى بىلەن تونۇشقان ئىدۇق. قولۇمنى كۆكسۈمگە قويۇپ ئېيتىمەنكى، ئەلىشىر نەۋايى پورترېتى يۈكسەك ماھارەت بىلەن سىزىلغان. كۆرۈپ تۇرۇپسىزلەركى، نەۋايى ئەسەرلىرى نەشرىنىڭ ھەر بىر تومىدا غازى ئەھمەد سىزغان پورترېتنىڭ بېسىلىشى، خۇددى ئۆزۈڭكە كۆز قويغاندەك بولغان. مەن مىننەتدارلىقىمنى غازى ئەھمەدكە قانداق بىلدۈرۈشۈم ئۈچۈن سۆز تاپالمايمەن. بۈگۈنكى ۋەقە بۇ شۇنچە گۈزەل نەشرىنىڭ بىزگە تەقدىم قىلىنىشى ھەقىقەتەن بىر تارىخىي ۋەقە ۋە ئەلىشىر نەۋايىنىڭ بارچە تۈركىي خەلقلەر پەخىرلىنىسە ئەرزىيدىغان بۈيۈك شائىر ئىكەنلىكىنىڭ ئىسپاتىدۇر».

بايرامغا قەدەم تەشرىپ قىلغان ئۆزبېكىستان ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ مەسئۇللىرى بۈگۈنكى بايرامنى دوستلۇق بايرىمى، ئىككى دۆلەت خەلقلىرى ئارىسىدىكى مۇستەھكەم مەدەنىي ئالاقىلەر بايرىمى ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ ئۆتتى. يىغىلىش ئاخىرىدا ئۇيغۇر ناخشا ـ مۇزىكىلىرى ياڭرىدى.

ئۆزبېكىستان دۆلەتلىك رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ «مەدەنىيەت ۋە مەرىپەت»، «دۇنيا بويلاپ» ۋە «تاشكەنت» قاناللىرى بايرامنى باشتىن ـ ئاخىرىغىچە فىلىمگە ئالدى ۋە كۆرسەتتى.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چەت ئەل تىللىرى ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى)

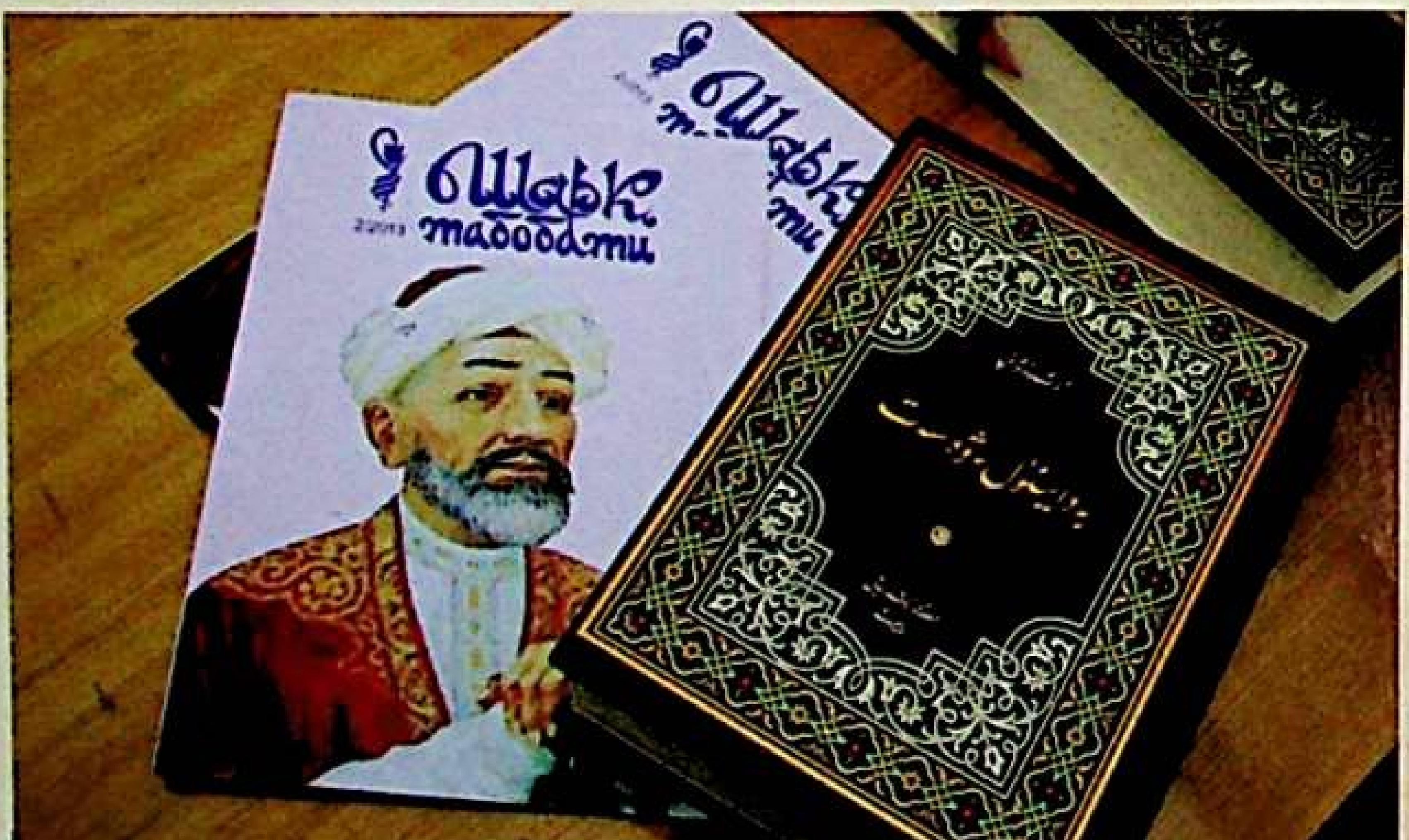
Шарқ
табобати

باھار شامىلى

رىزا تاۋانگىر رىزى سىزغان

بۇلاق

源 泉 (布拉克)

(قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي156 ـ سان

(维吾尔文) 总156期

BULAK A BIMOUNTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

باش مۇھەررىر: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: مۇختار مامۇت

主编：艾力·托合提 副主编：穆合塔尔·马木提

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348-نومۇر)
ئۈرۈمچى باجياخۇ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسى تارقىتىدۇ
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

新疆人民出版社编辑出版
（乌鲁木齐市解放南路348号）
乌鲁木齐八家户彩印有限公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى: CN65-1063/I
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى: ISSN 1005-0876
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالەت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 8.50 يۈەن
ئېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043

国内统一连续出版物号：CN65-1063/I
国际标准连续出版物号：ISSN 1005-0876
国外发行号：Q1118 邮政编码：830001
邮政代码：58-108 定价：8.50元
广告经营许可证号：6500006000043